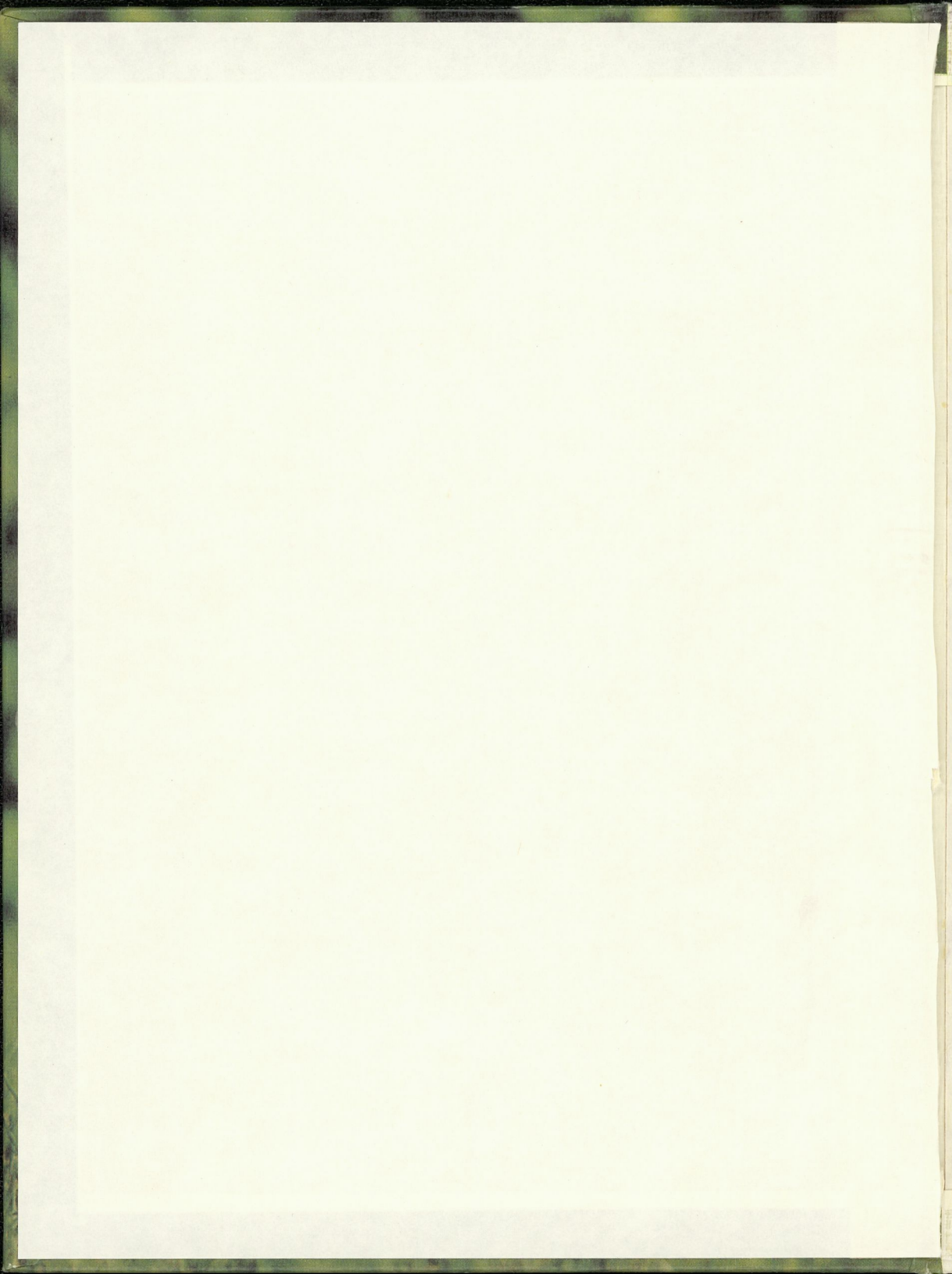

Fataburen 1979

Fataburen

1979

Fataburen

1979

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Gunnar Ternhag, Dalarnas museum
Translation: Nils Stedt

Omslag: Träskulptur föreställande landsmålaren Jödde i Göljaryd (K P Rosén), skuren av järnvägsmannen G. Englund, Falun. Skulpturen står i Skansens årskortsexpedition. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

© 1979 Nordiska museet och respektive artikelförfattare
Tryckt hos Bohuslänningen AB, Uddevalla 1979

ISBN 91 7108 175 5

Folkmusik

Att fylla en Fatabur med folkmusik är ingen lätt uppgift. Bakom den i och för sig lättbegripliga etiketten "folkmusik" döljer sig nämligen en hel musikalisk värld. Strängt taget bör all musik som spelats och sjungits i landet räknas hit, med undantag för den komponerade musik som odlats i kyrkan, vid hovet samt i adliga och högborgerliga miljöer. Att ens flyktigt beskriva denna ofantliga musikmängd mellan pärmarna på en Fatabur är orimligt, det förstår var och en.

Föreliggande årsbok innehåller därför sju uppsatser som belyser begränsade delar av svensk folkmusik.

Två områden har känts särskilt angelägna att behandla: dels Skansens omfattande engagemang för folkmusiken, dels folkmusiken i nuet. Genom Stefan Bohmans Skansen-uppsats och Märta Ramstens bidrag om folkmusiken i svensk radio har dessa önskemål kunnat uppfyllas.

Det har likaså varit en medveten strävan att spegla såväl vokal som instrumental musiktradition. Inte sällan får spelmansmusiken i dag stå i förgrunden, medan vissången tynar bort i tysthet. Med Bengt Bergs och Martin Martinssons uppsatser ges sången sitt berättigade utrymme i denna volym.

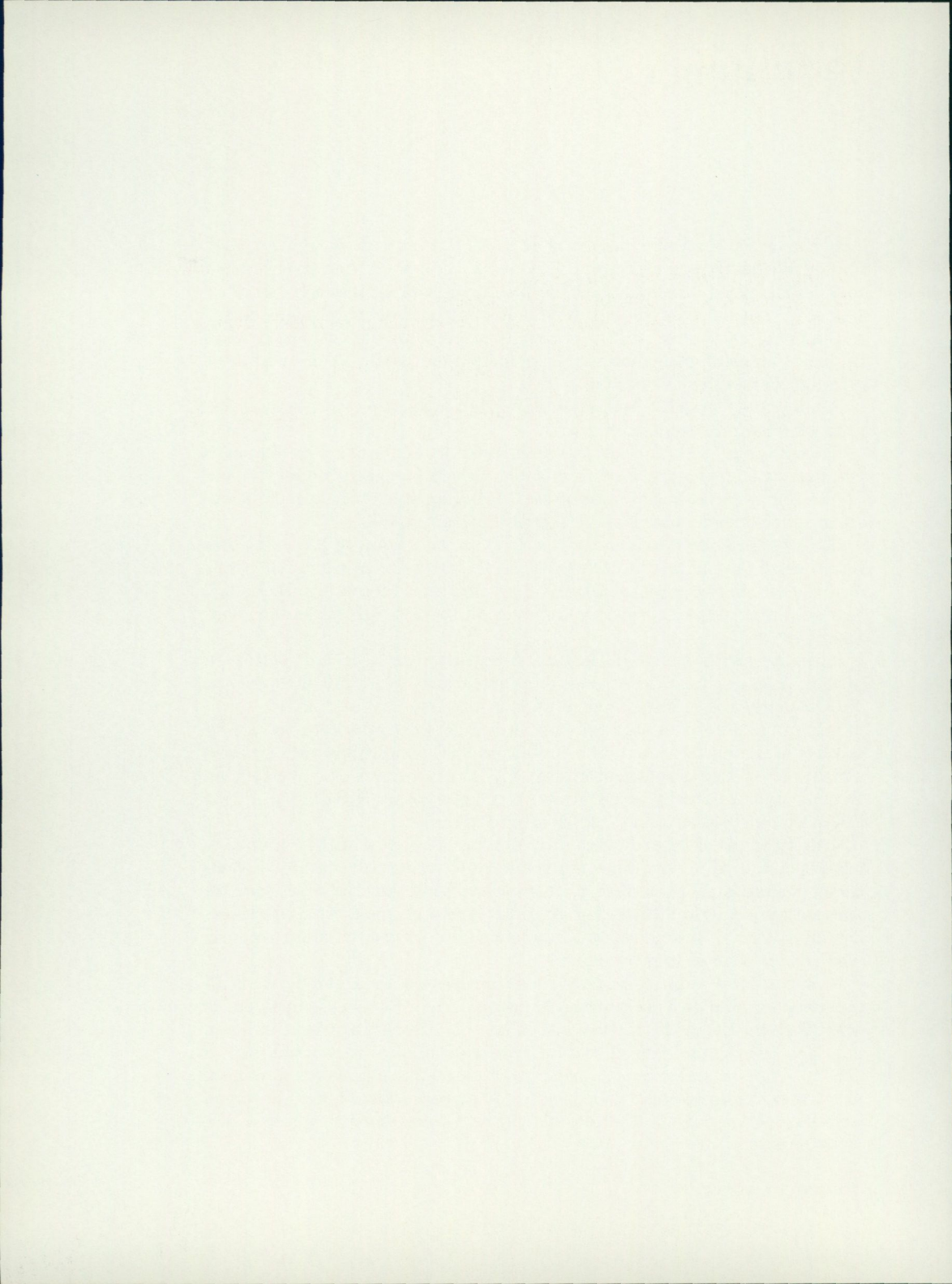
Ingen av författarna har tidigare framträtt i detta forum, varför en presentation kan vara av intresse. Jan Ling är professor i Musikvetenskap vid Göteborgs universitet, med en uppmärksammas avhandling om nyckelharpan bakom sig. Stefan Bohman är etnolog, skolad vid Institutet för folklivsforskning. Han har bl.a. publicerat två antologier med arbetarsånger och tjänstgör som museilärare vid Nordiska museet och Skansen. Bengt Berg bor i Torsby, är författare. Han har givit ut flera diktsamlingar och är en av redaktörerna för tidskriften Rallarros.

Ville Roempke, Östersund är aktiv utövare av den beskrivna musiken, mao spelman. Han har under ett antal år dokumenterat folkmusiktraditioner i Jämtland, på senare tid med Jämtlands läns museum som utgångspunkt. Martin Martinsson är jordbrukare och smed vid Svineviken, Henån på Orust. Han räknas till vårt lands allra främsta folkliga sångare, med en stor och märklig repertoar.

Undertecknad, som anförtrotts redaktörssysslan, är ansvarig för folkmusikverksamheten vid Dalarnas museum. Märta Ramsten, slutligen, är arkivarie vid Svenskt visarkiv och ledare för inspelningsverksamheten där. Hon har tidigare tjänstgjort vid Sveriges Radios musikavdelning.

Som synes erbjuder denna årgång av Fataburen en något brokigare författarskara än vanligt. Folkmusiken är mångfasetterad, det kan ingen förneka. Av det följer att sätten att beskriva denna musik är minst lika variationsrika.

Gunnar Ternhag

Innehåll

- 9 *Jan Ling*: Folkmusik – en brygd
- 35 *Stefan Bohman*: Folkmusiken på Skansen
- 69 *Bengt Berg*: Essike-dessike leken går. Om rim och ramsor förr och nu
- 79 *Ville Roempke*: Utsikt från en jämtstämman
- 97 *Martin Martinsson*: Visa och spelmansmiljö från Orust
- 113 *Gunnar Ternhag*: Karl Lärkas spelmansporträtt
- 127 *Märta Ramsten*: Sveriges Radio, Matts Arnberg och folkmusiken.
Ett stycke folkmusikhistoria i modern tid
- 159 Nordiska museet under år 1978
- 173 Skansen under år 1978

Folkmusik – en brygd

Jan Ling

Tidig folkmusikentusiast på spelmansstämma i Östersund: "De här jämtarna spelar f-n så bra, det låter nästan som Haydn."

Spelman som på 60-årsdagen får i present de nyutkomna häftena av Svenska låtar, Dalarna: "Ja, se flugskit har jag aldrig förstått mig på."

Spelman som kring sekelskiftet möter nitisk kolportör: "Inte är det nån synd att spela, bara man spelar rent."

Det första citatet är ett exempel på hur konstmusikaliskt-estetiska värderingar använts för att beskriva svensk folkmusik. De andra två citaten är exempel på reaktioner från spelmän gentemot ingrepp i "deras" musikkultur. För den icke notkunnige spelmannen var det ett trolleri, ett mysterium hur upptecknaren helt plötsligt utifrån en rad svarta prickar kunde återge en förklingad låt och därmed bära med sig en del av hans konstnärliga egendom. Spelman som mötte kolportören är ett exempel på den respekt inför låten, visan som gav folkmusiken livskraft genom olika sociala, ekonomiska och massmediala förändringar.

Det finns åtskilliga exempel på sådana konfrontationer mellan spelmäns och visångares uppfattning av *sin* musik och forskarnas strävan att inlemma deras musikkultur i sin föreställningsvärld. Denna spänning mellan två musikkulturers ideologi har gett upphov till en dialektisk process som i hög grad medverkat till folkmusikens stil, form och funktion i dag. Kanske var den också en förutsättning för att folk-

musiken skulle kunna komma att spela en central roll i det svenska musiklivet. Carl-Allan Moberg, vår förnämste teoretiker på folkmusikforskningens område har utifrån *sitt* värderingsperspektiv uttryckt saken på följande sätt:

Folkmusik... en brygd, som uppstått under växelspelet mellan en nedåt i folkdjupet sjunkande högre ståndskonst och de produktivt omformande el. schablonmässigt efterbildande krafterna hos de breda folklagens egna musikbegåvningar el. musikutövare. (Sohlmans lexikon uppl. 1 1952, art. folkmusik).

Men Moberg skisserar också en motsatt väg:

Den obestridliga påverkan som folkmusiken utövat på konstmusiken, särskilt efter romantikens genombrott, visar å andra sidan, att musikaliska uppbyggnadselement också kunna vandra i motsatt riktning, uppåt mot samhällets högre bildningsskikt. (a a)

Om man bortser från de värdeladdningar som kan ligga i "upp" och "ned", "högre bildningsskikt" osv, har Moberg gjort en analys som verifieras av senare empiriska undersökningar inom svensk folkmusik, såväl på det vokala som instrumentala området.

Liksom folkmusiken *i sig* består av en brygd av musikaliska element från skilda tider och samhällsklasser, formade vid en viss tidpunkt av oftast anonyma individer i en viss miljö, är folkmusikens ideologi ett växelspel mellan estetiska och sociala normer hos den samhällsklass som nedteknade och bevarade folkmusiken till eftervärlden och normer hos dem som sjöng, spelade

och skapade denna musik. De två normsystemen var i det svenska samhället sällan antagonistiska, vilket möjliggjorde den livliga kommunikation av melodier, instrument etc mellan borgarklass och bondeklass fram till dess industrialismens genombrott skapade förutsättningar för en massproducerad kultur, anpassad för andra produktionsförhållanden. Denna internationella masskultur, riktad till en växande arbetarklass, kom i motsättning till både borgarklassens och bondeklassens normsystem. Föreliggande framställning är ett försök att skildra delar av denna spännande kulturhistoria, som utgör en viktig del för förståelse av folkmusiken i dag.

Min ansats är mer musikhistorisk än musikanalytisk. Jag vill också försöka måla med bred pensel. I ett par mindre pilotstudier har jag försökt att ställa in problemet med hjälp av närobjektiv och studerat enskilda melodier (Hjort Anders' Trettondagsmarsch, i Nutida musik 77/78 och O tysta ensamhet. Från känslsam stil till hembygdsnostalg i Sumlen 1978.) En mer historiskt dokumentär framställning om folkmusik och ideologi ingår i Folkmusikboken (under tryckning), skriven av ett författarkollektiv.

Jag avser att snabbt föra läsaren fram i folkmusikens historia till tidsepoken 1920–50. Där gör vi ett längre uppehåll. Enligt min mening är dessa tre decennier av största intresse vid studiet av folkmusikens ideologi. I flera avseenden kompletteras framställningen av Stefan Bohmans uppsats Folkmusiken på Skansen. Likaså för Märta Ramsten trådarna vidare från 50-talet fram i vår tid genom sin studie av Sveriges Radio, Matts Arnberg och Folkmusiken. Jag tänker därför relativt snabbt glida över dessa decennier för att om möjligt ge bakgrundsteckning till Ville Roempkes jämtländska bidrag.

Vilka olika ideologiska strömningar ingår i våra dagars folkmusik, såsom de återspeglar sig i musik och text, på skiva och skivomslag, i Bingsjöstämman och kvartersdans? Ja, ett försök att besvara den frågan presenteras som avslutning.

Enligt min mening är själva ordet "folkmusik" ett ideologiskt begrepp: det är myntat av representanter ur 17–1800-talens intellektuella borgarklass som beteckning på "de andras", folkets musik, som de iakttar, studerar och försöker inlemma i sin kultur eller föra tillbaka till folket för att motverka masskulturens nivellerande inverkan. Så småningom – under en lång process som fortfarande inte är helt avslutad – upptar utövare, spelmän, vissångare och dansare termen och gör den till sin. Detta är som bekant en ganska vanlig företeelse. Den innebär oftast att en rad värderingar följer med det ideologiska begreppet. Själva objektet, företeelsen har färgats av övertagningsprocessen. Under 1800-talet – och även senare – finns beteckningen "herrskaemusik" för mamsellernas klavikordmusicerande, myntat utifrån motsvarande tänkande i social skiktning och använt som ideologiskt avskiljande musikbegrepp.

Men exempel på ideologi och musik finns naturligtvis långt tidigare. Under medeltiden distribuerades religiös och politisk propaganda i musikaliska och poetiska mönster, legendvisor och politiska visor etc. De var anpassade efter böndernas kulturella ramar precis som Albertus Pictor i Härkeberga kyrka framställer Dansen kring guldkalven som en bonddans i Uppland med kläder, instrument långt ifrån Israels barn. Det är inte säkert att uppsåtet lyckades: ideologin kanske inte nådde fram, utan endast den kulturella ramen: kommentarer om dansarnas likhet med granarnas utseende, dansstegens riktighet eller säckpipans form kanske helt ersatte en biblisk begrundan. Det är möjligt att på motsvarande sätt visornas politiska innehåll förvandlades till sagoberättelser, där den avsedda ideologin helt förlorat sin udd.

Under 1600-talet grundläggs för första gången föreställningen om att vissa instrument, visor och danser, är fornnordiska och urgamla. I sin berömda skildring av det fornstora, försvunna Atland låter oss Olof Rudbeck dä (1639–1702) möta allehanda folkinstrument i Balders sal. Den mytologiserande patriotism och historicism som här

*Morafolk, målning av
Pehr Hilleström
(1733–1816). Märk
att spelmannen trak-
terar en nyckelharpa.
Foto i Nordiska mu-
seet.*

ser dagens ljus dyker upp senare i historien, då det gäller att bevara svenskheten i orostider eller då nationalkänslan av annan anledning behöver näring av det folk-musikaliska arvet. Under 1600-talet finns också en annan ideologisk strömning som paradoxalt nog vänder sig emot de instrument, låtar och danser som förhärlicats i Atland. Det är prästerskapet som i ortodoxins anda sökt stävja musiklivet på landsbygden till Guds behag. Spelmännen får inte spela i kyrkan längre, man påpekar hur psalmerna förvrängs då brudföljets spelmän spelar dem på nyckelharpa etc. Rudbecks Atland drabbade inte allmogen, men jämväl konsistorieförordningar. Men bönderna betalade böterna och fortsatte lång tid framöver att överträda förbud att spela i kyrkan, ibland sannolikt med prästerskapets goda minne. Den psalm som 1694 enligt konsistoriet blivit "missbrukat", Gläd Dig Du Kristi Brud, kanske spelades i enlighet med en äldre, folklig koralstångspraxis? Längre fram under 17–1800-talen finns åtskilliga berättelser om sådana sammanstötningar mellan kyrkomusikens officiella estetiska normer och en

folklig tradition med helt andra konstnärliga och etiska ideal.

Under 1700-talet finns en Carl von Linnés vidsynthet och beundran inför landsbygdens musik och dans, som återkommer såväl i Pehr Hilleströms tavlor som i Anna Maria Lenngrens dikter.

Uppå gål'n från löfsaln folket hurrar,
Ingen glöms af Matmor vid kalas
Ölet strömmar, nyckelharpan surrar,
Pålskan går vid oavbruten bas.
(Den glada festen, 1796)

Men naturligtvis finns en skiljelinje mellan allmogens och borgerskapets/adelns kultur, en skillnad som markeras redan i Georg Stiernhielms Heroiska fägningsång till Christina på hennes födelsedag "som infaller, och Siuttonde gången Lyckligen oppfyller then 8 decembr 1643:

På Bygden höres roop, och skriek af Frögd
Af glädie
höres drön och dön alt vp i högd: Säckpipor,
Trummor, Harpor,
Lurar, Nyckelgijgor, Alt bland hwart annat,
Käringar, Drängiar, Bönder, Pijgor.

Anders Wollimhaus låter 1672 "menige allmogen" fira Karl den XI:s födelsedag på liknande sätt:

Hey; varom froo å glaa! lä see, ey nån ger svig!

Säckpipor, liuder opp, långspäll å nyckelgijg.

Det är följdriktigt att professor G. Vallerius i *Exercitium philosophicum de Tarantula* i förklaringen av vanans makt finner att bönderna föredrar sin simpla lyra (nyckelgiga) framför "våra violiner" och anser sina melodier bättre "mot vilket de mera kunniga bönderna dock opponerar sig." (1792)

Enligt Vallerius finns således två uppfattningar bland bönderna om hur deras musik skall värderas i förhållande till Vallerius' samhällsklass, dvs. till borgerskapets musik. De "kunniga" bönderna har – trots vanans makt – ett sunt omdöme vid sin musikaliska värdering! Detta är ett av många belägg för en pågående process mellan borgarklassens och allmogens musikkultur.

Under 1700-talet finns också åtskilliga belägg för en annan företeelse som sannolikt haft stor betydelse för folkmusikens ideologi, nämligen de högre samhällsklassernas, främst adelns svärmeri för böndernas kultur. Medvetet eller omedvetet avsnörda från böndernas reella levnadsvillkor och dagliga liv, i pudrad peruk eller schäferhatt, uppför man komedier, där det enkla livet dyrkas enligt franskt mönster. Dahlstiernas översättning av Guarinis Pastor Fido med en underbar, inledande dedikation för oss rakt in i den aristokratiska vallskogen:

Den trogna Heerden

/Från Wijdt-avlagnan Bygd framhafd/Och/
alle Wackre Swänske Wallbarn som redelig
älskog Kiär

hafwa till Kväll mun – Efter sömne
öfwersänd och förestäld af Gunno Eurelius

Frå mig min gamla Thoon nu Glömskan
heelt förleder:

min Pijpa war af Sälg, ty skurrar henner
Roop.

Min Gijga war Råå Graan; ty har hon
tårkat hoop;

Och seen hon Rännor fått jag mig ändå
bereeder

At speela en ny Skald til Heeders för en
Heerde.

Under 1700-talet finns som sagt åtskilliga exempel på boskillnad mellan allmogens musik å ena sidan och de s.k. bildade klassernas å andra sidan. S. Triewald ser med beklagan i dikten "Du galna skaldedrift" från 1712 hur Apollos luta "sig förvändt i nyckelgiga" och i *Posten* nr 3, onsdagen den 27 juli 1768 står följande att läsa:

Lika som et groft öra och en ohöfsad smak, långt ifrån at finna behag i en fin och delicat Musique, twärt om g(ör) förakt af den samma, och skyndar sig tillbaka till sin trumma och nyckelgiga; så äro och goda böcker icke för en Allmänhet, der den största okunnighet ännu ofta döljer sig under granna kläder, och et kraftigt beskydd genom häfd af flere lycklige Secler, intil en wiss skadelig period af det närvarande...

Men visst är även herrskapet både roade och intresserade av böndernas musik. Amiral Tersmeden dansar menuett och polska på bröllop i Wäddö, Uppland vid mitten av 1700-talet och beundrar 1764 i Karlskrona det vackra bondfolket från Göinge Härad:

Dessa kommo par surprise med en nyckelharpa och två violiner framför sig under en hurtig polska in uti salen, där vi sutto och pratade, och gjorde ej minsta attention på oss. När de slutat deras polska, dansade de en af deras egna danser, som på en teater kunnat passera för en vacker balett, hvarmed de öfver en timme höllo ut, till dess alla voro väl varma och svettiga, då de af fröknarna i huset serverades med ett glas vin, saffransbröd och allahanda smått.

Hos Årstafrun, Märta Reenstieerna, återfinns motsvarande idyller med kungliga personer, borgare, pigor och drängar där man t.ex. "uti underdånighet Drucko Konungens och de öfrige Kong: Personernes skålar under Musique af Nyckelharpor, Violer, Thrompeter och Hurrande" (1793) eller kunde Casseur Norvall spela nyckelharpa efter middagen, "så väl marscher

som Engloiser, vals och Polskor, då ungdomen dansade..." (1816).

I C. M. Bellmans Stockholmsinteriörer möter oss också musik av folkligt slag även till överhetens förnöjelse.

Men än så länge är det ingen egentlig konfrontation mellan böndernas/landsbyggdernas och borgarnas/stadens musikkulturer. De levde i fredlig samexistens, sida vid sida. Först under 1800-talets första hälft börjar en spännande process som på många sätt blev avgörande för den svenska folkmusikens ideologi, sådan den möter oss än i denna dag. Folkmusikens nationella kvalitet, dess patriotiska potential, återkommer vid 1800-talets början. Redan 1802 spekulerar Carl Envallson i sitt Svenskt Musikaliskt lexikon över Nationalmusik, om dur och moll, svenskt och osvenskt, som alltid lyser klar i stundande orostider. Denna tråd är också en sammanhållande kraft för folkmusikens användning, såväl i borgarklassens nyvaknande intresse för att utöva eller lyssna till folkmusik som i deras försök att använda folkmusik i bildningskampen mot de framvällande masskulturella produkterna. (Se även Bohmans citat ur Folkmusikkommissionens program s 45.) Det är förbluffande vad denna folkmusik tål av musikalisk förpackning och ideologisk förvandling! Utan en *estetisk* kvalitet skulle visor och låtar aldrig ha överlevt, utan för evigt förklingat. Framför allt var omställningen av visor och låtar till borgerskapets salong och konsertesträd en för musiken ytterst påfrestande procedur, där dess ursprungliga egenart i många hänseenden slätades ut och förvanskades till förmån för andra ideal. Vi skall nu följa folkmusiken i dess vandring in i den borgerliga offentligheten, dvs ge exempel på vad som sker när den upptecknas, trycks och säljs till sjungande och pianospelande borgarmamseller och när den börjar vandra runt världsscenerna och sjungas på Parisoperan av Christina Nilsson eller i Chicagos slakthus, för tillfället ombyggda för framträdande av vår nordiska näktergal, Jenny Lind.

Folkmusiken blir således en "vara" som

bjuds ut på marknaden precis som 1800-talets borgerliga musik. Allmogens råa visor måste därför inordnas efter gällande musikaliska och moraliska normsystem. Melodierna försågs med entydig taktart oavsett deras ursprungliga rytmiska utformning. Dessutom försågs de med klanglig utstyrsel i form av ett pianoackompanjemang. Uppgiften var inte lätt. Tidens upptecknare och utgivare ställdes inför många problem. Låt mig presentera två musikexempel från 1800-talets första decennier som prov på den vårliga friskhet och oförvägenhet som kännetecknade de första entusiasterna inom folkmusikutgivningen.

J. Chr. Haeffner (1759–1833) är mycket medveten om att han gör ingrepp i visorna genom sitt ackompanjemang, men försvarar sig med att det för det första ligger i deras natur, för det andra ackompanjeras de redan av instrument i sin ursprungliga miljö och för det tredje skulle ett ackompanjemang "kraftigare utveckla den originella karakteren af sången". (Anmärkning: öfver den gamla nordiska sången 1818).

Haeffners folkvisearrangemang är enligt min mening bland de bästa som förekommit i Sverige. Även om hans teorier delvis var galna visar han en försiktighet vid val av harmonier, satsfaktur etc, för att inte klampa in och förstöra melodins egenart. Han är en skicklig musiker som skulle ha kunnat utveckla en intressant musikstil, om han hade fått medel att göra den undersökning han eftersträfvade, nämligen att jämföra folksången i de flesta av rikets provinser:

"Undersökningen vore intressant. Men till att anställa den är jag för fattig, och hvem vill väl bestå kostnaden" (a a).

Den privilegierade nottryckaren, kompositören m m Olof Åhlström (1756–1835) utgav tillsammans med A A Afzelius "Traditioner av svenska folkdansar" (1814–15) ur vilken följande musikexempel är hämtat. Åhlström stod för harmonien "som tillegnas dem som ej sjelfva ega färdighet att sätta den." Åhlström får kritik, bl.a. av Haeffner. Han har bl.a. tagit med polskor "af en ny

Pröfningen.

Balladen "Prövningen", ur E. G. Geijer & A. A. Afzelius, Svenska folkvisor från forntiden, 2. uppl 1880. Arrangemanget av J. Chr. F. Haeffner.

Och jung-frun hon gick till sjö - a-strand — Glöm al-drig bort

mej! — Der möt - - - te hen - ne en ung a - dels - man.

Me - dan lin - den gror u - - te på fa - - ger ö.

Haeffner.

och dålig komposition". Detta är ett exempel på hur man nu alltmer börjar striden mot den begynnande massproducerade underhållningsmusiken, denna som Geijer i sin recension av Arwidssons Svenska fornsånger kallade "det rännstensflöde, som nu öfversvämmar Swealand" i motsats till de verkliga folkvisorna: "Det finnes en gedigenhet och renhet, lik Diamantens watten, som ej låter sig härmas."

Haeffner är särskilt förgrymmad över Åhlströms harmonisering och anser det inte ens nödigt att "förnöta tid och papper med uppräknandet av de otaliga felen emot Harmonien i dessa dansar." Och han har rätt. Alltför många låtar i Åhlströms häften är försedda med humpa dumpa-komp eller triviala albertibasar, alltför få har begåvats med mer uttänkta ackompanjemang. Det utvalda exemplet är enligt min

mening ett av de bättre i samlingen, men så låter sig också polskan lätt inrangeras i den Åhlströmska wienklassiska favoritstilen.

Att följa utvecklingen av folkviseackompanjemang i dess olika metamorfoser under 1800-talet, fram till Hugo Alfvéns upplädnad av fattiga musikaliska släktingar från landet i senromantikens färggranna harmoniska kläder, låter sig inte göras i denna framställning. Denna sker i växelverkan med folkmusikens införande på den borgerliga konsertestraden och måste bli föremål för en särskild undersökning.

Innan vi övergår till att kommentera denna folkmusikens ideologiska förvandling, skall vi emellertid betona att dessa uppteckningar, harmoniseringar, dessa debatter om hur omkvädet skall framföras etc. kom att sätta sin prägel på 1800-talets nordiska vokallyrik. Axel Helmer har i sin gradualavhandling *Svensk solosång 1850–1890* (1972) ett särskilt kapitel, "Konstmusikalisk folkton", som ger en utmärkt sammanfattning på denna problematik: "...fenomenet 'nationalromantik' (taget som idé eller som stilföreteelse är ej avgörande) uppstår där den konstmusikaliskt skolade musikern uppmärksammar det

folkliga stoffet (likgiltigt om han finner det s.a.s. ute på fältet eller i någon samlingsutgåva) och betraktar det som ett konstmusikaliskt råmaterial eller som en inspirationskälla för konstmusikaliskt skapande." Att skriva i "folkvisans manér" blev allt vanligare och det är inte uteslutet att även sångstilen tog intryck av denna "folklighet", som dock mera sällan tycks ha varit mer än en stilschablon.

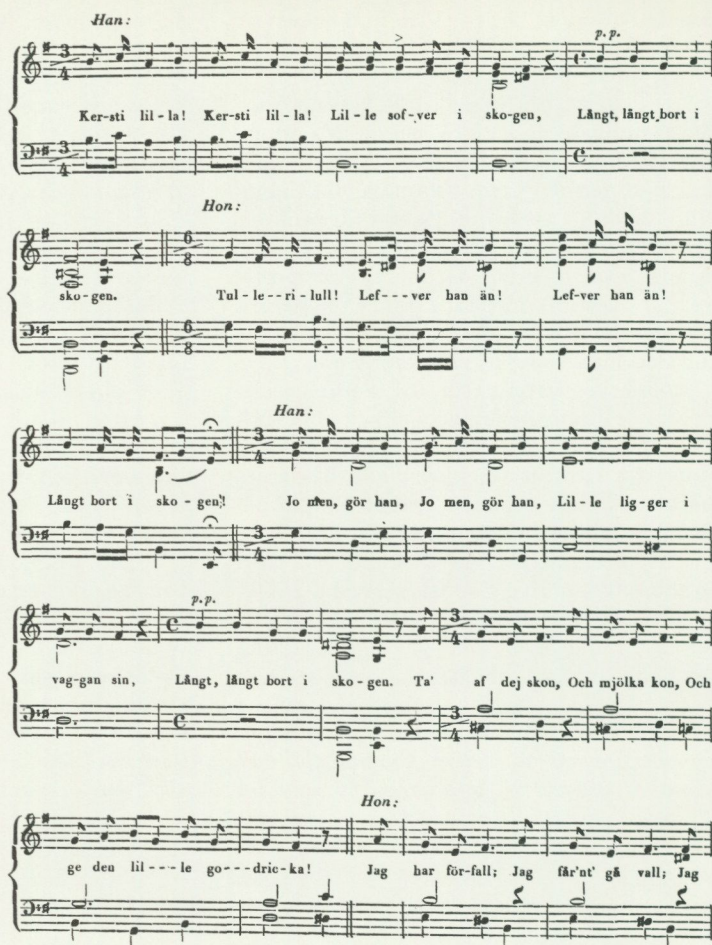
Bohman nämner i sin artikel hur Hazelius med sina insamlingar eftersträvade en folkupplysning. Detsamma gäller flera av 1800-talets insamlare, bland dem *Levin Christian Wiede* (1804–1882), som tänkte sig billiga tryck av goda, äldre visor, så att inte bara välsituerade "litteratörer ex professo" skulle komma i åtnjutande av traditionsarvet. Denna strävan fick relativt liten genomslagskraft under 1800-talet i Sverige. Det skulle dröja åtskilliga decennier innan Wiedes intentioner skulle uppfyllas. Men det var naturligtvis inte bara melodierna som utsattes för diverse förändringar, innan de infördes i den borgerliga salongen eller konsertsalen. Även verser togs bort om de innehöll "idel grofheter" eller gavs en romantisk omskrivning i ti-

Polska från Väster-götland, ur A. A. Afzelius & O. Åhlström, *Traditioner av svenska folkdansar*, 1814.

Vallvisan "Kersti lilla", ur R. Dybeck, Svenska vallvisor och hornlåtar, 1846.

Han:

Ker-sti lil-la! Ker-sti lil-la! Lil-le sof-ver i sko-gen, Långt, långt bort i

Hon:

sko-gen. Tul-le-ri-lull! Lef-ver han än! Lef-ver han än!

Han:

Långt bort i sko-gen! Jo men, gör han, Jo men, gör han, Lil-le lig-ger i

p. p.

vag-gan sin, Långt, långt bort i sko-gen. Ta' af dej skon, Och mjölka kon, Och

Hon:

ge den lil-le go-dric-ka! Jag har för-fall; Jag får'nt' gå vall; Jag

dens anda. Sammanfattningsvis kan sägas att visor med till synes ålderdomliga texter och sådana som inte väckte anstöt i den borgerliga salongen kom med i utgåvorna, liksom de melodier som gick att anpassa efter gällande musikaliska normsystem. När dessa visor via folkskolan eller piano-fröknar sprids ut över svenska folket har de således kramats genom borgerlighetens musikaliskt-ideologiska silduk.

Men folkmusiken gick också – som sagt var – upp på scenen. Richard Dybeck (1811–1872) anordnar sina berömda aftonunder-

hållningar med Nordisk folkmusik, fylld av upplevelser från uppteckningsfärder i bl.a. Dalarna och entusiastisk över den svenska folkmusiken som "står närmast naturen, en sublim natur." Men Dybeck har många att kämpa emot. Hans aftonunderhållningar motarbetades av många musiklärde. Abraham Mankell uppträder i sin Musikhistoria från 1864 till Dybecks försvar:

Ehuru dessa toner stå i rak motsats till den musik, som utgör vår tids leksak, och änskönt de af den vråglärde kontrapunktiken missaktas, be-

Han:

går på gå--le och harfvar. Vinden blå-ser och björ-ka går, Och

Hon:

lil-le sof-ver så snällt än--dä, Ker-sti, Ker-sti lil-la! Ja,

vädret blå's, Och björ-ka går, Jag får'te vys--sja den lil-le!

Han:

Vädret blå-ser och björ-ka går, Och lil-le sof-ver så snällt än--dä,

Långt, långt bort i sko-gen!

visar likväl den belåtenhet, med hvilken Stockholms musikaliska allmänhet åhör sitt lands underbart sköna toner, vid de tillfällen, då konserter bjuda på folkmusik, tex de af Dybeck tillställda, att smaken för enkel melodisk sångbarhet, helst understödd af fosterlandskänslan, i Sverige ännu icke helt avlocknat.

Tänk er Kersti lilla uppförd med växelsång, valthorn och sprött pianoackompanjemang. I exemplet har Dybeck markerat parlando-rytmen genom att byta taktarter. Ackorden kommer enstaka som ekon i skogen. Visst kan man förstå att stockholmspubliken fascinerades av denna trolska musikaliska värld, som ett sekel senare skulle återuppträffa med samma romantiska förteckning i tappning Gunnar Hahn/Busk Margit Jons-son.

Men svensk folkmusik gjorde som sagt inte bara lycka i Stockholms salonger. Låt oss återvända ett ögonblick till Mankells musikhistoria, där vi som devis till en dräplig historia "Den berömde tonsättaren Rossinis yttrande om en svensk folkmelodi" finner följande:

I alla sällskaper (i Dresden) har "Neckens visa" (Djupt i hafvet på demantehällen osv.) gjort hvad man kallar furore... Så ovilkorligt intagande är denna enkla sång, att den äfven hos dem, hvilka (i utlandet) icke förstå det herrliga poemet, gör intrycket af en andesång, af en harmonisk hviskning från en annan värld, om än, såsom nu den utfördes af en medelmåttig talang. (v Beskov)

Entusiasmen inför framgången utomlands

för svensk folkvisa tog sig ibland nästan groteska former. Nationalkänslan växer så att det musikaliska hjärtat är på väg att sprängas. Låt oss alltså med Mankell som förmedlare och excellensen greve George Adlersparre som sagesman höra hur det egentligen gick till när baron Rothschild i Paris anordnade en konsert för Rossini, där Lablache, Rubini, Tamburini och damerna från italienska operan skulle fira tonsättaren genom att sjunga hans verk:

Men Rossini fick af en händelse veta, att i sällskapskretsen en svenska befann sig, ett fruntimmer icke mera ungt, icke vackert, än mindre sylfidiskt växt. Men hon var *svenska*, och Rossini hade förnummit ett och annat dunkelt rykte om Nordens folkmelodi. Han förmädde, genom världens förmedling, vår landsmaninna att sjunga en, som han förmodade "äkta skytisk" barbarism. Hon sjöng anspråkslöst "Neckens polska" till Afzelii uppskattbara sköna ord. Italienaren hörde i stället för underliga, vilda tongångar och rytmer, någonting gudaskönt. Sedan sängerskan fullbordat tvenne verser, bad han om ännu en vers; därpå ytterligare en. Han sjönk tillbaka på sin stol, och blef af sången så djupt gripen, att han, den eljest glade, ja ovanligt liflige mannen, förstummades. Efter en lång tystnad utbrast han "En sådan melodi kan jag icke skriva."

Folkmusiken blev under 1800-talets senare hälft allt vanligare bland publicerade salongsstycken. Det var antagligen ganska uppriskande – och kanske t.o.m. lite exotiskt och en smula oanständigt att ge sig hän i bondpolska på vita och svarta tangenter! Det är inte osannolikt att den säkra rytmiska spänst som i dag kännetecknar många folkdansare till en del har sina rötter i sviktande klaverspel, utfört av pianofröknar vid 1800-talets slut. Folkdans utfördes nämligen vid denna tid ofta just till pianoackompanjemang.

Vi skall emellertid rikta vårt intresse åt ett helt annat håll och försöka finna vilka ideologiska krafter som låg bakom den våg av entusiasm och intresse som från decenniet före sekelskiftet fram till vår tid värnar om folkmusiken när dess naturliga bas i ett jordbrukande folk alltmer försvinner till förmån för industrialisering och urba-

nisering. Denna kamp förs också mot den internationella massindustrins alltmer lockande och överkomliga produkter och utan stöd i de etablerade musikutbildningsanstalterna.

Bohmans skildring av Hazelius' uppbyggnad av Skansen har på många sätt en motsvarighet i hur Nils Andersson, August Bondeson m.fl. skapar förutsättningar för ett bevarande av folkmusiken till eftervärlden. Men folkmusiken blir betydligt mindre "museal" till sin funktion. En kombination mellan insamling och uppmuntran till fortsatt spel vid stämmor var säkert ett lyckat grepp, utan vilket vi sannolikt hade varit betydligt mer urarva än vad vi är i dag.

Folkmusikens företrädare kom vid sekelskiftet och framöver att vända sig

- (1) emot det nya industrisamhället, städerna och masskulturen,
- (2) till landsbygdens folk, främst bönderna för ett traditionsinriktat musikliv.

Detta traditionsinriktade musikliv styrs och formas, medvetet eller omedvetet av i första hand Nils Anderssons musikaliska intentioner och estetiska ideal.

I dessa ingår:

- (1) polska, vals och marsch, dvs det som man uppfattar som äldre låtar och stilar skall uppmuntras,
- (2) polkett, galopp och nyare låtar lämnas i glömskans hav,
- (3) nyckelharpa, fiol och klarinett skall uppmuntras,
- (4) dragspel och munspel skall bekämpas och helst utrotas.

Detta program skrevs under av den borgerliga musikkulturens företrädare. Vågade någon opponera sig som t.ex. Wilhelm Peterson-Berger (se Roempkes artikel) blev det ett ramaskri, även om det senare skulle visa sig att många opponenter hade en förvånansvärd förmåga att genomskåda samtidens ideologiska trångsynthet. Redan under 1800-talet hade frikyrkans och nykterhetsrörelsens puritanska ideologi kommit i motsättning till folkmusiken. Detta är så pass väl dokumenterat i litteraturen att jag i detta sammanhang nöjer mig med att

hänvisa till den kedja av orsakssammanhang, som låg till grund för fientligheterna mot folkmusiken: med musik och dans följde brännvin, hor och oäkta barn.

I Bohmans artikel behandlas den 1919 anordnade arbetarfesten på Skansen, där Fredrik Ström håller ett intressant anförande om arbetarklassens förpliktelse att fullgöra vad borgarklassen gjort i utvecklandet, tillvaratagandet och bevarandet av kulturen. Mig veterligen stod i övrigt arbetarklassen neutral för att inte säga kall-sinnig gentemot folkmusiken. Den representerade för dem en bondemiljö de lämnat, långt ifrån deras nya industrivärld och långt ifrån de organisationsformer och socialistiska idéer som skulle börja omdana Sverige. Den självägande bonden kom att

ha mer gemensamt med borgarklassens ideal. Flertalet arbetare kom att intressera sig för den *utifrån* kommande masskulturen. Endast i delar av landet där kulturen hade en utpräglad egenart och högt utvecklad specialisering, som t.ex. i Dalarna, hade traditionsbanden möjlighet att övervinna stadens och masskulturens lockelser. Att försöka skapa en bild av någon slags allmän klassförbrödring mellan självägande bönder och industriproletariatet är ren och skär historieförfälskning byggd på okritiskt överförande av ett skeende inom ett helt annat land med annan tradition och andra förutsättningar.

Efter dessa preludier är det nu dags att vi kommer in på hur de olika ideologiska strömningar som här antytts samlas och

"Gammal vals", upptecknad av Berta Jepson, ur *Damernas musikblad* 1903.

Blekings-låtar.

Gammal vals.

Uppt. af Berta Jepson.

PIANO.

The musical score is for a waltz in 3/4 time. It begins with a piano (PIANO.) instruction. The first system shows a treble staff with a melody starting on G4, marked *mf*, and a bass staff with a simple accompaniment. The melody includes a triplet of eighth notes. The second system continues the melody and accompaniment, featuring a repeat sign and a *mf* marking. The third system concludes the piece with a final cadence, marked *f* and *p*.

*Hambodans i borgerlig salong, till ackompanjemang av toner från en taffel.
Foto i Nordiska museet.*

profileras under tiden 1920–50. Materialet är överväldigande stort. Endast *Folkdansringen* (från 1921) och senare *Hembygden* (från 1923) är outtömliga guldgruvor, bl.a. därför att debatten var så livlig och åsikterna lades i öppen dag.

Vi kan följa vävens trådar i dess olika mönster: dels striden mot den utländska masskulturen som redan inleddes av Geijer, Wiede m.fl. dels svenskhetens bevarande i dess toner av storvulnhet med rötter i Rudbecks Atland, dels en organiserad folkbildning med rötter i Wiedes svärmiska intentioner om billiga tryck av gamla folkvisor och Hazelius' mer handfasta handlingsprogram.

Bohman ger i sin artikel flera utmärkta citat om kriget mot dragspel och jazz. Jag skall här komplettera med ytterligare några saftiga fläskben för att understryka hur

allvarligt man såg på den importerade kulturen. Och visst var folkmusiken klämd mellan sköldarna: utrymmet i den borgerliga musikkulturen var begränsat till nationella manifestationer och hembygdsfester. När så småningom grammfon och radio sätter in är det till en början svårt att förstå att man skall erövra de nya distributionsformerna för folkmusikens fromma. I nionde numret av *Folkdansringen* 1921 manifesteras att kampen för folkmusiken inte är förgäves, även om konkurrensen är mördande:

Den äkta folkmusiken är inte så "utdömd" som somligt folk i tid och otid vill göra gällande... hur den verkliga folkmusiken med långsamma men säkra steg går framåt, trots den bistra konkurrensen med "Förstklassig konsertmusik" av deras kungl. högheter bälgspelarna.

Men det är inte bara dragspelet som vid 20-talets början är en farlig fiende, utan även den nya dansen och musiken som förstör inte bara sinnet utan även kroppen: I en av sina många ledare, "Varer Svenske" skriver Ernst Granhammar i påföljande nummer av Folkdansringen:

Se hur bröstet skall försvinna och ryggen skjuta upp som på en baby som gör de första stapplande stegen... Vart har Sveriges aristokratiska folk tagit vägen, och hur skall det gå till att återuppväcka känslan och förståelsen för det inhemska och nedärvda?

I Hembygden 1923 kan vi få läsa:

Jazzbacillen har god jordmån i de sjuka överretade sinnena i de av krigens hemsökta länderna, men hos friska människor kommer bacillen ej till någon utveckling.

Vid folkdansledarkursen i Nässjö 1923 var behållningen av aftonen god:

... och väl vore om intresset för svenska folkdans kunde mera allmänt utbredas såsom reaktion mot niggerdanserna och deras vansinniga kramp-ryckningar i axlar och lekamen.

Kritiken stegras år från år. 1928 står följande att läsa i Hembygden under rubriken "Charlestone har krävt sina offer":

Doktor Bower i Kansas City konstaterar till exempel att hans sjuttonåriga patient Evelyn Meyers dött av bukhinneinflammation förorsakad av charlestone... Vid en charlestonetävling som ägde rum vid Broadway blev plötsligt en av de tävlande sinnessjuk – ansträngningen vid de svåra stegen hade varit för våldsam, påstodo de amerikanska läkarna. Hon är nu på ett dårhus.

Exemplen kan mångfaldigas. På dansbarnorna ute i landet var ibland gränserna mellan de nya utifrån kommande danserna och de gamla hedervärda vals, hambo och polska desamma som gränserna mellan arbetarungdom och bondeungdom.

Mot stadskulturens fördärv, mot negrer och jazz ställdes hembygdskänslan: "Hembygden är allas vår egendom, även om vi ej äga en tumsbredd jord."

I ståtliga ordalag manas ungdomen att möta framtiden: "Så låtom oss nu i nordalandsen få gå fram mot en lyckligare och ljusare tid, mot ungdomens, kärlekens och vänskapens, hembygdens och fosterlandets vackra morgongryning" står det att läsa i Folkdansringen 1922. Denna klara profilering mot den moderna dansen innebar självklart att det kom till hårda motsättningar mellan den svenska folkdansrörelsen och de ungdomar som gillade charlestone och jazz. I tal vid Stockholmsdistriktets tioårsfest 1929 framfördes bl.a. följande:

Och aldrig har svenska folkdansrörelsen gjort ett mer effektivt eller klokt beslut än då den helt tog avstånd från den moderna dansen och vågade motarbeta den aktivt... Vi fingo arbeta med det sken om oss, som blir, då man drar narrkåpan på. Det är inget som är så svårt, som då man blir riktigt hjärtligt utskrattad och det vi allt som oftast fått finna oss i... Och vi kräver det modet av svensk ungdom att våga låta bli häckla i eget bo, att våga en jämförelse av egen smakkänsla med vad utländska modemetropoler dekretära och sedan våga handla efter eget samvete.

Striden går vidare genom decennierna. 1933 läser vi att "det är en fosterländsk gärning av första ordningen att återföra vårt folk till de kraftkällor det har i sina toner", man vänder sig mot "ett rotlöst och viljelöst nöjesliv." (1941)

När Topsy Lindblom berömmar swingen går Hembygden till motangrepp på leddarplats (1944 nr 4) med vinjettbild av bygdedräktsklädd ungdom och friskt, fladdrande svensk fana. Titeln på ledaren är "Att segra". Man vänder sig emot den "kulturfördärvande, profitsugna, ansvarsfria nöjesindustrin".

År 1945 fastslår redaktör Backlund på "hallänningarnas vinterting som blir ett strålande ungdomsmöte", att den moderna musiken är antisocial. Från London ropar man samma år på "front mot jitterbuggen" och pastorer i Malmö och Stockholm varnar från predikstol och i föredrag för denna fördärvliga dans. Året efter kommer Erik Walles bok, *Jazzen anfaller* (1946). Folk-

Folkdansare i atelierfoto från sekelskiftets Kristianstad. Foto i Nordiska museet.

musikentusiasten, föreläsaren, upptecknaren och låtspelaren Karl Sporr avlossar den ena salvan efter den andra mot den nya tidens fördärvliga musik och seder:

En del skolor har speciella kurser i jazz *men aldrig någon som helst undervisning om vårt folkliga arv*. På alla vis arbetas på att negerisera Sverige. Varför inte ta steget fullt ut och stryka även svenska språket, kännedomen om svenska litteraturen, svensk historia och geografi men i stället bara mata ungdomen med negrernas motsvarande områden så bleve svenskheten fortast möjligt utplånad? Det är väl dit som hemliga krafter syfta och likaså vissa rotlösa modernist-snobbar. (Hembygden 1950 nr 1.)

Men angreppen på folkmusik blir också mer öppna och tar sig många olika former. Södrans revy hade i februari 1945 en sketch

som parodiserade en radioutsändning av svensk allmogemusik. Till på köpet blev revyn sänd i radio! Rubriken till Hembygdens ledare är "Sveriges radio Fy skäms Stockholm!": "Med fötterna stadigt fästa på svensk grund och själen djupt rotad i svensk mylla hade man ändock velat stå mitt på stockholmsparketten och ropa ett ljudligt VET HUT!"

I Hembygdens ledare 1945 nr 2 fruktar man att nu – då kriget är över – man "åter som förut kan börja söla i eget bo och förhållna våra nationella värden..."

I tidningen Se ägde ett par år senare en debatt rum om radions musikutbud, där signaturen Musik-Örebro skriver:

...Radiotjänst är mer än vänlig genom att för lyssnare av Eder typ, vars musikaliska bildning tycks sitta kvar i plogen, låta spela för dem med något musiköra begåvade outhärdliga allmogelåtar, som väl ligger alldeles i Eder smak.

Signaturen Musik-Örebro förklaras att vara antingen "okunnig om vårt folkliga musikarv eller också jazzförgiftad." (Hembygden 1947 nr 4).

Det är ganska märkligt att bara några år senare skall radion och jazzmusiken spela en avgörande roll för folkmusiken (se vidare Ramstens artikel).

I kampen mot den utländska masskulturen ingick alltså ett klart alternativ som låg i Svenskhetens bevarande. Dessa två trådar är intimt sammanflätade. På 20-talet finns en och annan defaitistisk tongång. "I stilla resignationer se de gamla kämparna en ny tid randas, då deras, ur naturen och ett förfinat musiksinn skapade tonsammansättningar ratas för en grotesk och frän nutidsmusik" (Hembygden 1926 nr 7).

Det är inte bara Jon Erik Öst och Karl Sporr som deklarerar öppet krig mot negrer och negermusik, utan även Hjort Anders Olsson och flera andra började värna om svensk folkmusik och svensk ras såsom de skulle vara två sidor av samma sak! Långt fram i vår tid finns vanföreställningar om att man måste vara född i ett visst landskap

för att behärska dess musiktradition, vilket som bekant är en grov fördom svår att avliva. "Får man spela nyckelharpa fast man är neger?" Ja, den frågan är inte säkert att alla vill svara ja på ens efter TV-serier som Förintelsen och andra exempel på mänsklig förnedring, som uppstår när man inte gör upp med långlivade myter.

Stark i den ojämna blåsten från öst och väst, från syd och nord står Svenska Ungdomsringen. I "Vägen framåt" (Hembygden 1933 oktobernumret) görs följande deklamation:

Svenska Ungdomsringen är ett förbund av skapande unga krafter. Vi äldre, som år efter år verkat i Ringens led, äro starkt medvetna här-om, och denna visshet vilja vi delgiva alla de yngre medlemmar, som sluta sig till oss. Vi vilja dana en ny tid. Vi vilja vara, och vi äro en "stark ström, som med egna vågor går genom havet." Vi lyssna icke till den moderna mekaniserade tidens lockande siréntoner, som på främmande pipor förföriskt ljuda oss till mötes. Den tonlåt, som leder oss på vandringen genom livet, dallrar i vårt eget bröst. Den klangen av bronsluren, som i hedenhös dånade såsom Gjallarhorn, det är smeket av vaggblåt som mor nynnade vid lillens bädd, det är psalmen i fädernas kyrka. Det är valltonen över den idoga mödans marker, det är tunga taktslag från smedjor och hyttor, allt detta av rytm och musik, som blivit ett med vårt blod, vår själ, såsom arv av storvulna fäder.

I den i och för sig vällovliga strävan att bevara traditionsarvet kom svenskheten att färgas av de germanska och ariska rasideal. Detta fick den reporter som följde folkdansarna att efter avslutad daldans i München svepas med av nazisternas storvulna propagandaapparat:

Högtidligt skrämmande blev avslutningen. 300 man tåga in i noggrann marsch, en militärmusikkår av oanade mått. Strålkastarna svepa genom rymden, hastigt över tiotusentals huvuden och fastna till slut på de djupa leden av hornblåsare. En lätt trumvirvel, en ängslig flöjtton svarar någonstans i andra ändan av den väldiga orkestern, hornen falla in och melodien bygges upp, melodien, mörk, storslagen och mäktig, luften fylls av dess toner, suga upp dem till sig, natten och människorna lyssna andäktigt, över-

väldigande och förintade av detta nattliga storslagna skådespel.

I samma artikel ur Hembygden 1936 nr 12 skildras också hur imponerad man blir av hitlerhälsning och nationalsång:

Det kom som ett avlägset mäktigt brus emot oss, då de fyrtiotusen sjöngo sin nationalsång, och vi stannade. Och alla tyskar runt omkring oss lyfte armen till hälsning åt det håll, varifrån sången ljud och stodo som statyer. Det var ett sådant ögonblick, då man anar ett folks själ bakom all organisation.

Förutsättningen för att folkmusiken skall kunna hamna i en mytologiserande ideologi av den art som nationalsocialismen utgör är just sådant brunstigt känslösvall kring en odefinierad folksjäl. Tyvärr är den inte främmande för folkmusikbeskrivningar än i dessa dagar! Liksom rasen skall hållas ren försöker man hålla kulturen ren från inflytande utifrån. Det gäller att se till att den inte besudlas av jazz och charlestone – som det hette på den tiden – och amerikansk rock som det heter i dag!

På Folkdansringens försättsblad möter oss följande devis:

Från fädren har det kommit
till söner skall det gå
så länge unga hjärtan
i höga Norden slå.

Ja, detta kan vi väl alla skriva under som utomordentligt viktigt i alla kulturer? Men sedan är det fråga om vad som skall förmedlas och i vilket syfte. Så länge det rör låtar och visor är det mera sällan fråga om några politiska kontroverser dolda i själva materialet. Först när den nationella friheten är hotad brukar folkmusiken bli en politisk kraft, där förtryckare brukar sätta munkavle på folksångare. Men visst kan folkmusik användas och visst användes den politiskt även i perioder av temporär avspänning. Så t.ex. kan just folkmusiken vara lämplig som bärare av korporativistiska idéer, eftersom den riktar sig till alla och envar inom nationen, i land och stad.

Börsdirektören Kurt Belfrage var en av Svenska Ungdomsringens ideologer som exempelvis vid propagandafesten den 4 mars 1932 förordar en korporativistisk modell för verksamheten och kritiserar dem som i klasskampen ser enda möjligheten till ett drägligare liv för arbetsskassen:

Jämsides med ensidigheten möter oss också ett annat tidsdrag, det är klassmotsättningen. Vi tvingas att gå i flock tillsammans med en viss åsiktsgrupp, att hålla på *vår* klass, på *vårt* parti, överallt blåses motsatsen människor emellan upp. Man gör sig oroligt den frågan: Vad kan göras för att slå en bro mellan dessa onödiga och farliga klassmotsättningar, för att minska dessa motsatser, som i grund och botten icke behövas?

Inom t.ex. Svenska Ungdomsringen och andra organisationer med folkmusik eller folkdans på sitt program söker man hålla sig "opolitisk", dvs utanför det partipolitiska spelet. För visst har man tagit ställning för det etablerade samhällets struktur, inte minst genom att låta dess ideologi utformas

av börsdirektörer eller redaktörer som Ernst Granhammar med en klart konservativ inställning. Vad beträffar den sistnämnde är han representant för en mer renodlad reaktionär ideologi med klara nazistiska inslag. Den opolitiska, neutrala hållningen är således som vanligt en myt, vilket också visar sig när locktoner börjar ljuda från Tredje Riket.

Krigsutbrottet 1939 var signalen till en nationell samling, där svenskhetens bevarande nu upphöjs till norm. Man vill "mana fram en svensk personlighetstyp". På ett bättre sätt "förverkliga det djupaste, sundaste och starkaste i våra fäders tankar." (Hembygden 1941, nr 2) Finlands sak blir även de svenska folkdansarnas. På 40-talet knyts vänskapsbanden kring det gemensamma arvet med de finlandssvenska broderorganisationerna.

När kriget är slut höjer Kurt Belfrage varningens ord mot ett beroende av statsmedel, säkrare är att luta sig mot privatkapitalet:

1939 hölls en internationell folkdansstämma i Hagaparken, Stockholm. Hakkorsflaggan markerar deltagande av tyska dansare. Foto i Nordiska museet.

Men låt mig ge er ett gott råd: betona inte alltför mycket att ni bara är folkdansrörelse, utan betona att målet som ni syftar till är att *skapa en sund svensk ungdom med verklig livsglädje*. Vi får emellertid komma ihåg att det finns andra vägar att gå än att vända sig till statsmakterna. Jag är ganska säker på att om ni stryker under detta, som jag sa, att skapa en sund svensk ungdom, så skulle många av våra stora industrier vilja ge er ett handtag. Ty alla som vill se litet längre fram i tiden måste önska att få slut på kommunistandan i vårt land och skapa en verklig svensk ungdom.

Detta sades och skrevs 1948. Utbyte med folkdansare på 50-talet sker inte oväntat med sydafrikanska vita: "Våra nya vänner var inte, som många trott, negrer utan brunbrända ofta svartmuskiga boerättlingar och lika mörka söta flickor..."

Folkrörelsens officiella ideologi följer nära det svenska samhällets svängningar i intresseriktning. Den senare kännetecknas som bekant inte av några mera markerade pendelslag. Situationen blir annorlunda under slutet av 60-talet och 70-talet, då folkkultur och folkmusik profileras av grupper utanför bl.a. Svenska Ungdomsringen. Medan den sistnämnda ligger säkert förankrad i den rådande politikens ideologiska mittfåra utgör de s.k. "fria grupperna" med sin musiksyn en rik provkarta på alternativ, alla med avsikt att vara progressiva. Hur det är med den saken skall vi återkomma till.

En alltigenom progressiv företeelse inom folkmusikens ideologi är emellertid ansatserna att sprida den, att utnyttja den för pedagogiska ändamål etc. Visst finns risker för förvanskning, visst måste en ständig debatt föras kring musikaliska och pedagogiska problem, hur folkmusiken skall finna sina funktioner i vårt samhälle etc, men utan initiativkraft från främst några av våra folkhögskolor hade det varit helt uteslutet att folkmusiken idag givits plats inom kommunala musikskolor, musikfolk-högskolor och musikhögskolor.

Inlemmandet av folkmusiken i pedagogiska sammanhang kan rubriceras med ordet *folkbildning*. När *Valdemar Dahl-*

gren på 30-talet kämpade för den folkliga musikskolan i Inggesund skrev han bl.a.:

Är icke manne en kraftig befordran av folkets egen aktiva sång- och musikutövning ett av de allra verksammaste bidrag som för närvarande kunna lämnas till nöjeslivets förädling? (Hembygdens aprilnummer 1931).

I kampen för musik och folkbildning glider man ibland från folkmusik och folkdans till musik och dans som utövas av folket. Med "folket" avser man då nya kategorier människor som man vill ge ett intresse för musik och dans – utan att därmed låsa sig till att vidareföra det traditionella folkmusikaliska arvet. Vi lämnar ordet till en annan föregångsman inom den musikaliska folkbildningen, musikdirektör Hjalmar Torrell, ledare för Stockholms Folkmusikskola från 1931, som ger oss följande målsättning att begrunda:

Verka för att musiken blir en personlig angelägenhet, en kär sysselsättning i hemmet och vardagslivet samt mer från den samhällsdanande betydelse som den bör hava.

I denna folkmusikskola fanns förutom förberedande elementarklasser, violinklass, celloklass, gitarrklass och en kammarmusikgrupp.

Men folkbildningen på folkmusikens – och på musikens område överhuvud taget – blev alltför slumpartad, alltför halvhjärtad trots 30-talets folkbildariver. När 40-talets krig och kristid var över börjar man planera olika musikreformer i Sverige, som först i dagarna närmar sig en konkret utformning. Förhoppningsvis skall denna leda till ett rikare amatör- och professionellt musicerande i vårt land, även på folkmusikens område.

Vi skall nu lämna historien. Märta Ramsten har i sin uppsats om Sveriges Radio, Mats Arnberg och folkmusiken skisserat en rad viktiga händelser på 50-talet och framöver som revolutionerade folkmusikens situation. Det var inte bara Arnberg och radion som gjorde en insats. Folkmusikforskningen som utgick från Carl-Allan

Moberg gav en säker grund att stå på. Efter Olof Andersson, Folkmusikkommissionen och Musikhistoriska museet har nu Svenskt visarkiv axlat ansvar för folkmusikens bevarande och utforskning såsom centralorganisation i landet. Vid Dalarnas museum har en folkmusikavdelning byggts upp, som i samarbete med lokalradion och högskola skapat en grogrund för den regionala musikkulturens fortbestånd. Ansatser till liknande verksamhet finns såväl i Karlstad som Östersund. I Norrbotten har t.ex. gruppen Norrlåtar skapat respekt utåt och självkänsla inåt för en så gott som okänd musikkultur.

Men vad händer då för övrigt i dag? Vad finns det för "brygd" av olika musikstilar, funktioner och ideologier inför 80-talets folkmusik-Sverige? Ja, låt oss gå ned på mikroplanet för att beskåda några av de många grammofonskivor som i dag finns på musikmarknaden. De utgör naturligtvis en ringa del av det väldiga flöde som väller ur grammofonindustrins Gjallarhorn. Men – liksom folkmusikinslagen i radio – har de ofta en kvalitet och profil som gör att de intar och kommer att inta en särställning i svenskt musikkliv i dag och därmed också i en kommande musikhistoria.

Den svenska folkmusiken finns rikligt dokumenterad på skiva, från Svenskt visarkivs och Caprices vetenskapligt dokumentära utgivning till olika slag av hembygdsskivor med mer eller mindre permanenta spelmansgrupper. Det finns också en kategori grammofonskivor som man skulle kunna kalla "turistskivor", avpassade för utlandsexport på motsvarande sätt som dalahästar och andra souvenirer. Ingen av de nämnda skivkategorierna går ut med några mer övergripande kulturideologiska manifestationer. Turistskivan lever i hög grad på sitt omslag och hembygdsskivan på sin lokala förankring. Båda har ett skimmer av nationell romantik och en längtan till det "gamla goda Sverige", det Sörgården som bara existerar i folkskolans läsebok. Vi skall i detta sammanhang lämna hembygdsskivan ifred, likaså den vetenskapligt dokumentära skivan. Den sista

kan synas vara värdeneutral, en faktapositivisk redovisning vad som timat haver, men självklart styrs även denna av estetiska och andra urvalskriterier.

Vi skall koncentrera oss på ett par grupper med profilerad framtoning för att se vart de ideologiskt – och politiskt – syftar med sin musik.

Vad som kännetecknar flertalet av skivomslagens texter är att de betonar folkmusikens *aktiverande* roll, att det är fråga om en musik som man skall spela, sjunga och aktivt lyssna till. Så långt håller skivfloran samman. Men sedan förgrenar sig den till en brokig bukett där de 100 blommorna är mycket olika både till musik och ideologi.

För att förstå uppkomsten av denna blomsteräng av musikaliska impulser och ideologiska spekulationer måste vi för ett ögonblick stanna vid den märkliga situation som uppstod i musik-Sverige vid slutet av 60-talet.

Liksom stora delar av övriga Europa kännetecknades Sverige av olika slags ungdomsrevolter och ett instabilt läge på politikens vänstra planhalva som successivt ledde till kommunistpartiets splittring i olika sekter och en ökad politisk profilering av kulturen. Ledande i dessa ungdomsrevolter var studerande, varav några kom från arbetarklassen, flertalet från medel- och överklass som kombinerade sin politiska opposition mot samhället med revolt mot föräldrar och lärare. En förenande kraft var engagemanget för Vietnam och kritiken av USA-imperialismens våldsdåd.

I sökandet efter ett alternativ till den multinationella underhållningsmusiken och till den borgerliga konstmusiken kom en del av dessa ungdomar att intressera sig för *folkmusik*. Här mötte de också andra grupper som sökte alternativ, sådana som t.ex. propagerade för biodynamiska grönsaksodlingar på egen täppa och andra former av ny-rousseauansk "återvänd till naturen"-ideologi. I reaktionen mot samhället ingick också en "antiprofessionell" hållning, där vissa grupper t.o.m. vägrade stämma gitarrerna för att de skulle låta riktigt amatörmässiga och "folkliga". Re-

Folkdansens har genomgått små förändringar under detta sekel. Här syns Skansens folkdanslag dansa 1979. Foto Arne Biörnstad, Skansen.

aktionen mot konsertesträdens konstmusik och den internationella underhållningsmusiken ledde bl.a. till sökanet efter en musik med *proletär* förankring. Detta skulle innebära såväl fruktbärande nyskapande av stor betydelse för svenskt musikliv som kortlivade deformationer, där ideologiska dekret uppställdes för att normera musikskapandet.

Ett intressant exempel på det förre är gruppen Norrlåtar, som för övrigt lovordas i de flesta läger, alla lika ivriga att göra gruppen till "sin". Norrlåtar är en av de grupper som kombinerar insamling och inspelning av folkmusik med bearbetning och utgivning av musik på noter och skiva.

Så här skriver de i en av de häften med

text, melodi och kommentar – som f.ö. numera förekommer till många folkmusikskivor med målsättning att aktivera lyssnare till eget sång och spel: (MAN 006):

Folkmusikens funktion i dag har till stora delar bestämts av "experter" som har stått utanför traditionen. Det är nationalromantikens idealbild av vad som är "folket" som har styrt utvecklingen och värderingarna av vad som är folkmusik. Dragspelsmusik och arbetarsånger t.ex. har haft svårt att accepteras som folkmusik. Folkmusiken har blivit en finkulturell uppvisningsmusik samtidigt som den har blivit nästan helt isolerad från de grupper i samhället som skapar den. För inte så länge sedan åkte tvåhundra spelmän och spelade på kungens bröllop. Tydligare kan inte de reaktionära värderingar som styr den här musiken visas.

Även om historieskrivningen är lite fyrkantig är den i princip riktig. Det är heller ingen tvekan om att Norrlåtar musikaliskt och ideologiskt är en av de grupper som lyft fram en tradition, givit den status och betydelse samt konstruktivt bidragit till att bevara och utveckla en musikkultur med djup förankring i arbetarklassen.

Norrlåtar är medvetna om det förrådiska med ordet folk:

Musiken sägs ha utövats av folket men vilka kan tänkas ha hört till "folket"? Varken nu eller förr har man kunnat beteckna "folket" som en enhet. Vi kallar därför vår musik för folkmusik med en viss reservation.

Vi spelar och sjunger det som spelats och sjungits i Norrbotten och vi spelar på vårt sätt och på ett sådant sätt att man ska kunna dansa till musiken. (Norrlåtar MAN 002).

De har också ett syfte som är regionalpolitiskt profilerat:

Norrbotten har både ekonomiska och kulturella tillgångar. Vi hoppas att den här skivan ska hjälpa till att visa detta. (MAN 13)

J. P. Nyströms har samma målsättning med skivan Låtar i Norrbotten (MAN 14):

Vi vill med den här plattan visa att Norrbotten inte bara är rikt på skogar, malm och vattenkraft, utan också på kultur och musik.

Norrlåtar har lyckats med sina avsikter. De har påvisat att det finns en rik musiktradition, tagit sig an den och fört den vidare. De tar också upp de samiska och finska kulturinslagen. Ibland överdriver kanske både Norrlåtar och andra insamlade grupper enstaka spelmäns musikaliska betydelse och skapar myter kring traditionsbärare ungefär på samma sätt som man från 1800-talet och framöver skapat myter kring tonsättare och utövare av konstmusik. Tillfälliga spelmanér upphöjs till normerande stilkriterier etc. Men det kanske är en nödvändig process i skapandet av en musikkultur, att ge dess utövare en viss image!

Finns det någon motsvarighet till Norrlåtars ideologi i deras musik? Melodierna

"Rädda Kalixälven", schottis av Hans Sandin, ur kommentarhäfte till gruppen Norrlåtars skiva "Urminnes hävd" (Manifest MAN 13).

The musical score is written in G major (one sharp) and 2/4 time. It consists of five staves of music. The chords indicated below the notes are: G, Am, D, G, H7, Em, Am, D, G, Am, H7, Em, Am, H7, Em, G, Am, H7, Am, H7, Em, C, H7, Em, Em. The score includes first and second endings marked with '1.' and '2.'.

är dels hämtade från en proletär dansmusiktradition, dels nyskapade med sådana stildrag ur dagens massmusik som väl anpassar sig och ger förutsättning för en organisk utveckling av musiktraditionen (t.ex. låten Rädde Kalixälven). Framförandet vittnar om respekt för det musikaliska materialet. Detta visar sig (1) beträffande utförandet, som ligger på en genomgående hög nivå inom de ramar som formas av musikens funktion och stil (2) beträffande rytmen vars vitalitet gör den gångbar på gammeldans i Folkets hus (3) beträffande klangen som är särpräglad tack vare olika instrumentkombinationer. Det sistnämnda är kanske inte det minst viktiga i skapandet av en musikaliskt profilerad egenart på traditionell grund: fioler och handdrumma; nyckelharpa, munspel och gitarr; gitarr, dragspel, kontrabas eller olika kombinationer med harmonium (tramporgel) ger ett specifikt sound som gruppen utnyttjar med säker stilkänsla. Även om Norrlåtar betonar det folkligt enkla i sin musik är deras musikaliska utförande på hög professionell nivå, ljusår från den "folkliga" ideologi som kännetecknade många grupper vid början av 70-talet. Vid denna tid kunde iveren att demonstrera mot det professionella kunandet ta sig många uttryck för att nå amatörismens och antiprofessionalismens absoluta höjdpunkt! Man sjöng t.ex. i ett slags tillkämpat "folklig stil" (t.ex. på skivan Arbetets söner och döttrar, Oktober) som för tanken till den svenska pilsnerfilmens storhetstid på 30-talet. En märklig bondkomikfunktion hänger fast vid folkmusiken än i dag, en helt annan inramning än de många seriöst strävande regionala folkmusikgrupperna. På skivan Bockfot (Sonet SLP 2514) skorrar Sid Janssons kommentarer som en spökröst från det förgångna:

Mina damer och herrar! Den här dan skall vi ägna åt Bockfot och när jag säger Bockfot så tänker jag alltså på den gamla uråldriga spelmanstradition som vi har i det här landet. En musik som är full av skrämt och oknytt och sänt där som man inte talar om. En musik som förr fick herrgårdsfröknarna att lämna herrgården

och hänga med spelmannen ut i skogen i stället, en musik som sitter skönt i ryggraden, en musik som sitter skönt i skänken...

Spelmännen påverkas av en sådan inramning och deras spelstil förändras i riktning mot ett slags, burlesk, "folklig" virtuositet som inte alltid är till fördel för låtarna. Det blir ett slags motsvarighet till 1800-talets konsertvalser i salongens underhållningstappning: *fort och starkt ska det va!* För att återgå till grupper besläktade med Norrlåtar arbetsätt skall vi dra oss söderut för att möta unga spelmän från Skåne och Småland i "Den långa dansen".

Folkmusiken är inte till för att passivt konsumeras. Musiken finns till för att man ska röra sig till den 'dansa'. De flesta låtarna på den här skivan är inspelade till dans. Vi tror att man kan dansa till det här- även om man aldrig ens sett en slängpolska dansas.

Spelmannen finns inte till för att som idol beundras på en konsertesträd. Han är den som hämtar upp gammalt traditionellt spel, för det vidare, utvecklar det, lär ut det. Han är inget mytiskt väsen. Hans låtar är inte "konstiga", de är i grunden enkla. Vi tror att var och en kan lära sig lätt - därför bifogar vi noter för att underlätta ytterligare.

Våra låtar är mest från Skåne och Småland - och de är mycket gamla. Vi markerar alltså det lokala och traditionella. Därmed hyllar vi inte musealt och nostalgiskt tillbakablickande. Vi ställer däremot det traditionella och lokala mot den kulturimperialistiska slit- och släng-kommersialism som präglar så mycket av den övriga musikkultur som omger oss. Folkmusik hör hemma i kampen mot den exploaterande, kommersiella kulturen. (MNW 66P)

Musikerna på denna skiva söker profilera rytmen för att underlätta musikens användning till dans. De har också sökt tillvarata egenarter i uppförandemanér. Men här är det inte fråga om närliggande gammal dansmusik utan betydligt äldre låtar från ett bondesamhälle, där vägen inte förefaller ha varit särskilt lång från herrgårdsmusikantens säck till bondspelmanens påse. För själva uppförandep Praxis krävs således - om man har till syfte att framhäva musikens säregna stil, vilket

dessa musiker har – en helt annan arbetsteknik än när traditionen är levande och äldre spelmän kan både förevisa låtarna och berätta om musikens funktion. Ett mödosamt arkivarbete med osäkra moment beträffande tolkning av olika skriftkällor bedrivs av många grupper för att återskapa ett slags historisk kännedom om musiken och dess miljö. Denna historicerande verksamhet är numera en viktig ideologisk ingrediens i folkmusiken och utgör en av många led i försöken att vinna en identitet bakåt i tiden bland de bönder, arbetare och löskefolk som historieböckerna tidigare så totalt ignorerat. På baksidan till skivan "Än är det glädje, än är det gråt" (MILP-001) kan vi läsa:

På den här skivan finns långdanser, sånglekar, skämtvisor, kärleksvisor och andra visor och låtar, som har sitt ursprung i det gamla bondesamhället, ett samhälle som inte har mycket gemensamt med dagens Sverige.

Vi spelar inte den här musiken för att den är gammal, utan för att den är viktig för oss. Vi ser kvaliteter i den som håller på att gå förlorade.

Plötsligt ljuder stråkharpa, säljflöjt, enkelharpa och benflöjt och en sångart som prövar att återuppta svunna sångsätt i den svenska folkmusikfloran! På samma sätt som man inom konstmusiken erövrat äldre klangvärldar är nu tydligen tiden inne för motsvarande linje inom folkmusiken, viktig inte minst för att krossa myten om "folkmusiken" som en genom tiderna oföränderlig eller av söndersjungning förvanskad "ädelsten" (jfr Geijer-citatet tidigare).

Detta historiska intresse har också sin regionala gren, som medfört att skivkommentarerna svällt ut till små, ofta utmärkta lokalhistorieframställningar med fina illustrationer. "Lika många fötter i taket som på golvet, Lekar och visor från Jösse häräd" (OSLP 522) är ett exempel på en informativ och väl skriven lokalhistoria, som kompletterar en pietetsfull, men samtidigt levande återgivning av mer eller mindre okänd värmlandsmusik. Historiesynen är materialistisk även om den

idealistiska åsynen på "folket" ibland skär in och skapar en motsägelsefull bild:

Dansen och musiken måste ses som en del av historien och är inte någon isolerad företeelse i samhället. Att det finns oktobervisor beror sålunda på tjänstehjonens arbetsförhållanden, att rallarna sjöng till arbetet gjorde att samarbetet klaffade och att dragspelet tog över rollen som folkmusikinstrument var naturligt, när man började dansa i större lokaler.

Nå, vad skall man nu göra med folkmusiken, skall man "bevara" den som den återfinns i källorna av skilda slag eller skall man medvetet "förändra" den? Ibland – särskilt på de folkmusikdebatter som då och då förekommer i anslutning till spelkurser och spelmansstämmor – förefaller det som om att många unga folkmusiker är på väg att fastna i en ideologisk förklaring av vad som de *vill* göra, vilket har till följd att de helt enkelt slutar spela! Det finns således en fara att de utövande folkmusikerna så till den grad snärjer in sig i ordens garn att de inte hinner fram till det väsentliga – musiken! Men samtidigt är det glädjande att musiker på detta sätt försöker formulera sina övergripande mål och syften. Visst är det informativt att t.ex. läsa hur Folkvind prövar att finna en förklaring till varför de spelar och sjunger svensk folkmusik:

Genom den här skivan vill vi bidra till spridandet av vår rika musikkultur. Till några av visorna har text tillkommit på senare tid. Det är ingen ny idé. Låtarna och visorna har förändrats från generation till generation. De har präglats av den rådande livssituationen för människor. Det fortsätter den att göra. Den svenska folkmusiken har alltid återspeglat folkets situation i det samhälle den har skapats i. Därför är det helt i den nationella, folkliga musiktraditionens anda att förändra och anpassa musik och texter till folkets situation idag. Eftersom folkmusiken är det arbetande folkets musik är folkmusik inte bara bondesamhällets musik, utan även arbetarklassens musik. (OSLP 000)

Vi skall återvända till en del av de föreställningar om "folket" som Folkvind här gör sig till talesman för. Men innan dess

skall vi något granska ett par andra varianter av historicism, som båda har till syfte att framhäva folkmusikens konstnärliga egenart och vikten av kunskap och skicklighet.

På skivomslaget till "Gamla danslåtar från Öland, Småland och Östergötland" (Bordun BOR LP 01-76) läser vi bl.a. följande:

Dagens spelmän måste ta vård om låtspelet på ett sätt som gör att också efterkommande generationer kan få uppleva unika kvaliteter. Ordentlig kunskap om instrument, utförande, danstyper mm är en förutsättning. En omistlig del av låtarnas karaktär och egenart ligger dessutom i tidigare användningssätt.

Dagens låtspelande visar ofta en tillfällig smakriktning, som är styrd av den seriösa musikens eller populärmusikens ideal, det tar sig för det mesta uttryck i åsidosättande av rytm och fixering vid melodien, vilket medför svåra andrastämmor, överbelastad ornamentik o.dyl. Man behöver inte para samman svensk folkmusik med amerikansk jazzmusik eller popmusik för att komma ifrån ett stelt, musealt eller mekaniskt låtspel.

En sådan inställning till folkmusiken innebär att man erkänner en specialistfunktion, en yrkesskicklighet som Anders Rosén på skivan "På vandring med Lejsme Per" (88 = 1) med rätta framhäver såsom ett kännetecken för många spelmän i historisk tid:

Vi får inte glömma bort, att många av spelmännen förr var skickliga musiker och yrkesmän med stort tekniskt kunnande. Många av dem var bland de yppersta musikbegåvningar landet haft. Den sociala situationen var sådan att även stora genier kom att syssla uteslutande med låtar och det är de som format vår inhemska musikkultur. Vad vi idag får höra av låtmusik är bara en blek aning om vad dessa storspelmän kunde utföra, nu då genialiteten rinner i andra älvfåror. Vi skall inte minnas dem som en samling gaggiga gubbar, darrhanta och med händer förstörda av grovarbete. Tänk på dem som unga och vitala, drivna av en ousäglig skönhetslängtan.

Sannolikt överskattar Rosén det förgångna låtspelets kvalitet på det nuvarandes bekostnad. Roséns eget låtspel kan säkerligen

Anders Rosén, Malung är en av den yngre spelmansgenerationens mest bekanta namn, med flera egna skivor bakom sig. Foto Gunnar Ternhag 1975, Dalarnas museum.

mäta sig med de mästare som han lärt sig låtar efter. Men i princip har han naturligtvis rätt: många låtspelmän var oerhört skickliga musiker, som inom gånglåtens, polskans, valsens eller schottisens ram skapade musik av största skönhet.

Det finns således ytligt sett en antagonistisk motsättning som återspeglas på skivomslagen: en med "dansa-spela själv för vi kan alla"-ideologi, en med "visa respekt för folkmusiken"-ideologi med krav på kunskap och stilmedvetenhet. Men i själva verket betonar de två olika uppfattningarna två skilda sidor hos folkmusiken: den dans- och underhållande funktionen och den aktiva lyssnarfunktionen som förr kunde få dansen att upphöra och få de dansande att flockas runt spelmannen för att njuta av hans spel, uppmärksam och i tyshet.

I de givna citaten har då och då framskymtat en släng åt såväl underhållningsmusik som konstmusik. I den musikämbel som växte fram under 70-talet uppstod en motsättning mellan rockmusik och folkmusik som ofta tog sig ganska komiska former för de som ej var inblandade. De inblandade bedrev kampanjen med det största allvar. Nu har denna motsättning tonats ned inom musikämbeln, om den inte rentav försvunnit, medan den i stället drivs desto intensivare på annat håll. Flera av de skivor som utges på skivbolaget Oktober har baksidestexter som hämtat näring ur eller direkta citat ur skriften "Folket har aldrig segtrat till fiendens musik" (1977), musikpolitiska artiklar med blågul framsida.

I denna kan vi läsa följande om bl.a. rockmusik:

Summan måste bli att rockmusiken till sitt innehåll är reaktionär, att den har skapats i nära samband med USA-imperialismens offensiv efter andra världskriget och uttrycker just de idéer och den livsstil som denna imperialism spred och alltiämt sprider, trots att Sovjet idag har växt fram som den mest aggressiva imperialismakten. Sådan musik är imperialistmusik och den kan inte "omfunktioneras" eller fås att ändra klassinnehåll genom att man tricksar med texterna. Att sedan de "progressiva" rockgrupper-

nas texter ofta är allt annat än progressiva, är ett faktum som jag väljer att lämna utanför diskussionen här. (A.a. s. 16)

Anders Johansson, som skrivit detta, stämplar således en kulturföreteelse som evigt förtappad på grund av det samhälle det uppstår i. Därför måste man enligt honom skapa den svenska revolutionens sånger utifrån annan grund:

Den svenska folkmusiken har liksom folkmusiken i andra länder skapats i nära samband med nationens seder och språk. Den har skapats för att ge uttryck för det arbetande folkets liv, tankar och känslor. Den har skapats för att uttrycka känslor och tankar i samband med arbetet, festerna, motsättningarna i samhället, de viktigaste händelserna i livet. (s. 17)

"Endast Sverige svenska krusbär har", skaldade en gång Carl Jonas Love Almqvist. I spårandet av det äktsvenska eller "specifikt svenska" som det står i den citerade artikeln fransäger man sig både möjligheten att ta upp musikaliska stilar utifrån eller förstå den historiskt-dialektiska process i klasskampens perspektiv som varit drivande även i folkmusikens förändring i tid och rum. Nästa steg blir naturligtvis att mytologisera hela folkmusiktraditionen. Man talar om folkmusikens "väsen" (s. 18 i den citerade artikeln) och så småningom dyker naturligtvis folksjälen upp i samma tappning som de förkättrade "nationalromantikerna" som ofta – paradoxalt nog – får sig en släng av slevan för "den museala synen på vårt nationella musikarv" (s. 18). I en bok med gulblå framsida, utgiven av ICA-förlaget och med Bo i Ransätt som författare, "Folkmusiken i Sverige" (1979) får vi följande skildring av folkmusikens framväxt:

Folkmusiken är för att tala bildligt framsprungnen ur naturfolkets själ som en skogskälla och i den källan kom det andeväsen att sitta som människorna antog vara musikens herre: näcken, strömkarlen. (s. 9)

I textkommentaren till skivan "Lekar och visor" läser vi att folket har framställts som vidskepligt på grund av att man har sett på

det från ovan. Numera har man således funnit lösningen:

Bortsett från vad vi idag tror eller inte tror, så fanns det många spelmän som ägde en sådan själ att de antogs ha eller haft beröring med näcken (Folkmusiken i Sverige s. 10).

Det är beklagligt att sådana befängda idéer börjat genomsyra delar av den svenska folkmusikideologin. Det mest förrädiska är att de dyker upp i en annars ofta väldokumenterad och intressant text och ej sällan med väl utförd musik. I sitt sökande efter en alternativ identitet har således ett skikt ungdomar inom folkmusikvägen kommit att omfatta en nationalromantisk syn på folkmusiken med dess chauvinistiska och mytologiserande ideologi. Den är i ordets djupaste mening reaktionär, byggd på felaktig analys vad musik är och kan vara, en falsk historieskrivning som banar vägen för en national-socialistisk föreställning om folkmusik, som står den tyska 30-talsversionen mycket nära. Undet ett odefinierat "folk"-begrepp söker man framställa den svenska självägande bondeklassen som en arbetarklassens och socialismens bundsförvant, förenade i sitt gemensamma intresse för "svensk folkmusik". Folkmusiken ges en uteslutande blågul och proletär framtoning såsom den inte var sammansatt av de mest skilda komponenter både i historiskt och klassmässigt avseende. Allt detta sker i ett politiskt-propagandistiskt syfte. För att få historien att gå ihop får man slutligen lov att ta till myten.

Spelmän och vissångare ställde sig som sagt i allmänhet neutrala eller avvisande gentemot 20–30-talens sirentoner från bankdirektörer med politisk propaganda invävt i sina tal och skrifter. Sannolikt har inte heller idag motsvarande ideologi i proletär förklädnad någon lockelse på mer än ett mindre antal anarkistiskt lagda medelklassungdomar vid universitet och andra läroanstalter. Men spåren förskräcka...

Folkmusikens ideologiska dechifrering fordrar ingående musikanalyser och ett mödosamt forskningsarbete. Redan en första "skumning" av materialet visar hur

ideologin präglat folkmusikens historia, att ideologin i dag förekommer i skilda former, från en spontan, ofta sund och riktig protest och ett vällovligt sökande efter alternativ till medvetna politiska manipulationer i det grumligaste vatten.

Källor

Tryckta

- Afzelius, A. A. & Åhlström, O., Traditioner av svenska folkdansar. Sthlm 1814–15. Faksimilutgåva med efterskrift av B. R. Jonsson. Sthlm 1972.
- Andersson, O., Spel opp I spelemänner. Sthlm 1958.
- Dybeck, R., Svenska vallvisor och hornlåtar. Sthlm 1846. Faksimilutgåva med efterskrift av Märta Ramsten. Sthlm 1974.
- Fiskvik, S., m.fl., Folket har aldrig segrat till fiendens musik. Musikpolitiska artiklar. Västerås 1977.
- Folkdansringen. Tidskrift för svenska folkdansringen. 1919–1922.
- Haefner, J. Chr., Anmärkningar öfver den gamla nordiska sången, i Tidskrift för vetenskap och konst. 1. Uppsala 1818. Omtryckt i Geijer, E. G. & Afzelius, A. A., Svenska folkvisor. 2. uppl. Sthlm 1880.
- Hembygden. Tidskrift för Svenska ungdomsringen för bygdekultur. 1922 ff.
- Isaksson, Bo i Rannsätt, Folkmusiken i Sverige. Sthlm 1979.
- Jonsson, B.R., Svensk balladtradition 1. Balladkällor och balladtyper. Sthlm 1967. (Svenskt viarkivs handlingar. 1.)
- Ling, J., Hjort Anders Trettondagsmarsch i stilistisk och ideologisk förändring, i Nutida musik. 2. 1977/78.
- Levin Christian Wiedes vissamling. En studie i 1800-talets folkliga vissång. Uppsala 1965. (Studia Musicologica Upsaliensia. 8.)
- Nyckelharpan. Sthlm 1967.
- "O tysta ensamhet". Från känslös stil till hembygdsnostalgi, i Sumlen 1978.
- Mångård, C., Rickard Dybeck. Folksångens skald. Sthlm 1937.
- Moberg, C.-A., Folkmusik i Sohlmans musiklexikon. 1. uppl. Sthlm 1950.
- Från kämpevisa till locklåt, i Svensk tidskrift för musikforskning. 33. 1951.

Fonogram

- Arbetets söner och döttrar.* (Oktober OSLP)
Bergelt, S., Å än är det glädje å än är det gråt.
(Ett minne för livet MILP 001)
Björnlert, P. & Löfberg, B., Gamla danslåtar från
Öland, Småland och Östergötland. (Bordun
BOR LP 01-76)
Blomqvist, E. m.fl., Den långa dansen. Unga
spelmän från Skåne och Småland. (MNW 66 P)
Edén, M., m.fl., Lika många fötter i taket som på
golvet. (Oktober OSLP 522)
Ersson, P., m.fl., Folkvind. (Oktober OSLP 514)
Folkmusik i Sverige. Traditionsinspelningar från
Svenskt visarkiv. 1 ff. (Caprice CAP 1 092 ff)

- Norrlåtar,* Folkmusik från Norrbotten. (Manifest
MAN 002)
– Folk som vi. (Manifest MAN 006)
– Urminnes hävd. (Manifest MAN 013)
Nyströms, J. P., Låtar i Norrbotten. (Manifest
MAN 014)
Olsson, P. H. & Ståbi, B., Bockfot!!! Spelmanslå-
tar från Dalarna inspelade på Mosebacke
etablissement. (Sonet SLP-2514)
Rosén, A. & Persson, O. A., På vandring med
Lejsme Per. (88=1)
Viksta-Lasse & Larsson, S., Rullstråk & tung-
bas. (Oktober OSLP 517)

Summary

Folk-Music – a Brew

There are many instances of clashes between folk-musicians' and ballad-singer' view of their music, on the one hand, and the folk-music researchers' endeavour to reconcile this musical culture with their own philosophy, on the other. This tension between the ideologies of two musical cultures has given rise to a dialectic process which has largely contributed to the present style, form and function of folk-music. It may also have been because of this process that folk-music could play a central role in the musical life of Sweden? Folk-music in itself consists of a brew of musical elements emanating from different eras and different classes of society and formed at a certain time most often by separate individuals living in a certain environment. Consequently, the ideology of folk-music is an interplay between the aesthetical and social standards of the class that wrote down and preserved that music for posterity, on the one hand, and the standards of those who sang, played and created it, on the other. In the Swedish community, the two norm systems were seldom antagonistic, which made possible a lively exchange of tunes, instruments, etc., between burghers and peasants up to the time when the breakthrough of industrialism created a basis for a mass-produced culture. This

international mass culture catered for an increasing working class and came to be opposed to the norm systems of both burghers and peasants. The present article gives glimpses of this cultural history, which is important for the understanding of Swedish folk-music today.

The author believes that the very word "folk-music" is an ideological concept: it was coined by representatives of the intellectual middle class of the 18th and 19th centuries to denote the music of "the others", i.e. "the people", music which they observed, studied and tried to fit into their own culture or bring back to the people in order to offset the levelling effects of mass culture. Gradually – during a process which has not come to an end yet – fiddlers, ballad-singers and dancers take up the term and make it their own.

The article gives examples of this ideological process, with a concentration on the 1920's -40's, when it was especially obvious within the Swedish folk-dance movement. There are, from old times, many parallels to the rapid development of the last few years. Today's attitude to folk-music is reflected, i.e., on the sleeves of recently published grammophone records containing folk-music.

Folkmusiken på Skansen

Stefan Bohman

Vilka var Hazelius och hans efterträdarens motiv med folkmusikverksamheten på Skansen?

I hur hög grad har Skansen och Nordiska museet varit ledande när det gäller spridning av och forskning kring svensk folkmusik?

Dessa två frågeställningar är centrala för förståelsen av Skansens omfattande folkmusikinslag, ty utan tvekan har folkmusiken genom åren varit en viktig del av Skansens verksamhet. Och genom Skansens framskjutna ställning i offentligheten har aktiviteterna där stimulerat intresset för främst spelmanstraditionen, samtidigt som man starkt bidragit till att forma våra dagars bild av svensk folkmusik.

Det är tyvärr omöjligt att på detta begränsade utrymme ta upp allt vad som hänt på Skansen på folkmusikens område. Flera evenemang och personer som varit intressanta på Skansen, har inte kommit med. Jag har i första hand valt att i min exposé ta upp sådana evenemang som varit avgörande för Skansen i allmänhet och sådana som kan belysa mina frågeställningar.

Skansens största inflytande vad gäller folkmusiken i Sverige ligger under dess tidigare period. Denna artikel kommer därför proportionellt sett att handla mer om de första 30 åren av Skansens historia än om de övriga.

Folkmusik är inte enbart allmogemusik – även om många traditionellt förknippar folkmusiken med enbart allmogens fiolspel. Det är svårt att avgränsa de musikformer som skall räknas till folkmusiken. Jag kommer här att försöka redogöra för fler musikformer på Skansen än enbart den traditionella spelmannsmusiken. För jämfö-

relsens skull kommer jag t.o.m. att ta upp musikformer som definitivt inte kan betraktas som folkmusik.

Hazelius före Skansen

Intresset för folkkultur och folkmusik började blomstra vid början av 1800-talet. Rörelser som Phosforisterna och Götiska förbundet revolterade mot upplysningstidens rationalism. För Götiska förbundet var nationalismen viktig, det var naturligt att man sökte näring i den "romantiska" medeltiden, i den nationella och stolta "götiska" tiden. Som ett led i detta lät Erik Gustaf Geijer och Arwid August Afzelius ge ut sin samling "Svenska folkvisor från forntiden" (1814–18). En effekt av de tänkta antikvariska och nationella värdena i folkmusiken blev att den skildes från annan musik. Den började att få ett egenvärde. Intresset för folkmusik och folkkultur passade i hög grad den växande borgarklassen.

Richard Dybeck började 1844 att ordna "aftonunderhållningar med nordisk folkmusik". Underhållningen skedde i stort sett inför en borgerlig publik. Artur Hazelius var en del av denna rörelse och en viktig fullföljare av dess kulturella tradition.

Hazelius intresse för folkmusik kan spåras redan under skolåren. 1857 vandrade han i Dalarna och upptecknade visor som kullor sjöng när de räfsade. Han har själv skrivit om ett sådant tillfälle:

Fredrik sökte uppteckna en af Annas sånger, som hon derföre sjöng om visst 3 gånger. Deras herre kom dock slutligen och påskyndade något vårt afsked från den raska, hurtiga flickan...

Hazelius folkmusikintresse tog sig flera uttryck. Åren 1869–70 arbetade han med utgivningsverksamhet och lät publicera "Småskrifter för folket". Det var billiga häften med vilka han ville nå de "breda folklagren". I denna serie ingick ett häfte "Vallvisor och barnsånger". Det var förmodligen Christoffer Eichorn som i Stockholms Dagblad 1870 skrev om häftet:

Utgifvaren synes ha för bestämd afsigt att i vår-
dad form skänka Sveriges folk dess egna gamla
visor och sånger, hvilka nu allt mera dö ut eller
undanträngas af nytt och underhålligt kram.

Redan här presenterades vad man menade
vara allmogens musik inte bara som en
självständig konst – utan som en motvikt
till en mer internationell och urban musik.

Folkmusiken blev aldrig någon huvudfråga
för Hazelius, men han återkom ofta till
den. Under hans resa i Dalarna 1872, den
resa som anses ha givit Hazelius tanken till
Nordiska museet, förekom vissamlande.
Hazelius och hans hustru intervjuade
människor och skrev ner en mängd visor. I
en by träffade de en man som reagerade på
det förmodligen eleganta paret från stor-
staden. Reaktionen är intressant:

För honom omtalade de ändamålet med deras
resa, som var att samla gamla melodier och vi-
sor, sagor och berättelser, direkt från folkets
mun. Gubben tyckte det vara ett förunderligt
göra och frågade om de voro mycket rika som
kunde syssla med sådant, som ej kunde vara
mycket inbringande. "Nej det är vi inte", svarade
Hazelius, "men Gud ske lof, hitintills ha vi haft
hvad vi behöft."

Insamlingar

Hazelius skaffade sig tidigt kontakter för
att få hjälp med insamlingsarbetet. I hans
resedagbok från den 3 sept 1872 kan man
läsa:

Klockaren Ahlqvist lofvade att anteckna några
folkvisor jämte deras ton samt sedan meddela
dem åt mig.

I Nordiska museets brevjournal från åren
kring 1873 finns anteckningar om avgåen-
de brev med "förnyad uppmaning om bo-
hag, gamla saker öfver hufvud samt visor".
Hazelius var från början inriktad på att
Nordiska museet inte bara skulle samla fö-
remål utan även sägner, visor och annat
muntligt gods.

1878 sökte August Bondeson upp Haze-
lius och erbjöd sig att samla in material
från framför allt Halland. 1879 fick han 50
kr av Hazelius för att under sommaren åka
runt i Halland och samla in sägner och vi-
sor. Hazelius engagerade också Bondeson
för att hålla en soaré. Den 28 november
1880 berättade Bondeson sagor, sjöng visor
och spelade fiol för publik. Soarén inbringa-
de 679 kr.

Hazelius engagerade flera sångartister
för att få pengar. Han sökte bl a upp Sven
Scholander och bad honom ge en konsert
till förmån för Morastugan. Han behövde
800 kr. Scholander sade till en början nej,
men undrade för sig själv om Hazelius
skulle återkomma. Scholander skriver i si-
na memoarer:

Om? Mitt "om" visade blott att jag då ännu ej lärt
mig fatta betydelsen av den hederstitel Hazelius
redan hunnit förvärva sig: "Den store Rikstigga-
ren". Hade han tiggande sagt A så kunde man ta
gift på att ej blott B:et skulle följa, utan hela
alfabetet ända till Ö, om så vore nödvändigt, för
att vinna vad han föresatt sig.

Den 20 april 1891 höll Scholander sin de-
butkonsert, som samtidigt var till förmån
för Nordiska museet/Skansen. Det blev en
succé och Scholander kunde till Hazelius
betala 860 kr.

Hazelius och Skansen

Inför Nordiska museets 25-årsjubileum
1898 skrev Hazelius en sammanfattning av
musikens betydelse för Skansen:

Det sträfvat mer och mer att varda ett *levande*
museum... det vill framställa folkflivet i levan-
de drag... Vid Jultiden vandra stjärngossarne

omkring med trettondagsstjärnan, åtföljde av Judas med pungen, och sjunga Staffansvisor och andra julsånger... Hvarje söndag hörs rytmiska koraler – våra härligaste gamla psalmer eller sånger, framletade ur medeltidens antifoner eller af ännu äldre ursprung. Här ljuder nyckelharpan, där fiolen, båda med ofta urgamla, halft förgätna melodier, och emellan bärghslutningarna eka lurens och vallhornets toner. De gamla folkdansarna och ringlekarna ligga ej längre gömda i bibliotekens gömmor – de dansas med lif och lust af den samlade ungdomen.

På skilda håll berättas fornlåderliga sägner eller sjungas ur folkets hjärta framsprungna visor...

Det är emellertid icke endast allmogens lif Skansen sträfvat att återge. Där ses en procession af munkar och nunnor med brinnande vaxljus i händerna och föregångna af korgossar,

som svänga sina rökelsestavar, skrida fram under afsjundande av någon vesperhymn från medeltiden...

Sedan följa andra tidsbilder.

Sirliga rokokodanser dansas ute i det fria, och rokokokapellet i trogna tidsdräkter spelar melodier från tredje Gustafs och Bellmans dagar...

Ännu kan oändligt mycket af dessa lefvande skatter läggas till de redan samlade. Framtidens Skansen bör just i detta afseende gå en rik utveckling till mötes.

Som synes var det inte endast den folkliga kulturen Hazelius ville spegla. Han ville på Skansen visa upp svensk (eller nordisk) kultur. Han tog inte enbart upp folklig musik, han ville visa upp hela bredden av den nationella musikkulturen.

Karikatur av Artur Hazelius, tecknad av Oskar Andersson, signaturen OA. Foto i Nordiska museet.

Skansen hade samtidigt ett brett borgerligt stöd. I "Meddelanden från Nordiska museet" 1899-1900 finner man en intressant uppräkningslista av donatorer till museet. Skansen visa upp svensk (eller nordisk) kultur. Han tog inte enbart upp folk-tarrörelsens inställning till Skansen kommer jag kort att beröra senare.

Infriades då Hazelius förhoppning om ett "levande museum", både när det gällde det folkliga och det mer nationellt breda kulturutbudet? Jag skall här börja med att se på hur Skansen utvecklades i musikaliskt hänseende under Hazelius tid åren 1891-1901. Jag försöker följa den disposition Hazelius själv givit i ovanstående redogörelse.

Den tidiga andliga musiken

Stjärngossarna började vandra mellan stugorna vid juletid 1892. De sjöng julsånger, staffansvisor och psalmer. Vid trettondagshelgen kunde de ses vandra med trettondagsstjärnan. Dessa stjärngossevandringar har sedan årligen fortsatt.

1899 började man att varje sön- och helgdag spela rytmiska koraler från Hällestadsstapel, en tradition som framförallt förekom vid Kristi Himmelfärdsdag i ett flertal städer. Ett exempel på ett skansenprogram är från pingsthelgen 1899:

1. Ps 392 v 1, 6 Den blida vår är inne
2. Ps 134 v 1, 3 Kom helge ande, Herre Gud
3. Ps 460 v 1, 8 Såsom hjorten träget längtar
4. Gammal Dala-psalm "Eja mitt hjärta rätt innerlig sig fröjdar" (text ur 411 i gamla svenska psalmboken 1695).
5. Ps 272 v 1, 2, 3 Ny tackar Gud allt folk
-
6. Hell Sverige! (Musiken af O. Byström, orden af F. Tammelin.)

Det fanns naturligtvis ett stort intresse för den andliga musiken. I samband med en pressannons om en kyrka på Skansen fick Hazelius följande brev:

Mätte Gud förläna mig nåd att uppleva den dag då barnen i kyrkan på Skansen sjunga: "Förfäras ej du lilla hop" och jag får säga dem: "även för

detta fosterländska goda hava vi att tacka den gode doktorn..."

De första spelmännen

Invigningsåret 1891 kom den första fiolspelmanen till Skansen. Det var *Skölds Anders Hedblom* från Leksand. Fr.o.m. 1893 spelade han regelbundet fiol på dansbanan och i stugorna. Det sistnämnda kan ha bidragit till en ökad förståelse för fiolmusiken. Den hade runt om i landet från början mest spelats i stugor och på logar, men av befolkningsökningen och industrialisering tvingats utomhus. Nu kunde en bred publik åter höra spelmansmusiken inomhus, där den bäst kommer till sin rätt.

1894 anställdes Fredrik Hult i Molkom som spelade i Blekingestugan. 1895 spelade även Erik i Locksta och Korp Olle från Hälsingland. Samma år omnämndes för första gången en nyckelharpspelare på Skansen: Karl Kjellberg från Gimo.

Året efter kom två uppmärksammade nyckelharpspelare. Det var Johan Edlund från Harg och Jonas Skoglund från Tolfta. Uppmärksamheten bestod bl.a. i att det i serien "Bidrag till vår odlings häfder" 1899 utkom en bok med titeln *Om nyckelharpospelet på Skansen*.

Johan Edlund, Harg. Träsnitt efter fotografi, ur Nyckelharpospelet på Skansen.

Fyra spelmän på Skansen 1898, fr.v. Skölds Anders Hedblom, Jonas Skoglund, Bergdal och Johan Edlund. Foto H. Edlund, Nordiska museet.

Författaren Karl Peter Leffler har där presenterat de båda spelmännen, upptecknat låtar efter dem samt gjort en presentation av nyckelharpan som instrument. I presentationen av de två spelmännen sätter han in deras konst i ett sammanhang vi skall se flera exempel på – en reaktion mot den då populära musiken:

Antalet af våra dugande spelmän minskas med hvarje år, och med hvar och en, som dör bort, försvinner någon del af vår präktiga folkmusik, som förr vid bröllop och gillen lifvade gammal och ung till dans och lek eller i skog och på äng gaf uttryck åt den rika och skära poesi, hvarmed nordbons fantasi var mättad. Dragspelets tonfatta och gälla ihållighet tager arvet efter fiolens djupa toner, klarinettens glada klang och nyckelharpans lifliga surrande, och i stället för den gamla balladen och locklåten sjunger ungdomen nu falskt sentimentala marknadsvisor eller tarfliga slagdängor från beväringsslägren. Så låtom oss då i tid rädda, hvad räddas kan af minnen från vårt folks musikaliska storhetstid...

Denna samling på 103 låtar är ett tidigt exempel på utgivning av folkmelodier. Skansen knöt till sig spelmän som kunde intervjuas, och som man också kunde göra uppteckningar efter. Från Lefflers intervju med spelmanen Johan Edlund kan följande dialog citeras, mest därför att den visar olika grunduppfattningar mellan spelmannen och forskaren – beskrivna av forskaren själv:

Så tex var det en gång, som jag rakt inte kunde få håll på en melodi, som han spelade efter en viss Mårtens son Erik. För hvarje gång han fick taga om melodin, blef den något olika, och till sist fattade jag misstankar.

"Men hör du Johan – GÄR den så där? Brukade Erik spela den så?"

"Näaj, inte rikt't så förstås inte, han gjorde'n mycke' LÄNGRE, han."

"Nå spela den då alldeles som Erik, så får jag höra."

Så skedde. Melodin upptecknades, togs om ett

par tre gånger för kontrollering och blef hvarje gång lika.

"Nå men hvad var det Johan spelade FÖRST då?"

"Jo si, ja' KORTA Å' melodin ja' lite' här å hvar, för ja' tyckte Mårtens Erik tog om samma å samma så många gånger, så de' skulle vara OPASSLIGT FÖR KANDIDATEN ATT KOMMA MED SÅ'NT INFÖR ALLMÄNHETEN."

Trots denna brist på pietet för melodier var Johan oböjligt konservativ, när det gällde hans harpa...

Rekryteringen av spelmän till Skansen skedde förmodligen på en rätt personlig basis. Det finns flera exempel på hur spelmän, eller personer som kände spelmän, skrivit till Hazelius för att rekommendera sig eller någon bekant.

Ett exempel är följande utdrag ur ett brev från spelmanen Pelle Schenell. Han var en flitig kompositör av egna låtar och

skulle bli en uppmärksammaspelman. Brevet är skrivet med en ovanligt förfaren hand:

Tager mig härigenom vördsammast friheten framställa huruvida Herr Doctorn på grund af ofvanstående, icke skulle anse det vara till nöje för Skansens publik att åhöra mitt uppträdande derstädes. Som jag för tillfället är på besök hos anhöriga härstädes till den 1 Oktober, har jag af många blifvit uppmanad att för Herr Doctorn gifve mig tillkänna.

Det är svårt att säga om det var till följd av brevet, men tre dagar senare besöktes han av museitjänstemannen Edvard Hammarstedt, som gav följande utlåtande:

Han gjorde ett ganska fördelaktigt intryck. Men han önskar ersättning 3 kronor om dagen. Hans repertoar steg till mellan 200 och 300 nummer. Antages han, ville han bära Delsbodräkt. Jag framhöll, att vi redan hade då så många spelmän

Skansens folkdanslag 1910. Foto i Nordiska museet.

och att dessutom nu säsongen nästan torde kunna anses förbi i det närmaste.

Tre kronor i ersättning ansågs kanske vara för mycket – Schenell finns i alla fall inte uppsatt som spelman på Skansen de närmaste åren därefter. Han kom dock senare till Skansen och medverkade vid stämman 1910.

Det är uppenbart att många spelmän ville spela på Skansen. De ville visa upp sitt kunnande. Det lockade också att kunna tjäna lite pengar på sitt konstnärsskap. Skansen kom att betyda mycket, de bästa spelmännen skulle spela på Skansen.

Det var emellertid inte bara fiol- och nyckelharpspelmän på Skansen. Mellan 1895 och 1897 uppträdde den finske kan- telespelaren Akilles Ockenström, "Aatto Virta". Han framförde finska runosånger och folkvisor. 1892 uppträdde en 76-årig vallkulla på Skansen och blåste låtar på horn.

Folkdansen tar sin början

Redan sommaren 1892 utfördes danser och lekar på Skansens dansbana. Dominerande i Sverige på folkdansens område var Uppsalagruppen *Philocoros*, bildad 1880. Den företog turnéer i Sverige och dansade mer eller mindre äkta folkdanser. *Philocoros* blev delvis normgivande för folkdansintresset i framförallt borgerliga kretsar. Det var därför naturligt att en medlem av *Philocoros* inför Skansens vårfest 1893 blev tillfrågad av Hazelius om han kunde åtaga sig att träna in en dansgrupp. Den nya gruppen fick dansa både på vår- och höstfesten samma år. Vi vet att folkdanslaget 1896 dansade bl.a. Gotlandskadrilj, Vingåkersdansen, Träskodansen och Oxdansen.

Hazelius och Skansen fick en stor betydelse för folkdansens utveckling i Sverige. Efter höstfesten 1893 kallades dansgruppens ledare Heideman och hans kompanjon Louis Abel till Hazelius. Heideman berättar i "Minnen och hågkomster" vid Svenska folkdansens vänners 25-års jubileum 1918:

...tillfrågades vi så, huruvida vi icke ville vara

med om att bilda en folkdansförening här i Stockholm. Då vi utan vidare betänkande förklarade oss villiga härtill, sade Hazelius, som i allt var en handlingens man: "Ja, då anser vi föreningen bildad just nu", vilket vi alla tre med handslag bekräftade, varefter bestämdes att den nya föreningens namn skulle bli "Svenska folkdansens vänner".

Svenska folkdansens vänner hade sedan nära kontakt med Skansen – de kom att dansa på många av vårfesterna framöver. Folkdansen blev en viktig och uppmärksammas del av Skansens verksamhet.

1897 började även ringlekar att framföras på Skansen. Det var ett 40-tal barn klädda i folkdräkter som utförde dem. 1898 utkom den första tryckta upplagan av *Ringlekar på Skansen*, vilken tog upp 31 ringlekar. Flera upplagor skulle sedan följa.

Andra dansevenemang var de lektugor som anordnades i Bollnässtugan. Hazelius föreskrift för lektugan 1896 lyder:

Lektugans ändamål är att gifva kända och aktade familjer och deras ungdomar tillfälle till en enkel och oskyldig förströelse af så nationellt skaplynne som möjligt. Därföre bör den i lektugan deltagande ungdomen helst vara iklädd nationaldräkt, hvarjämte om möjligt uteslutande folkdanser och folklekar böra förekomma efter musik av någon eller några bland Skansens spelmän, hvilka likaledes alltid skola vara iklädda sina sockendräkter.

Landsmålare och vissångare

Vid universiteten i Uppsala och Lund bildades det under 1870-talet flera landsmålsföreningar. Dessa hade som målsättning att i nationell anda samla folkmål och andra folktraditioner.

1893 anställde Skansen den snabbt mycket populära Carl Petter Rosén. Han var ingenjör och ledamot av Smålands nations landsmålsförening i Uppsala. 1886 deltog han i en s.k. folklivsexpedition, anordnad av *Philocoros* stiftare dr Gustaf Sundström. Man upptecknade omkring 300 visor, berättelser och låtar. 1893 kom Rosén till Skansen som instruktör av folkdan-

ser och lekar. Han uppträdde klädd i Unnar-rydsdräkt på den speciella "Jöddes sten" vid Bollnästorget och föredrog under namnet *Jödde i Göljaryd* visor och berättelser på Västra härads (Jönköpings läns) folk-mål. Han sjöng även till dragspel. En del av det han sjöng var hopsamlat under "folk-livs-expeditionen". Han utgav också flera vis-böcker. Jödde blev omåttligt populär och fick göra många turnéer i Sverige, Finland och Norge. Han dog år 1900 och vid hans jordfästning var enligt uppgift "stora män-niskomassor rörelse".

Jödde efterträdades av bl.a. "Nergårds-Lasse" (Bror-Sigge Malmberg). "Jan i Sel-torp" (W Bergström) sjöng visor på västgö-tamål. Den blivande intendenten på Nor-diska museet, Nils Keyland, var 1902–05 sago- och sägenberättare på värmlandsmål.

Skansen bidrog otvivelaktigt till att sprida denna typ av historieberättande och vissjungande. Lika känd som Jödde blev Delsbostintan, Ida Gavell-Blumenthal, som började berätta och sjunga på Skansen vid vårfesten 1895. Hon blev senare mycket populär bl.a. genom radion. Kompositören Kurt Atterberg upptecknade visor av Dels-bostintan, vilka han använde i sin balett "De fåvitska jungfrurna".

Man kan konstatera att några av dem som verkade som "landsmålare" under dessa år var bönder, men att flera hade ett gediget borgerligt yrke. Det var t.ex. en ingenjör, en notarie, en fotograf tillika museitjänsteman. På den kvinnliga sidan fanns bl.a. författarinnan Rosa Arbman, "Mor Dårdi", och författarinnan Alfhild Agrell, "Kajsa-Brita från Häggånger".

Hazelius försökte skaffa visor på olika vägar. Inte bara visor som var musealt in-tressanta, utan även sådana som skulle kunna sjungas vid speciella festligheter på Skansen. Här ett utdrag ur ett brev från Zakarias Topelius till Hazelius 1893:

...Efter Herr Doktors antydningar har jag slutligen bestämt mig för en visa, som här med-följer och hvilken Herr Doktorn eller festbesty-relsen behagade, om den duger, använda såsom lämpligast synes.

Annan musik

Hazelius hade som målsättning att skildra hela nationens kultur. De stora nationella festerna var mycket uppmärksammade. Det var hågkomster vid t.ex. Gustav II Adolfs och Karl XII:s dödsdagar. Vårfes-terna kunde också ha något nationellt te-ma. Vid dessa tillfällen framfördes musik, men dessa fester ligger utanför denna redo-görelses ram och kommer därför inte när-mare att tas upp. Man skall bara ha klart för sig att denna kultur åtminstone fram till 1930-talet framfördes parallellt med den "mer folkliga".

Körverksamheten skulle få en stor om-fattning på Skansen. Professor Anders Wi-de framlade idén för Hazelius om en stu-dentsångarkör på Skansen. Hazelius tyckte idén var bra och genom dagspress riktades en uppmaning till äldre och yngre student-sångare att samlas till repetition på Skan-sen. Många kom och den nybildade kören hade sitt första framträdande valborgsmäs-soaftonen 1894. Den sjöng kända vår- och studentsånger under ledning av med. dr A. Kull. Efter det första framträdandet ökade körens numerär starkt, 1900 var den uppe i 250 sångare.

Ett annat vanligt musikaliskt inslag på Skansen var Flottans musikkår som regel-bundet konserterade sedan 1893. Musik-kårer blev ett återkommande inslag i Skansens musikutbud.

Musiken på Skansen 1901–1910

Den folkmusikaliska utvecklingen på Skansen fortsatte efter Hazelius död. När det gällde spelmännen rörde det sig huvud-sakligen om två typer. För det första spel-män som regelbundet spelade i stugorna och till folkdanserna. För det andra under kortare tid engagerade "gästspelmän" som mer tillfälligt visade upp sina kunskaper.

Den mest kände landsmålaren, Jödde i Göljaryd, stående på den s.k. Jöddes sten invid Bollnässtugan. Foto H. Edlund, i Nordiska museet.

Från 1904 uppfördes på Skansens sommartheater folkvisedanser, något som var nytt för många besökare. Det var rekonstruktioner av den medeltida balladdansen, till stora delar inspirerade av den bevarade kvaddansen på Färöarna. Hulda Garborg från Kristiania hade studerat danserna på Färöarna och inbjudits av Gunnar Hazelius att träna in dem på Skansen. 1905 bildades på Skansen Folkvisedanslaget som gav regelbundna dansaftnar och uppvisningar.

Annars förlorade Skansen under dessa år några av sina bästa dansare. I oktober 1905 beslöt sig Skansens dansare att på egen bekostnad ta sig till USA för att dansa. Skansens ledning var uppenbarligen motståndare till detta. Alltför många skulle under lång tid försvinna från Skansen. Flera av de resande var dessutom anställda på Skansen.

Turnen gick bra och man uppträdde i sammanlagt 27 städer, däribland Chicago, Minneapolis och St Paul. Skansens farhåga att många aldrig skulle återvända visade sig berättigad. Det rädde lågkonjunktur under dessa år och den allmänna emigrationen var omfattande. Av sex par plus några spelmän återvände bara två efter turnéns slut. Flera fick arbete i USA, bl.a. som dansinstruktörer. Sverige förlorade några av sina bästa folkdansare.

1908 uppträdde Karl Malmberg från Ljungby, "Ottar Hyll från Värend", och spelade på hummel. Samma år kunde man för första gången höra tråskofiol spelas. Det var Kellna-trion som spelade tråskofiollåtar i Bollnässtugan. Kellna-trion var den första grupp som engagerades på meriter från spelmanstävlingar.

Skansen passade på att presentera det märkliga instrumentet tråskofiol i det programhäfte som gavs ut varje vecka under sommarhalvåret. Många av nyheterna på Skansen introducerades på detta sätt för publiken. Nils Keyland skrev vid detta tillfälle:

Kellna-trions senior, snart 73-åriga Karl M. Petersson, är af den åsigten, att tråskofiolen först under senare tid börjat tjänstgöra som en ersätt-

ning för ordinära fioler och att någon musikalisk odling i egentlig mening med den aldrig åsyftats. Å andra sidan kunde vi efter spellagets yngste, Sven Jönsson, meddela att hans fader i ungdomen ofta hört talas om tråskofiolen och att sådana begagnats af medellösa personer såsom bonddrängar, hvilka saknat råd att skaffa bättre instrument.

Folkmusikkommissionen

Seklets första år var händelserika för folkmusiken. I mångt och mycket stod Nordiska museet och Skansen i centrum. I augusti 1908 hölls det första mötet för svensk folkkunskap i Nordiska museets nyinvidga byggnad på Djurgården. Samlandet av folkmusik var en viktig punkt på dagordningen. Nils Andersson, stadsnotarie och den ditintills flitigaste insamlaren av svenska låtar, inledde och sade bl.a.:

Så borde materialet från hela landet sammanföras och bearbetas. Alla för saken intresserade borde kunna enas om att samarbeta. Ett anslag för publicerandet skulle väl ej vara omöjligt att erhålla, då saken vore en nationell angelägenhet.

De ännu utforskade landsdelarna borde genomforskas... Uppteckningen av en spelmans repertoar borde ske synnerligen omsorgsfullt. Grepp, spelsätt, det gängse namnet för låten, de sägner, som äro förknippade med låtarna och dylikt borde upptecknas. Även varianter borde samlas.

Detta gick helt i linje med mötets åsikt. Mötet antog en resolution där det anslöt sig "till de av inledaren angivna principerna för uppteckning av melodier". Mötet bildade en *Folkmusikkommission*, där bl.a. Nils Andersson, konstnären Anders Zorn och Nordiska museets styresman Bernhard Salin ingick. Folkmusikkommissionen började sitt arbete med att sprida ett upp-rop. Det trycktes i över 3.000 ex och spreds till tidningar, musiklärare, fornminnesföreningar, bibliotek och liknande intressenter. Det trycktes även i Fataburen 1909. Här är några viktiga punkter:

Det är ett känt förhållande, att den svenska folkmusiken sedan årtionden varit stadd i tillbakagång, att våra genuina gamla låtar och visor,

som af kännare ställas bland de vackraste i världen, äro på väg att försvinna och att de undanträngts af melodier som för det mesta sakna musikaliskt värde...

Denna kommission, benämnd "folkmusikkommissionen", har ställt som sin uppgift:

1) ATT från alla trakter af vårt land sammanföra folkmusikmaterialet...

2) ATT låta ordna och redigera det sålunda insamlade...

3) ATT sörja för att samlingen publiceras och sprids till allmänheten mot billigaste pris

I förverkligandet af dessa planer ser Folkmusikkommissionen en NATIONELL angäällgenhet af dubbel betydelse, praktisk såväl som vetenskaplig... att uppväcka intresset för tonskapelser på nationell grund.

...hänvänder sig Folkmusikkommissionen härmed till den svenska allmänheten under anhållan om medverkan till samlingsarbetets snara fullbordan... bland bidragen, hvilka alltid med största tacksamhet mottagas, må särskildt framhållas: uppteckningar av folkvisor och gamla psalmmelodier, vallåtar, gånglåtar, skänklåtar, brudlåtar, långdanser, polskor, kadriljer, gammalvalser m.m., samt, om möjligt, uppgifter om hvarje melodis härkomst, benämning m.m. ...

sågner, som äro förknippade med föreställningar om "Neckens" eller "Elfkarlens" och andra i folketron förekommande väsens förhållande till spelmän och låtar;

uppgifter om (adresser på) spelmän, såsom fiol- och nyckelharpospelare, klarinett-, lur-, horn- och näfverspelare, vis- och vallåtsångare med flera sådana, som kunna lämna bidrag till verket...

Hela det insamlade låtmaterialet förvarades i Nordiska museets arkiv. Flera årtionden senare överfördes det till Musikhistoriska museet.

Folkmusikkommissionen gjorde det möjligt för Nils Andersson att fortsätta sin redan påbörjade förberedelse till "Svenska låtar". Den tryckta samlingen började utkomma först efter hans död 1921. Det föll på den skånske spelmannen Olof Anderssons lott att fullfölja verket, vars sista band kom ut 1940. Nordiska museet och Skansen var alltså direkt medverkande i Svenska låtars tillkomst.

I vilken grad sammanföll urvalet av

spelmän i Svenska låtar med dem som spelade på Skansen? Av de 65 spelmän som uppträdde i samband med spelmansstämman på Skansen 1910 återfinns 43 i Svenska låtar. Av dessa upptecknades approximativt hälften före och hälften efter 1910. Nils Andersson var huvudansvarig för spelmansstämman och ansåg uppenbarligen att de spelmän som var värda att tas med i Svenska låtar också var de mest värdefulla att ha med på Skansen.

Bildandet av Folkmusikkommissionen är ett exempel på den viktiga funktion Nordiska museet och Skansen hade för forskningen kring och spridningen av spelmansmusiken. Folkmusikkommissionen kom senare av Nordiska museets styresman Gustaf Upmark att, i samband med ett angrepp på museet, framhållas som en mycket betydelsefull insats.

Tävling eller stämma?

I Norge hade under flera år förekommit "kappleikar". 1905 planerades en spelmansstämma i Mörsil i Jämtland, som emellertid fick inställas på grund av alltför få anmälningar. Det blev istället Anders Zorn som kom att stå för den första officiella spelmanstävlingen i Sverige. Den gick av stapeln på Gesundaberget vid Siljan 1906. Där uppträdde 16 hornblåsare och lika många fiolspelare.

Nils Andersson hade redan 1905 haft kontakt med Nordiska museets styresman Bernhard Salin om "att det skulle anordnas en mer allmän uppvisning av gamla folkmelodier på Skansen någon gång under den närmaste framtiden." Det var naturligt att anordna någon form av central spelmansuppvisning på Skansen. Ja, det blev nästan en dragkamp om vilka som skulle få stå för den – en dragkamp som visar skillnader i synen på folkmusiken och spelmännen och därför närmare relateras här.

1907 uppvaktade musikdirektören A. O. Assar Musikaliska akademiens preses, dåvarande kronprinsen, om att få anordna en spelmanstävling på Skansen. Enligt tidningen Dagen den 29/8 1907 skall

skansenintendenten A. Behm ha uttalat sig att han "för sin del fann projektet mycket lockande".

Nils Andersson reagerade direkt. Han angrep framförallt att evenemanget enligt Assars förslag skulle ha formen av en tävling. Nils Andersson ville hellre ge det formen av en uppspelning av låtar från olika landskap. I ett inlägg i DN 6/12 1907 för-svarade sig Assar:

Det skulle bli spetsen på provinstävlingarna, hvilka jag befarar icke skulle hålla sig så länge om icke rikstäflingar i hufvudstaden håller in-tresset uppe.

Assar fortsatte sin argumentation:

Hr Andersson anser emellertid nu att provins-täflingar, ja helst länstäflingar, om det skall vara täflingar, äro vida lämpligare än en rik-s-täflan. Och han anger härför bland annat spel-männens blygsamhet... Hvad spelmännens blygsamhet beträffar, så är det nog inte så farligt med den. Det är ju skick och bruk att folk låter krusa sig, särskilt på landet...

Assar tillade att de som är för blyga för att komma, väl får låta bli.

Assar lät sig inte avskräckas av Nils An-derssons motstånd utan gjorde 1908 ett nytt besök hos nyblivne kung Gustav V. Assar besökte också Bernhard Salin. Enligt Lunds Dagblad den 11/4 1908 skulle dr Sa-lin ha sagt:

...då enskild person ställt i utsikt att åtaga sig den ekonomiska risken, så funnos inga hinder från Skansens sida mot anordnandet af spel-manstäflingar på den föreslagna tiden.

Vad ansåg då denne enskilde person – som var ingen annan än Anders Zorn? Han hade varit på en längre resa i Amerika, men den 13/5 1908 hade han kommit hem och kunde uttala sig i Aftonbladet:

Jag finner det egendomligt, att en hr Assar, hvars namn man aldrig hört i samband med nå-got sträfvande i ifrågavarande syfte, går upp till konungen och säger sig ämnat arrangera en riks-spelmanstäfling på Skansen och behöfva 10.000

kr därtill. Det är ju redan bekantgjordt genom pressen att Nordiska museets styrelse planerar till nästa år en riksspelmansstämma på Skansen för hvilken en enskild person iklädt sig den eko-nomiska garantien. Jag finner en rikstäflan olämplig, så olika karaktären är på både folk och musik i de olika landskapen. Täflingen kan där-emet vara en lämplig form inom provinserna. Våra bygdespelmän äro primitiva konstnärer. Som konstnärer måste vi ock behandla dem. Allmänheten får ju ändå ge sitt pris genom sina applåder.

Så blev det också. 1910 anordnades en spel-mansstämma och inte en tävling – trots Assars, kungens och styresmannen Salins åsikter. Händelsen kan ses som ett exempel på Anders Zorns stora inflytande. Den kan också ses som ett exempel på den större närheten till spelmännen och den större förståelse för spelmansmusiken som Zorn hade. De borgerliga kretsarna hade inte en enhetlig syn på spelmansmusikens roll.

Inför spelmansstämman

Det var Nils Andersson som stod för det huvudsakliga förberedelsearbetet till spelmansstämman i augusti 1910. Rekry-teringen av spelmän skedde huvudsakligen utifrån de lokala spelmanstävlingarna. De som utmärkt sig mest inbjöds till Skansen. Nils Andersson erkände själv i programför-ordet det grannliga i att på detta sätt välja ut spelmän. Av de 75 inbjudna spelmännen hade Nils Andersson själv gjort uppteck-ningar av, eller studerat, ca 65. Till stäm-man var dock inte bara fiolspelare inbjud-na. Nils Andersson skriver i programhäf-tet:

De instrument, på hvilka de olika melodierna komma till utförande å stämman, äro djurhorn (kohorn och bockhorn; Dalarna) samt fiol och klarinett, äfvensom nyckelharpa (Uppland) och träpipa ("spilåpipa"; Dalarna). En näfverblåsare är inkallad från Värmland, men har anmält för-fall. Att dragspel och mässing uteslutits, torde ej tarfva närmare förklaring.

Nils Andersson sade själv i en intervju i DN den 7/8 att upptecknandet av folkmusik skulle bidra till att "den vackra folkmusi-

Två av de medverkande vid Riksspelmansstämman 1910, här separat fotograferade: Albert Fossum (t v), Dingle och Niklas Larsson, Svarteborg. Foto A. Blomberg, i Nordiska museet.

ken skall räddas från den försumpning handklaveret medföra . . .”.

Samma tema tas den 6/8 upp i Aftontidningen. Där presenteras den kommande stämman och man konstaterar att den fyller en funktion för att:

åt landet behålla vad som ännu finns kvar av våra vackra folkmelodier och som, tack vare det från Italien och Tyskland hit importerade, all verklig folkmusik förgiftande dragspelet, varit i stor fara att försvinna . . . Och vad innebär detta? Jo, nedtystandet, bortdödandet av våra kära tonrika folkmelodier, som äro ett med det svenska folket, ty de äro merendels framsprungna direkt ur folkets bröst och tolka samma folks glädje och smärta. På dragspelet kunna aldrig dessa melodier av stilla speglande insjövatten, av glättigt jublande vårbäcksbrus framträda och få ett sådant liv som i fiolen, då stråken förs av konstförfaren hand.

Denna syn delade en stor del av den svenska kultureliten. Kompositören Hugo Alfvén, som var domare vid spelmanstävlingar, har i sina memoarer berättat att han till spelmannen Lång Lars sade:

Hugg sönder alla dragspel du träffar på din väg, trampa dem fördärvade, skär dem i stycken och kasta dem i svinstian, för där höra de hemma.

Han tog upp de enradiga dragspelens tonartsmåssiga begränsningar. Det var bl.a. omöjligt för dem att gå mellan dur och moll. De flesta av fiolspelmännens låtar blev därför, enligt Hugo Alfvén, förvanskade på dessa instrument. Dragspelets historiska och sociala roll ville han, och de flesta med honom, inte ta med i beräkningen. En av de få som gjorde det var kompositören Wilhelm Peterson-Berger. I samband med en spelmansstämma i Östersund 1910, strax före spelmansstämman på Skansen, kritiserades P-B offentligt för sitt sätt att sköta domarskapet. Han försvarade sig i en artikel kallad ”Gammalt och nytt” i Östersunds Posten. I den tog han bl.a. upp förhållandet dragspel-fiol, om än i ett lokalt jämtländskt perspektiv:

Den som vill verka för den jämtska folkmusikens utveckling har icke något stort föregånget att

hänvisa till. Dragharmonika har här icke som på andra ställen i vårt land störtat en musikalisk, av hög smakförfining utmärkt kultur, och det av tre skäl: 1) någon dylik kultur fanns icke att störta, 2) dragharmonikan förmådde icke ens undanskjuta den musik som fanns förut och 3) dragharmonikan – var ett nödvändigt led i Jämtlands musikaliska utveckling, liksom industrialismen och skogsaffärerna i dess ekonomiska och sociala.

Även om P-B inte helt försvarade dragspelet, såg han det till skillnad från de flesta andra borgerliga skribenter som en del av den industriella utvecklingen och en därmed växande arbetarklass.

En av effekterna med landets snabba befolkningsökning var att man ofta inte kunde dansa inomhus längre. Fiolen hördes inte lika bra vid vägkorsningar eller i parker. Dragspelet blev ett lämpligare instrument. Det var också lättspelat. Birgit Kjellström tar i sin bok "Dragspel" upp in-

strumentets roll för den nya arbetarklassen. Frågan är huruvida denna koppling till en ny samhällsklass också legat bakom kulturelitens avståndstagande?

Man kan konstatera att det inte enbart var arbetarklassen som trakterade instrumentet. Dragspelet introducerades i början av 1800-talet som ett instrument i borgarhemmen. Motargumenten baserade sig ju också på musikalisk grund, vilket dock inte kan vara hela sanningen. Det häftiga motståndet fortsatte långt efter det att dragspelets tonartsmässiga begränsning upphört och det kromatiska dragspelet blivit allmänt.

Hur reagerade då arbetarrörelsen på borgarnas intresse för folkmusik? Jag tror att signaturen "Johnny" är representativ, när han i samband med Skansens spelmansstämma skriver i Socialdemokraten den 9/8 1910:

Ännu har inte "grammofonpesten" och revyslag-

Riksspelmansstämman 1910: en av spelmännen, Albert Fossum, Dingle, framträder inför storstadspubliken. Foto A. Blomberg, i Nordiska museet.

dängorna tagit fullständigt död på den gamla goda folkmusiken – det har man fått klart för sig under dessa tre dagar. Att skydda och vårda vad vi ännu har kvar av gammal äkta spelmanskonst borde vara en uppgift, där envar efter råd och lägenhet kunde medverka. Folkets gamla kulturskatter äro inte bara något för överklassningen att bedriva hängel med. De bör skyddas av folket självt.

Spelmansstämma 1910

Till stämman kom 65 spelmän, varav en kvinna. 10 av de inbjudna hade inte kunnat komma. Det var en verklig manifestation av storspelmän i Sverige. Från Dalarna kom spelmän som Timas Hans Hansson från Ore, vilken vunnit den första spelmanstävlingen på Gesunda 1906, Höök Olof Andersson, Rättvik, Anders Frisell, Mockfjärd, Hjort Anders Olsson, Bingsjö, Olof Tillman, Floda m.fl.

En ensam nyckelharpspelare hade inbjudits, upplänningen Carl Gustaf Englund. Enligt den finske folkmusikforskaren Otto Andersson, som i sin bok "Spel opp I spelemänner" givit en fyllig beskrivning av stämman, skulle Englund ha blivit mycket uppskattad och bidragit till ett ökat allmänt intresse för nyckelharpan.

Stämman var tänkt att hållas på Skansen, men ett ösregn gjorde att man de två första av de tre stämmodagarna fick hålla till i Musikaliska akademiens stora sal. Det diskuterades om det lämpliga i denna flyttning. Några menade att det var synd att förlora Skansens miljö runt spelmännen, men Otto Andersson menar att låtarna bättre kom till sin rätt när de fick spelas inomhus.

Från början var det oväntat glest besatt i Musikaliska akademien – vilket föranledde beska kommentarer från dagstidningarna. De jämförde bl a med en samtidigt fullsatt Emma Meissner-afton. Det blev dock bättre de två övriga dagarna och vid Skansens friluftsteater lär folk ha fått vända utan biljetter.

Man kan konstatera att stämman blev mycket uppmärksam i pressen. I alla större dagstidningar förekom utförliga re-

En av de mest kända nyckelharpspelarna, Erik Gustaf Englund, Tierp, fotograferad i samband med Riksspelmansstämman 1910. Foto A. Blomberg, i Nordiska museet.

portage med mycket bilder. Stämman var, åtminstone i de ledande kulturkretsarna, en stor angelägenhet.

Den första kvällen var det fest för spelmännen på Höglöftet. Festen är värd att kort relatera, bl.a. därför att den visar vem spelmännen främst ville hylla. Stockholms-tidningen den 8/9 berättade om en festande dalkarl (Lars Åhs från Älvdalen) som i sin hemtrakt drabbats av pietismen:

(Han) berättade, hur han länge trängtat efter att få traktera sin kära fejla annat än i smyg. Så dref han i Skogarna med sin fiol och kom till Zorns stuga vid Gopsmor. Husets herre uppmärksammade den unge spelmannen och frågade, om han

Deltagarna vid Riksspelmansstämman på Skansen 6-8 augusti 1910, sittande fr.v.: A. Fossum, Dingle, Jon-Erik Öst, Bergsjö, Maria Sohlberg, Munkedal, Nils Bengtsson, Åskloster, Nörstmo Halvar Halvarsson, Malung, Timas Hans Hansson, Ore, Anders Frisell, Mockfjärd, Olof Tillman, Dala-Floda, Hjort Anders Olsson, Bingsjö, Ris Kersti Persdotter, Rättvik, Höök Olof Andersson, Rättvik, Lars Åhs, Älvdalen, Karl Stenström, Slöinge.

Andra raden fr. v.: John Schedin, Skälby, Axel Wester, Vingåker, A. J. Frank, Ekolsund, Leonard Pettersson, Rejmyra, Johan Schedin, Skälby, Niklas Larsson, Svarteberg, Henrik Lönnberg, Järbo, P.J. Berndtsson, Stenestad, J. A. Warnberg, Töckfors, Sven Berndt, Stenestad, Janne Stenström, Alingsås, Janne Johansson, Gränna, P. N. Dahlberg, Nymö, Carl Björklund, Alingsås, Johan Andersson, Snavlunda, Johan Hesselberg, Pelle Schenell, Gnarp,

August Fredin, Loftahammar, Jon-Erik Hall, Hassella, J. A. Sundell, August Bohlin, Skuttunge, Nils Jonsson, Hällnäs, Carl Viktor Rulin, Rönneshytta, Emil Askelund, Brömsebro, Ante Sundin, Matfors, Olof Andersson, Åhus, Hjalmar Ålander, Härnösand, Anders Andersson, Ingemundsta, Hildebrand, Erik Gustaf Englund, Tierp, O. Söderström, Gällivare, Nils Olofsson, Sjögestad, Albert Boström, Flodafors.

Tredje raden fr. v.: Jöns Persson, Parteboda, P. J. Stormberg, Övertorneå, Nils Andersson, Hamnerdal, Bengt Bixo, Mörsil, E. Eriksson, Orrviken, Erik Olofsson, Digernäs, Erik Nilsson, Mattmar, Mårten Andersson, Mattmar, Arvid Brännlund, Hammarstrand, Johan Munter, Mattmar, Carl Lorensen, Abekås, Odhner, Åmål, C. J. Pettersson, Ramnäs, Gullik Falk, Borgsjö, John Ersson, Arbrå, Olof Olsson, Arbrå, Anders Olsson, Alfta, Hans Wahlman, Alfta, samt Tor Hamrin, Vemdalen.

kunde några gamla låtar och om han ville spela dem. – Om han ville! "Men först måste jag gråta en vers i glädjen över att någon ville höra på min musik. Det får jag lof att tala om så karl jag är. Nu är det andra ljusare tider", fortsatte han "och nu håller jag på och lär ut alla mina sju pojkar att bli spelmän på lediga stunder".

En annan talare föreslog att kullorna skulle bära Zorn i guldstol. Otto Andersson berättar:

...den uppmaningen behövde han inte göra två gånger. En skock spelmän ställde upp och spelade en marsch, och i triumf bars den beundrade konstnären och folkmusikvännen kring salen.

På stämmans sista dag gavs extranummer av de mest populära spelmännen. Enligt Svenska Dagbladet ropade många efter hälsingespelmannen Jon Erik Öst, som dock redan åkt hem. Han tillhörde publikfavoriterna och skulle framöver bli en flitig spelman på Skansen. Många av stämmodeltagarna kom tillbaka till Skansen för att spela i stugorna. Det gällde Hjort Anders, Olof Tillman, Dan Danielsson m.fl.

Stämman fick direkt eller indirekt flera effekter. Otto Andersson skriver:

De spelmän, som låtit höra sig vid riksstämman, var därefter inte hånade att tävla på hemtrakten under den närmaste tiden. Men de medverkade gärna vid föreningsmöten och fester och tog stundom själva initiativ till sådana uppträdanden, ja, företog resor till främmande orter, delvis i förvärvssyfte... De förnämsta fiolisterna gjorde sig gällande som "konserterande allmogemusiker". Till dessa kunde också "vanliga" pristagare ansluta sig. De i hembygdsdräkt klädda spelmännen, vilka för det mesta hade setts endast på Skansen, framträdde numera här och där på kaféer, teatrar och t.o.m. i konsertsalar: norr-länningar i söder och sydsvenskar i norr; flera av dem lät höra sig i huvudstaden.

Spelmannen Jon Erik Öst åkte t.ex. runt och konserterade på detta sätt. Enligt Ville Roempke i Sumlen 1977 ledde utvecklingen till en förändring av spelsättet hos många spelmän. Det blev mindre anpassat till dans och mer estradmässigt. Många spel-

män anpassade sig således efter en ny funktion och en delvis ny publik.

Musiken på Skansen 1910–20

Den "ordinarie" spelmansverksamheten på Skansen fortsatte med många intressanta inslag. 1911 jojkade lappflickan Maria Persson. Bullermor Stina Persson från Gagnef och Britta Häll från Delsbo blåste i näverlur. Erik Nilsson från Mattmar blåste i klarinett. Detta skedde parallellt med spelmansmusiken i stugorna. Flera av dessa musikanter återkom flera år framåt.

Det var en relativt stor variation på folkmusikutbudet. Höök Olof Andersson spelade under augusti 1916. Gössa Anders under juni och Hjort Anders i september 1917. Utöver de årligen återkommande rytmiska koralerna, folkdanserna och staffansångerna fick skansenpubliken 1914 höra fru Ebba Sjögren sjunga bröllopsvisor och under flera år höra "Ottar Hyll från Värend" (Otto Malmberg från Ljungby) spela på hummel. 1920 spelades även mungiga av Gustaf Svalberg från Eskilstuna.

En som utnyttjade spelmansmusiken på Skansen var etnografen Yngve Laurell. Han gick under dessa år runt med en fonograf och gjorde inspelningar. Av t.ex. spelmannen Dan Danielsson spelade han in minst 22 låtar. Av den förut omtalade nyckelharpspelmannen Jonas Skoglund finns sju inspelade låtar bevarade. Sammanlagt finns inspelningar av 22 identifierade spelmän. Mer än 50 år efteråt done-rades fonografrullarna till Svenskt visarkiv, som hittills medverkat till utgivningen av två LP-skivor med detta material. Dessa är möjligtvis de äldsta bevarade folkmusikinspelningarna i landet.

Arbetsfest på Skansen

1919 anordnades den första renodlade arbetsfesten på Skansen. Jag vill behandla den, eftersom en hel del arbetarmusik förekom på den – en musik som också kan rymmas under begreppet folkmusik.

Brita Häll, Delsbo medverkade med spel på näverlur på Skansen. Foto Nils Keyland 1912, Nordiska museet.

Festen är intressant även för att Skansen tidigare konkurrerade med arbetarnas demonstrationer vid 1:a maj. I några tidningar kom reaktioner mot att arbetarledare fick tala på Skansen. En insändare undrade om Skansen höll på att "socialiseras".

Skansen hade en nationell målsättning, det fanns en strävan att Skansen skulle vara *hela folkets* samlingsplats. Denna strävan kom att vålla diskussioner även i senare sammanhang.

Sammanlagt kom ca 25.000 personer på festen som gavs till förmån för Skansens och ABF-arbetarnas enskilda pensionskassa. Vid öppningen spelades några nummer av musikföreningen Vega. Den 150 man starka Orfeuskören sjöng Marseljäsen. Före socialdemokratiske partisekreteraren Fredrik Ström, en av dem inom arbetarrörelsen som arbetat mest med folkloristik, höll ett tal. Talet är intressant, därför att det visar den dåvarande arbetarrörelsens

positiva inställning till Skansen. Fredrik Ström tillhörde f.ö. 1919 Socialdemokratiska vänsterpartiet. Folkets Dagblad Politiken refererade hans tal:

Talaren betonade sambandet mellan arbetarklassens uppgifter och Skansens. Skansen är den plats där man har samlat arbetets minnesmärken och en plats, särskilt av naturen benådad, som arbetarklassen strävar att samlas på, som en omväxling med det hårda slitet i fabriken och de dagliga striderna. Därefter övergick talaren till att beröra Hazelius och hans verk. Detta verk har även arbetarnas stöd. För att arbetarklassen skall fullgöra vad borgarklassen gjort i fråga om att utveckla kulturen, tillvarataga och bevara kulturens minnesmärken fordras mycket. Arbetarklassen har både förpliktelser och uppgifter, stora sådana, att fylla beträffande kulturen. En samverkan mellan arbetarklassen och kulturens bärare i allmänhet var både önskvärd och nödvändig, och talaren hoppades livligt på en sådan för framtiden. Talet mottogs med livligt bifall.

Både Nordiska museets styresman Gustaf Upmark och amanuensen Sigurd Erixon höll föredrag. Under festen framfördes även en hel del traditionell folkmusik. Skansens ringleksbarn dansade, folkdanslaget dansade och Nergårds-Lasse berättade bygdemålshistorier.

Arbetarnas bildningsförbunds fest skulle sedan regelbundet återkomma. 1920 anordnades en musiktävling för arbetarorkestrar. Deltog gjorde bl.a. Typografernas orkester, Musiksextetten M.B., Svenska tobaksmonopolets musikkår, Fagerviksverkens musikkår och Katarina blåsorkester. Tidningen Socialdemokraten skrev den 24 juli 1920:

Publikens intresse för dessa tävlingar var stort, och i synnerhet skördade Katarina blåsorkester kraftiga applåder.

Tävlingen med mässingsorkestrar hölls bara en vecka före den andra riksspelmansstämman på Skansen.

Spelmansstämma 1920

Den andra spelmansstämman hölls samtidigt som Svenska folkdansföreningars centralkommitté hade ett stort folkdansmöte på Skansen. Spelmansstämman var av mindre format än den tio år tidigare. 30 spelmän hade inbjudits, varav 26 hörsammat kallelsen. Av dessa hade flertalet varit med på stämman 1910.

Spelmännen på stämman var från Skåne: Olof Andersson, Halland: Karl Stenström, Småland: Olle Ekvall, Öland: Johan Eriks-son, Gotland: August Fredin, Värmland: A. Mossberg, Dan Danielsson, Dalsland: August Odhner, Bohuslän: Niklas Larsson, Dalarna: Höök Olof Andersson, Anders Frisell (som påbörjade resan till Stockholm men blev sjuk och fick vända hem igen), Hjort Anders Olsson (som dock hade bosatt sig i Uppland), Olof Tillman, Gössa Anders Andersson, Gästrikland: Henrik Lönnberg, Hälsingland: Jon-Erik Hall, Anders Olsson, Hans Wahlman, John Ersson, Olof Olsson, Jämtland: Bengt Bixo, Erik Nils-

son, Medelpad: Ante Sundin Lyngsten, Gullik Falk, Västerbotten: Nils Jansson.

Att spelmännen denna gång var färre, motiverades med att det tidigare varit svårt att hinna höra alla och att man nu tänkte samla de olika landskapens spelmän oftare. I programmet för stämman argumenterade man fortfarande mot tävlingsformen i rikssammanhang och passade samtidigt på att ge dragspelet den sedvanliga kängan:

...det är inte meningen att som vid en modern och förflackad tids s.k. dragspelstävlingar göra en offentlig värdesättning av de enskilda deltagarnas prestationer. Det koras alltså inga vare sig "svenska mästare" eller "dragspelskungar", det blir det hela som får sitt värde genom vars och ens bidrag. En rättvis värdesättning av varje spelmans uppspelning vore för övrigt hart när omöjligt, då så många olika faktorer måste tagas med i räkningen utom det rent tekniska utförandet.

Inledningsanförandet till stämman hölls av börsdirektören och folkmusikentusiasten Kurt Belfrage. Han sade att dansen och folkmusiken kunde bidra till en förening mellan klasserna och att man gemensamt skulle gå ut för att bygga en bättre värld. Liksom 1910 var det till en början rätt svag publikuppslutning kring stämman.

På folkdansarnas möte kom även nordiska grupper: Godwins folkdanslag från Roskilde, Brage folkdansare från Finland och ett bondeungdomslag från Norge.

Musiken på Skansen 1920-27

En flitig spelmansgäst var Olof Tillman från Dala-Floda. Han spelade inte bara fiol, utan var också anställd med "timmerarbete". Vid sidan av Skansens mer ordinarie spelmän Jonas Skoglund, G. E. Ekström och Anders Hedblom återfanns bl.a. Bengt Bixo och Anders Soling. 1921 uppträdde åter mungigespelaren Gustav Svalberg. Samma år var det en folkdansvecka, arrangerad av Stockholms folkdansförening.

Under hela 20-talet fortsatte arbetarfes-terna, arrangerade av ABF och Skansen.

Underhållningen hade utökats med bl.a. dans av ABF:s folkdanslag.

1922 avled spelmannen Anders Hedblom, även kallad Skölds Anders. Han var den ende som varit med och spelat fiol från det att Skansen öppnade 1891.

Året efter avled en annan person som betytt mycket för musiken på Skansen, ja för hela Skansen: Nils Keyland. Han anställdes som amanuens på Nordiska museet för att sedan bli intendent för Skansens kulturhistoriska avdelning. En bit av hans mångsidiga begåvning var just hans musikalitet. Han spelade flera instrument. Keyland komponerade också egen musik. Vi har redan konstaterat hur han tidigare deltagit som folkmålsberättare inför allmänheten på Skansen. Folkmusikutbudet på Skansen fick i hög grad sin prägel av Nils Keyland.

De mest kända dalaspelmännen var regelbundna gäster på Skansen, här den bingsjöbördige Hjort Anders Olsson. Foto Rudbeck, i Nordiska museet.

En annan återkommande spelman från Dalarna var Olof Tillman från Dala-Floda. Foto Rudbeck, i Nordiska museet.

1924 uppträdde för första gången Axel Myrman från Sollerön som spelman på Skansen. Han skulle bli en av de flitigaste spelmännen i Skansens historia. Han är fortfarande aktiv, 55 år senare.

Myrman spelade upp 1924 för Upmark och Keyland och fick som resultat av det börja spela i Morastugan på söndagarna. Han har själv berättat att han ibland gick ner till Bollnässtugan för att höra spelmännen Jonas Skoglund och Bernhard Jansson. Skoglund sade då att Axel Myrman skulle spela ihop med dem och inte "sitta däruppe och konkurrera med dem". På somrarna fick spelmännen "ligga i" mer än idag. De kunde börja vid 16-tiden för att sluta vid 21-22-tiden. Då hade de vissa pauser. Inte sällan var det extra spelningar på Högloftet. Vid sådana tillfällen kom spelmännen inte hem förrän vid 23-tiden på kvällen.

*Deltagarna vid Riksspelmansstämman 1927, samlade framför Högloftet.
Foto i Nordiska museet.*

Spelmansstämma 1927

1927 anordnades den tredje riksspelmansstämman på Skansen. Flera av dem som deltagit i de tidigare stämmorna hade avlidit. Det var alltså yngre spelmän denna gång. 61 inbjudna spelmän kom, varav alla utom fyra spelade fiol. Svenska Dagbladet konstaterade att det förekom ett omfattande samspel, framförallt inom familjer. Far och son Bixo spelade, Gössa Anders Andersson med dotter, far och son Tillman liksom ljusdalsspelaren Bergman med sina två söner 15 resp. 13 år gamla.

Stämman öppnades i Nordiska museets hall, varvid en skara spelmän spelade Hjort Anders egen Trettondagsmarsch. Därefter höll styresmannen Gustaf Upmark tal. Detta tal blev uppmärksammat av flera anledningar.

Spelmansstämman hade anordnats i samarbete med Svenska ungdomsringen för bygdekultur som samtidigt höll sin sjätte nordiska bygdeungdomsstämman. Ungdomsringens ordförande Sven Kjersén hade hårt kritiserat Nordiska museet i den festskrift som gavs ut. Han tog upp museernas samlarmani. Jag vill relatera denna debatt därför att den visar skilda inställningar till framförallt de centrala museernas roll. Det är intressant både med tanke på museernas folkmusikaliska verksamhet och med tanke på att debatten de facto fördes i samband med en spelmansstämma. Kjersén menade:

Ett gammalt kulturföremåls ursprungsort är dess alstringsmark. I den bygd där det utdanats, är det ett stycke av bygden. Berövandet gör bygden andligt fattigare, och på museet blir det ett – museiföremål. Etiketterat, inregistrerat, kon-

serverat, fotograferat – allting utom levande. Dvs. som organiskt samsluten med sin ursprungliga, sanna rätta miljö.

Kjersén konstaterade att det som 25 år tidigare varit en ofrånkomlig nödfallsåtgärd inte var nödvändigt längre, då bygderna själva förstod att vakta sina "betrodda arvedelar".

Gustaf Upmark gick i svaromål i sitt inledningsanförande. Han räknade upp vad museet åstadkommit, bl.a. bildandet av Svenska folkdansens vänner och Folkmusikkommissionen. Tonen är häftig:

Författaren som är ordförande i Ungdomsringen för bygdekultur, den sammanslutning som i samarbete med Nordiska museet står som en av inbjudarna till denna den tredje riksspelmansstämman, finner lämpligt att i denna festskrift göra uttalanden angående Nordiska museets och museernas över huvud verksamhet, som i sin arroganta ton och insinuanta sanningslöshet äro ägnade att väcka de allvarligaste protester. Det vore förvisso ytterst beklagligt, om hr ordföranden skulle bli trodd av dem som korat honom till sin talesman.

Enligt Stockholmstidningen förbjöd Nordiska museets ledning försäljning av festskriften på Skansen. Den ansåg, fortfarande enligt Stockholmstidningen, att det för allmänhetens intresse räckte med det program för ungdomsstämman som fanns tillgängligt.

Upmark tog även upp annat i sitt tal. Han sammanfattade vad han ansåg vara Skansens huvuduppgift för folkmusiken. Det kan vara värt att relatera här, som en jämförelse med den av Hazelius uttryckta målsättningen:

Att finna, bevara och studera dessa folkliga musikskapelser är ett stort verk i den nationella kulturens och kulturforskningens tjänst. Ett stort och gott verk är det också att hålla dem levande, spela dem in i det uppväxande släktets öra och hjärta till ett outplånligt minne av hembygdens egenart. De två uppgifterna, folkmusiksamlarens och spelmannens, gå hand i hand.

Spelmansstämman gick sedan av stapeln bland Skansens gårdar och i Bragehallen.

På stämmans sista dag hölls speciella uppspelningar av de "förmästa spelmännen". Dessa utvaldes av en sakkunnig grupp såsom "hedersbevisning".

Musiken på Skansen under 30-talet

På trefaldighetsaftonen den 25 maj 1929 anordnades en spelmansstämma för nyckelharpspelare från Uppland. Den var av mindre format och ca 10 spelmän spelade i Bragehallen.

1932 firades "Sångens dag" på Skansen med 30 deltagande körer. Den allmänna sången började få ett allt starkare fäste. En del av skansenledningens politik under den nye styresmannen Andreas Lindblom var bl.a. att bredda den musikaliska verksamheten för att öka publiktillströmningen. Mer om det senare,

Den ordinarie spelmansmusiken i stugorna fortsatte naturligtvis. Som exempel väljer jag år 1935. Under hela det året uppträdde spelmännen Bernhard Jansson från Södermanland, Axel Myrman och Theodor Olsson. Under kortare perioder uppträdde också Hjort Anders Olsson, Leonard Larsson från Viksta samt Gössa Andersson med dotter Anna. 1935 inträffade också något anmärkningsvärt. För första gången i Skansens historia togs det i Fataburen officiellt upp att ett dragspel detta år använts för att framföra allmogemusik. Det var Gunnar Hahn som spelade. Dragspel hade dock långt tidigare spelats på Skansen bl.a. av Jödde i Göljaryd.

Folkmusik och jazz

Angreppen på populära musikformer fortsatte i bl.a. pressen, även om dragspelet inte längre var den huvudsakliga måltavlan. 1930-talet medförde en accelererande urbanisering och en vidgad kontakt med andra länder. Radion blev allt vanligare och bidrog till spridningen av nya musikformer. Det inhemska dragspelet blev mindre hotfullt än t.ex. andra kulturers musik.

I vanlig ordning användes folkmusiken som ett slagträ mot den nya musiken. Ernst Anell skrev i Nya Dagligt Allehanda 1935 om Skansen och Nils Andersson:

Var tid har sina ideal, och troligt är att den synkoperade negermusiken bättre motsvarar det svajiga och litet självsvåldiga sätt att vara, som är vår tids. Man torde ge akt på med vilken rörande andakt ungdomen tager del av den sista söderhavsngheten, av sista banankompositören på modet.

Liknande tongångar märktes i samband med den stora nordiska sångarfest som hölls i Stockholm 1935. Det var flera tusen körmedlemmar från Norden och Balticum som samlats i Stockholm.

De höll en konsert i Engelbrektskyrkan och gjorde en uppvaktning hos kungen på Slottet. En av de viktigaste punkterna på programmet var en konsert på Skansen. Man sjöng bla Stenhammars Sverige unisont, varefter John Norrman talade om "Den folkliga sången":

Man har försökt inympa oäkta skott på den nationella sångens träd. Det kom musik från alla

världens delar, oinspirerad och oandlig, och den inverkade skadligt på vår egen. Likaså gjorde musikparasiten – slagdängan, jazzmelodin – angrepp mot vår urgamla sång, den förtyglade och försinnligade ungdomens nöjesliv och drog i smutsen det, genom vilket vi skulle lyftas och höjas.

Dessa angrepp på den nya musiken kom direkt att beröra Skansen. Under 1930- och 1940-talen ökade utbudet av den "populära" musiken på Skansen, liksom den rent klassiska med symfoniorkestrar etc. Just utvidgningen med modern musik kritiserades. Det föranledde Andreas Lindblom att gå till försvar. I samband med att Ungdomsringen firade ett jubileum på Skansen 1946 sade han i ett tal:

Jag vet mycket väl att många bland Er ondgör sig över att Skansen jämsides med all den myckna gammeldansen också tolererar den moderna. Men modern dans förekom redan på Hazelius' tid. Det är tradition det också. Skansen är kanske det enda friluftsmuseum där det gamla och det nya möts, där det moderna livet brusar, och som också tack vare detta kunnat bli samlingsplats för en hel nation.

Blåsmusikkåren har aldrig saknats i Skansens program, här spelar Flottans musikkår 1928. Foto i Nordiska museet.

En välkänd bild för hundratusentals skansen-besökare, två spelmän underhåller vid Bollnässtugan. Fr.v. Bernhard Jansson och Axel Myrman. Foto Olof Kallsten 1943, i Nordiska museet.

Här möter vi samma sorts diskussion som den om förhållandet Skansen–arbetarrörelsen tjuo år tidigare. Skansens nationella drag motiverade en breddning av underhållningen. Men det fanns andra skäl än de rent ideella för denna breddning. Andreas Lindblom fortsatte sitt tal:

Det finns ytterligare ett skäl att inte bannlysa den moderna dansen från Skansen. Det gäller för oss att inte stöta bort de stora ungdomsskaror som – tyvärr kan man måhända säga – bara lockas av det moderna. ...

För sjutton år sen var Skansens besökssiffra 800.000, nu är den över 2 miljoner.

Det var just under 1930-talet som den största publiktillströmningen skedde. Redan mellan 1929 och 1938 ökade publiken från drygt 800.000 till drygt 2.000.000. Detta innebar ökade intäkter.

Breddningen av det allmänna utbudet på Skansen skedde samtidigt som traditionella evenemang togs bort. Vårfesten förlorade sitt ursprungliga mönster redan 1928.

Man slutade att fira Karl XII:s död 1934 och 1946 Gustav II Adolfs.

Spelmansstämma 1939

Sommaren 1939 hölls den fjärde riksspelmansstämman på Skansen. Det skedde i samarbete med Föreningen svenska tonsättare. Organisationskommittén hade begärt uppgifter om de främsta spelmännen från resp. landskaps spelmansförbund. Dessa namn följdes sedan upp. Resultatet blev att 66 spelmän från 18 landskap inbjöds till Skansen. De landskap som saknades var Bohuslän, Öland, Dalsland, Ångermanland och Västerbotten. Bland den överväldigande majoriteten fiolspelare märktes tio nyckelharpspelare, två träskofiolspelare och två klarinettister. Av dem som var innehavare av spelmansmärket i guld deltog Gössa Anders Andersson, Orsa, Dan Danielsson, Filipstad, Eric Nilsson, Mattmar, Hjort Anders Olsson, Tureberg samt Olof Tillman, Dala-Floda.

Vid stämmans öppnande talade Nordiska museets styresman. Han uppmanade spelmännen att vara "...trogn denna svenska ton som sjunger inom er! Och bära den vidare från far till son, så länge unga hjärtan ännu i Norden slå."

Öppningstalade gjorde även violinisten Sven Kjellström. Han var en central person. Som klassiskt utbildad violinvirtuos hade han bidragit till folkmusikens spridning. I sina konsertprogram sprängde han ofta in spelmanslåtar från olika landskap. Han upptecknade låtar och hade varit juryman vid flera spelmanstävlingar. Många spelmän lär ha blivit djupt imponerade av Sven Kjellströms sätt att spela låtarna. Spelmännens danslåtar hade blivit virtuosstycken, ofta spelade samtidigt med stycken av t.ex. Paganini och Sarasate.

Stämman hölls under två dagar och enligt Socialdemokraten knöts det största intresset till spelmannen Jon Erik Öst. Så hade ju varit fallet även vid tidigare stämmor. Socialdemokraten intervjuade spelmannen:

...vi spelmän hämta vårt stoff från den svenska naturen – inte från negererna! Skriv upp det!

Jon Erik Öst, liksom många andra spelmän, tyckte inte om den nya dansmusiken. Jon Erik Öst uttryckte en gång i samband med en folkmusikafton i Östersund 1950: "Den moderna dansmusiken är inte en musik det är en sjukdom".

Allsång

1936 blev den unisona sången en punkt på Skansens program. Det kom att bli en populär tradition, framförallt när allsången leddes av musikdirektör *Sven Lilja*. Intresset var så stort att man året efter anordnade en viskompositionstävling. Den arrangerades tillsammans med Stockholmstidningen och resulterade i 2.763 tävlingsbidrag. Dels delade en jury ut ett pris och dels var det en sluten omröstning bland publiken.

Allspel vid Riksspelmansstämman 1939, för den musikaliska ledningen står Gustaf Wetter, Katrineholm. Foto Lennart af Petersens, i Nordiska museet.

Allsång på Solliden 1938, mitt i folkhavet syns den vitklädda sånganföraren Sven Lilja. Foto Ekberg, i Nordiska museet.

Dessa allsångsaftnar besöktes enligt Fataburen flera gånger av ca 20.000 pers. Allsången spred sig över hela landet och till det bidrog i hög grad Skansen.

Sommaren 1939 anordnades en kurs för ett 40-tal allsångsledare. Dessa fick genomgå en "offentlig prövning" på Skansen. Sommaren 1939 hölls också en omröstning om den bästa av "de gamla goda visorna". Mer än 10.000 röstsedlar kom in. "Den glada kopparslagaren" utsågs till den bästa visan.

Enligt Gösta Törnbom minskade allsången i betydelse redan efter 1938, enligt honom p.g.a. "olämpliga val av sånger". 1940 ledde dock Sven Lilja allsång varje söndag och tisdag från maj till september. Det året anordnades en tävling om vem som skrev den bästa melodin till Biskop Tomas frihetssång. Säsongen 1944 utvidgades allsången på Skansen till att även gälla kristen allsång. Den leddes av Martin Lidstam. Vid slutet av årtiondet minskade allsången.

Musik på Skansen till början av 1950-talet

I början av 1940-talet präglades Skansens program starkt av det andra världskriget. 1940 anordnade Skansen i samarbete med Stockholmstidningen en pristävling om den bästa bevaringsvisan.

Visorna skulle provas vid allsång, naturligtvis ledd av Sven Lilja. Första kvällen kom 4-5.000 personer som började allsången med att sjunga "Du gamla, du fria". I augusti avgjordes tävlingen, samtidigt som man hade "De inkallades dag" på Skansen.

Ett uppskattat spelmanspar på Skansen, hälsingen Jon-Erik Öst med hustru Ester framträder 1940 på Älvrosgården. Öst turnerade i decennier över hela landet och skördade stora publikframgångar. Foto E. Andrén, i Nordiska museet.

Vann gjorde Vpl 6424 Törnvall med bevä-ringsvisorna "Exercis" och "Landstorms-man på vakt".

Samma sommar hade Skansen också "Frivilliga försvarets dag". Den blåstes in av ridande härolder. Flottans musikkår spelade, Sven Lilja hade allsång och fält-gudstjänst hölls med kronprinsen närva-rande. De kommande åren hölls många liknande arrangemang; ofta i samband med tal av politiker, i närvaro av överbefälha-varen o. dyl.

Vi har tidigare konstaterat att den klas-siska musiken fick större utrymme på Skansen. Sommaren 1944 kan tas som ett exempel. De dirigenter som det året dirige-rade Konsertföreningens konserter på Skansen var Hugo Alfvén, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Armas Järnefelt, Tor Mann och Adolf Wiklund. Alla räknades till de främsta dirigenter Sverige hade att erbjuda. Bland artisterna märktes Joel Berg-lund, Jussi och Sigurd Björling, Sixten Ehrling (vid pianot) m.fl.

Den största ökningen skedde emellertid bland populärartisterna. Det skulle här ta allt för stort utrymme att räkna upp alla som uppträdde på Skansen under en sä-song. Sommaren 1952 märktes bland ett hundratal artister Bertil Boo, Sigge Fürst, Povel Ramel, Alice Babs, Sickan Carlsson, Karl Gerhard, Max Hansen, Kar de Mum-ma. Thore Ehrling och Leif Kronlund sva-rade för den moderna dansmusiken.

Dåvarande Radiotjänst förlade flera av sina program till Skansen. Flera av dessa direktsändningar, bl.a. med programchefen Georg "Tuppen" Eliason, blev mycket po-pulära.

Denna breddning av musikutbudet sked-de inte på bekostnad av det traditionella folkmusikutbudet, även om raden av spel-mansstämmor bröts. Spelandet vid gårdar-na fortgick ungefär som tidigare. Stock-holms spelmansgille och Svenska ung-domsringen fortsatte att årligen spela och dansa.

Gås-Anders medaljen

Ett intressant initiativ för att stimulera det

vikande folkmusikintresset i Sverige vid denna tid togs av konstnären Bror Hjorth. Han var mycket intresserad av folkmusik. Han har beskrivit hur han som ung, och nästan döv, placerade en pinne mellan tän-derna och fiolen för att uppfatta tonerna bättre och lära sig spela. Hans farfar hade spelat med spelmannen Gås-Anders, av vil-ken Bror Hjorth senare gjorde en staty. Vid Gås-Andersstatyns invigning i uppländska Björklinge fick tolv uppländska spelmän medalj. Mellan 1950–1963 delades det årligen ut en *Gås-Andersmedalj*. Den nämnd som gjorde detta bestod av Gustaf Jernberg, Johan Olsson, Herbert Jernberg, Anton Jernberg, Leonard Larsson (Viksta-Lasse), Oskar Larsson, Eric Sahlström, Ivar Tall-roth, Sven Tallroth, Artur Tallroth, Olle Jansson, Nils Agenmark och Ole Hjorth.

Uppspelningen för Gås-Andersmedaljen kom att ske på Skansen. De tre tidigaste medaljörerna var Gössa Anders Andersson, Olle Falk och Nils Agenmark. En målsätt-ning för Bror Hjorth var att inför yngre svenska tonsättare, musikkritiker m.fl. vi-sa upp den svenska folkmusiken. Till de tonsättare som blev inbjudna till stämmor-na på Skansen hörde Karl Birger Blom-

Gås-Anders-medaljen, skulpterad av Bror Hjorth. Foto i Nordiska museet.

dahl, Erland von Koch, Torbjörn Lundqvist, Allan Pettersson och Bengt Hambraeus. Trots en viss uppmärksamhet var pressens reaktion och publikens tillströmning mindre än vid de tidigare stora spelmansstämorna. 1963 upphörde utdelningen av Gås-Andersmedaljen och nämnden motiverade det på detta sätt:

... motiveringen till detta beslut var, att Nämnden ansåg sig ha fyllt sin uppgift. Zornmärket utdelas numera i guld till spelmän och även spelmän sitter i dess jury (bl.a. Ture Gudmunson och Røjås Jonas, som också är Gås Andersmedaljörer). Då Zornmärket i guld nu utdelas till framstående spelmän med ungefär samma fordringar som Gås Andersmedaljen har Sveriges spelmän där ett fullvärdigt utmärkelsetecken.

Dessutom har Sveriges Radio TV börjat intressera sig för folklåten som musik. Den har förutom flera högklassiska program med fiolmusik även ordnat en konsert med folklåtar på Moderna museet (med Agenmark och Pål Olle 1962). Sveriges Radio går med detta in för ett program liknande det som Gås Andersnämnden haft och kämpat för dessa år: att få vår folkmusik erkänd som musik.

Till att förverkliga detta program och att nå en mindre begränsad publik har naturligtvis Radio TV långt större möjligheter och andra resurser än Gås Andersnämnden.

1954 gav Nordiska museet ut ett häfte av Bror Hjorth med titeln *Folkmusiken och konsten*. Han går där bl.a. in i debatten om förhållandet mellan folkmusik, populärmusik och klassisk musik.

Bror Hjorths skrift speglar en delvis ny syn, påverkad av den ungerska kompositören Béla Bartók:

Ungdomen vill ha andra danser och annan musik. En främmande folkmusik har segrat över hela världen och vunnit ungdomens ynnest. En musik, som tjuvar omedelbart, eggande och sensuell.

Våra kompositörer har sökt bevara det gamla i en romantisk kärlek till det. Men i motsättning till en Bartók har de skummat på ytan i stället för att gå på djupet. De har inte vågat och kanske inte heller velat söka det primära av fruktan att bli ansedda för att vara provinsiellt gammaldaga...

"För att få ett verkligt intensivt intryck av folkmusiken bör kompositören i varje land känna den lika väl som sitt eget modersmål", säger Bartók och "det väsentliga är nämligen att överföra folkmusikens med ord ej beskrivbara inre särdrag till konstmusiken. Att låta den sistnämnda genompyras av det folkliga musicerandets atmosfär. Och därtill räcker det inte med förekomsten av äkta eller imiterade folkmusikmotiv i konstmusiken; därmed uppnår man endast en effekt av löst påhängda ornament."

... Men våra spelmän odlar också liksom kompositörerna en romantisk svenskstämmning med en underhållningsmusik av banala halvgamla danser, som inte har mycket gemensamt med den sanna folkmusiken. De ser inte tillräckligt långt bakåt och inte framåt. Så blir det en halvhetsjazz. Jazzen är deras fiende, fast den inte borde vara det. En musik som så gripit människors sinnen kommer man inte förbi genom att förneka den. ...

Men vore man tolerant mot all musik, klassisk som modern, och lärde sig lyssna på den och vidgade sin horisont på rätta sättet, så fann man nog gammellåten igen. ...

Folkmusikens renässans måste ske i takt med det moderna livets egen rörelse. Med en musikalitetens fördjupande och genom att man betraktar folkmusiken som konst. Fordringarna skall skärpas, men då har man också funnit en säker grund att bygga vidare på, för att få mästerspelmannens låtar levande igen.

Margareta Hjort beskriver dock hur Bror en gång i pedagogiskt nit fick ett antal spelmän att lyssna till Duke Ellington. Enligt henne verkade de inte speciellt imponerade.

Musiken på Skansen under de senaste årtiondena

Besökssiffrorna under 1950-talet höll sig en bit över 2 miljoner per år. 1955 skaffade sig Skansen en egen underhållningsorkester under Jerry Högstedt. Klassisk musik förekom också. I vanlig ordning hade Skansen sina egna spelmän som spelade på gårdarna. Dessa stod, och står fortfarande, under ledning av Axel Myrman. Under hela perioden förekom spelmansmusik till gammeldansen på Bollnästorget. Denna leddes länge av Erik Östs spelmanslag,

*Thore Ehrlings
orkester spelar upp
till dans 1955. Foto i
Nordiska museet.*

Erik liksom fadern Jon-Erik en flitig skansenspelman.

Under hela denna senaste period har det varit gott om gästspelande folkdanslag. Exempelvis uppträdde 1955 "Les compagnons de la dance" från Frankrike, ett österrikiskt, ett tyskt och ett holländskt folkdanslag.

Svenska ungdomsringen höll traditionellt sina årliga fester. 1965 deltog 500 spelmän och dansare. Flera spelmansstämmor hölls också. 1961 anordnades en spelmansstämma av Sveriges spelmäns riksförbund. Den samlade ett 100-tal spelmän. Det var i samband med Svenska ungdomsringens dag. Tal hölls av Gustaf Wetter och styresmannen Gösta Berg som delade ut 1961 års Sven Kjellströmplakett till spelmannen Jansas Arne Eriksson. Enligt Svenska Dagbladet skall 20.000 personer ha besökt stämman. Den kan dock i uppmärksamhet inte jämföras med de tidigare spelmansstämmorna på Skansen – som omgärdades med större pressbevakning och festivitas. Detta har sin förklaring i det allmänt minskade folkmusikintresset i Sverige.

Grammofon, radio och TV bidrog till att nya intressen inom musiken blev starkare.

De förbättrade kommunikationerna ökade möjligheterna att sprida internationell kultur och musik. Framförallt fick den amerikanska kulturen efter kriget ett starkt inflytande. Grammofonindustrin satsade hellre på rock och schlagers än på folkmusik. Ja, man kan nog konstatera att intresset för vår egen kulturhistoria minskade under 1950- och 1960-talet. Det är något som möjligen bidrog till att Skansens besöksiffror minskade under 1960-talet. 1965 hade Skansen 1.777.455 besökare mot 2.223.475 tio år tidigare.

Denna utveckling på det kulturella området bröts dock vid slutet av 1960-talet. De ökade protesterna i hela Europa mot det rådande samhället, bl.a. manifesterat i händelserna 1968, vilda strejker och reaktionen mot USA:s invasion i Vietnam, tog sig också uttryck i att framförallt ungdomar sökte sig en ny kultur. I detta fall en musik som inte primärt hörde hemma i de kretsar de oppositionella mer eller mindre vände sig mot, utan en musik som kunde associeras med dem själva och deras historia. Intresset för folkmusiken ökade därför åter. När sedan kommersiella skivbolag lärde sig att tjäna pengar även på denna utveckling, accelererade det hela.

Enligt Skansens nuvarande programchef Ingemar Liman har under de senaste tio åren ett ökande antal människor visat sitt intresse för folkmusik. Många har till sin förvåning märkt att Skansen sedan länge haft ett folkmusikutbud. Besöksfrekvensen på Skansen har sakta börjat att öka, även om den idag inte når upp till de allra bästa åren under 1940- och 1950-talet.

Folkmusikutbudet på Skansen är idag fortfarande omfattande. Säsongen 1975 t.ex. märktes bland flera inslag rytmiska koraler, en mängd utländska dansgrupper, bl.a. från Polen, Korea och Thailand. Svenska ungdomsringen hade sin årliga fest i maj detta år. Närmare 1.000 spelmän och folkdansare gästade vid detta tillfälle Skansen. Två dagar i juni var det spelmansstämma. Vid midsommar hölls ett folkmusikprogram. Vid flera tillfällen var

det nyckelharpskonserter. I mickelsmässmarknaden ingick flera folkmusikinslag. Det var dessutom folkmusikinslag i samband med olika "dagar" och "veckor", Polsk kulturvecka, Finlands dag etc. Folkmusik framfördes också vid ytterligare tillfällen under säsongen 1975.

Parallellt med detta hade Skansen sin mer ordinarie folkmusikverksamhet. Det var dans för allmänheten vid Bollnästorget hela sommaren. Bland grupperna märktes Skäggmanslaget och Delsbopojkarna, Ludgo-Pelles orkester, Axel Andereds kapell, Blänn-Olles spelmanslag, Söderkisarna m.fl. Skansens folkdanslag under ledning av Nils Nilsson visade danser varje dag under hela sommaren. Skansens spelmän under ledning av Axel Myrman spelade i gårdarna. Skansens ringleksbarn uppträdde vid ett flertal tillfällen. Det hölls också re-

Många Skansenbesökare har mött spelmansmusik från någon av gårdarnas förstukvistar. Foto Arne Biörnstad 1979, Skansen.

En av Skansens flitigaste spelmän under senare år är Sivert Hellberg. Foto Arne Björnstad 1979, Skansen.

gelrätta gammeldanskurser för allmänheten. Lucia firades och Skansens stjärngosar uppträdde under vintern.

Vid sidan av folkmusikutbudet gavs också ett brett program med populärmusik. Bland artisterna 1975 märktes bl.a. Sven Bertil Taube, Kisa Magnusson, Lars Lönn-dahl, Ann-Louise Hansson, Lill-Babs och Rockfolket. Ett flertal musikkårer spelade på Skansen. Flera konserter av klassiskt snitt hölls i framförallt Skogaholms herrgård. Folkmusiken var alltså en del av det breda festplatsutbud som nästan alltid varit utmärkande för Skansen.

Man kan som avslutning konstatera, att Skansen och Nordiska museet i sina tidiga år stod i centrum för uppmärksammandet av svensk folkmusik. De mönsterbildande spelmansstämmorna och möjliggörandet av samlingsverket Svenska låtar hör till de insatser som varit avgörande för folkmusikens utveckling i landet under 1900-talet.

Man tvingas samtidigt inse, att Skansen i dag inte intar samma framskjutna posi-

tion. De största spelmansstämmorna arrangeras numera på andra håll. Och Skansen har, förefaller det, inte kunnat öka sitt besökarantal i takt med det senaste decenniets växande intresse för folkkulturen.

Det är nu på andra platser än Skansen och Nordiska museet som initiativ tas till forskning om och utveckling av folkmusik. Men detta beror även på att nya organ vuxit fram, organ som kanske varit möjliga endast tack vare Skansens och Nordiska museets verksamhet.

Källor

Otryckta

Nordiska museet. Stockholm. Avskrifter av brev till och från Artur Hazelius. Handskrivna program för Skansen. Avtal mellan Skansen och ABF 1919.

Tryckta

Fataburen. 1906–1975.

Hazelius, A., Ur Nordiska museets historia, i Nordiska museets tjugofemårsminne 1873–1898. Sthlm 1900.

Meddelanden från Nordiska museet. 1897–1903. Program vid spelmansstämmorna på Skansen. 1910, 1920, 1927.

Skansens program. 1908.

Samfundet för Nordiska museets främjande. Meddelanden 1891–1896.

Följande tidningar har direktciterats i uppsatsen:

Aftonbladet
Aftontidningen
Dagens Nyheter
Folkets dagblad Politiken
Lunds Dagblad
Nya Dagligt Allehanda
Socialdemokraten
Stockholms-tidningen
Svenska Dagbladet

Litteratur

Alfvén, H., Tempo furioso, vandringsår. Sthlm 1948.

Andersson, Otto, Spel opp I spelemänner. Nils Andersson och den svenska spelmansrörelsen. Sthlm 1958.

- Berg, Edström, m.fl.*, Folkpark och festplats, i Trettioalets Skansen. Sthlm 1939.
- Bergman, L.*, Sven Scholander. Ett porträtt av vår förste moderne trubadur, i Sumlen 1977.
- Biörnstad A. & Liman I.*, Skansen, programmen och tidsandan, i Fataburen 1972.
- Blomberg, E.*, Bror Hjorth. Halmstad 1952.
- Bohman, S.*, Befrielsens ord. Svenska arbetarvisor i kampen för politisk och ekonomisk demokrati 1866–1918. Sthlm 1978.
- Bromander, C. V.*, Nils Keyland, i Fataburen 1924.
- Böök, F.*, Artur Hazelius. En levnadsteckning. Sthlm 1923.
- Carlsson, S.*, Svensk historia. 2. Tiden efter 1718. Sthlm 1970.
- Connor, H.*, Svensk musik. 2. Lund 1977.
- Gyllstedt, Å.*, En intervju med vår spelman – Axel Myrman, i Terpsikore, blad för Skansens folkdanslag, 3/9 1971.
- Hjorth, B.*, Folkmusiken och konsten. Sthlm 1954. – Mitt liv i konsten. Sthlm 1967.
- Hjorth, M.*, Närbild av Bror. Sthlm 1976.
- Hur Svenska låtar kom till.* En brevväxling mellan Nils och Olof Andersson. Sthlm 1963.
- Kjellström, B.*, Dragspel. Sthlm 1976.
- Klein, E.*, Om folkdans. Sammanställt och redigerad av M Rehnberg. Sthlm 1978.
- Leffler, K. P.*, Om nyckelharpospelet på Skansen. Sthlm 1899. (Bidrag till vår odlings häfder. 6.)
- Liljedahl, E.*, Folkdans och folkmusik, i Meddelanden från Arkivet för folkets historia. 2/1978.
- Liman, I.*, Skansendansarnas Amerikaturne 1906–1907, i Fataburen 1967.
- Lidman, S.*, Stockholms studenter och Valborgsmäsofirandet på Skansen, i Skansens Nyheter. 3/1932.
- Ling, J.*, Svensk folkmusik. Sthlm 1964.
- Lundwall, S.*, Strindberg, Nordiska museet och Vilhelm Carlheim-Gyllensköld, i Fataburen 1972.
- Malmberg, H.*, Lilja, Sven, i Sohlmans musiklexikon. 4. Sthlm 1977.
- Minnen och hågkomster.* Svenska folkdansens vänners 25-årsjubileum. Sthlm 1918.
- Roempke, V.*, Lyssna till toner från hembygd och fädernesland. Om estradspelets framväxt i svensk spelmanshistoria, i Sumlen 1977.
- Sandklef, A.*, August Bondeson, folklivsforskaren-författaren. Lund 1956.
- Scholander, S.*, Visan, lutan och jag. Sthlm 1933.
- Stridsberg, L.*, Nordiska museet och folkvisedanslaget i Stockholm. Sthlm 1939.
- Sundkvist, A.*, Kjellström, Sven, i Sohlmans musiklexikon. 4 Sthlm 1977.
- Tegen, M.*, Musiklivet i Stockholm 1890–1910. Sthlm 1955.
- Törnbom, G.*, Allsång, i Sohlmans musiklexikon. 1. Sthlm 1975.
- Upmark, G.*, Hazelius och den svenska tonkonsten, i Sängfesten 6–7 juni 1925.
- , Skansen 25 år. Sthlm 1916.
- Önnerfors, A.*, Jödde i Göljaryd. Några ord till hundraårsminnet av hans födelse, i Natio Smolandica. 18. 1955.

Summary

Folk-Music at Skansen

Artur Hazelius, the founder of the Nordic Museum and Skansen, took an early interest in folk music. When Skansen opened in 1891, Hazelius endeavoured to make it a "live museum". Music was to contribute to illustrating the various milieus. Not only traditional folk-music was then played at Skansen but also classical music, spiritual music, etc. In a spirit of nationalism, Hazelius tried to make Skansen reflect all forms of Nordic culture. Skansen was not merely a museum, at an early stage it became a place for festivities where different forms of music were to thrive side by side.

A large number of Sweden's best fiddlers have

played at Skansen since 1891. Birch-bark horn, cow horn, 'hummel' (a kind of zither), 'key-fiddle', and other folk instruments have been played. Rhythmical chorals have been performed since 1899. Ballad-singers and story-tellers have been frequent. Chamber ensembles have played classical music; choir-singing and music bands have been a frequent attraction. Various forms of modern dance music also became more and more common at Skansen. When groups and individuals have criticized the occurrence of modern dance music at Skansen, the management have defended themselves by saying that, ever since Hazelius's days, it has been a tradition for

Skansen to be not only a cultural-historical museum but an institution which "could be the meetingplace of the whole nation".

Folk-dancing has also been assiduously pursued at Skansen. The Association for the Preservation of Folk-Dances was founded at Skansen on Arthur Hazelius's initiative. Ballad-dances were performed publicly at an early stage.

The position of Skansen as a national meeting-place also contributed to the first national folk-musician festivals being held there. The first festival in 1910 was preceded by the founding of a "folk-music commission", its task being to do research on and collect folk-music. Among other things, the commission made it possible to publish the big composite work *Svenska låtar* (Swedish Tunes), containing folk-musician melodies from all over Sweden. The festival of 1910 was also preceded by a discussion whether it was to be a contest or a show performance. Those who maintained that it was not possible

for regionally quite dissimilar styles to compete had their way. Thus, the large national festivals of 1910, 1920, 1927 and 1939 had the character of show performances.

The attendance at Skansen was very large, above all during the 1940's and -50's. An increasingly large supply of community singing, popular artists, radio programs was a contributing factor. But folk-music has always been present. The folk-musicians have played in the houses. Special musicians have given guest performances. Folk-dances have been a regular feature.

A difference between Skansen then and now is that Skansen and the Nordic Museum had then a central position with regard to research on and distribution of folk-music. Today, this research is carried out mainly by other institutions. The largest audiences gather to listen to folk-music at other places. It is reasonable to assume that this development was made possible by the earlier activities of Skansen.

Essike-dessike leken går

Om rim och ramsor förr och nu

Bengt Berg

Det finns en lång och fascinerande juldagsramsa som heter "Förste juledag Sankte Mårten mig gav". Den är inspelad i Alvesta i Småland en månad före julafton 1971 men denna visa är sedan gammalt välkänd inte bara inom nordiskt språkområde utan även i England och Frankrike.

Den framsjungna ramsan är inte blott en lustig räkneövning utan även en snabbvandring genom det naturahushållande gammelsverige, en storbondsk miljö där det inte torde ha varit brist på vare sig sovel eller andlig spis. Men ramsan börjar med ett kärligt famntag:

Förste juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.
(Vaggvisor och ramsor. CAP 1132)

(Kärleken och äktenskapet som en samhällets första grundval...)

Andre juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
tvenne fiskar i min damm
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.

(Så byggs ramsan på undan för undan med tre spann korn, fem får, fyra redeliga svin osv. ända fram till tolfte dag jul då Sankte Mårten hunnit dela ut följande:)

Tolvte juledag Sankte Mårten mig gav
gav han mig
tolv socknar
tolv kyrkor i varje socken

tolv altare i varje kyrka
tolv präster i varje altare
tolv kappor på varje präst
tolv bälte på varje kappa
tolv pungar i varje bälte
tolv styver i varje pung

(Kyrkan som både andligt centrum och social samlingsplats i by- och bygdegemenskapen. Dessutom sköttes ju befolkningsstatistiken av kyrkans ämbetsmän, som också höll ett vakande, moraliskt öga på traktens anständighet och tukt; prästen medlade och försökte få försoning till stånd när äktenskapliga tvister utbröt. Vid sidan av kom ofta kyrkkaffet att fungera som något av byskvallrets löpsedelsställ efter högmässan om söndagarna.)

Ramsan fortsätter

elva socknar
elva byar i varje socken
elva stuer i varje by
elva vrår i varje stua
elva sängar i varje vrå
å elva käringar i varje säng
elva gubbar på var käring

(Nu har ramsans tyngdpunkt snabbt förflyttats från sakristian till sänghalmen! Vid sidan av katekesrabblandet och psalmsången levde på folks tungor mer eller mindre oanständiga visor och historier, där också prästerna kunde förekomma i mer eller mindre moraliska ställningar. Talrika exempel på sådana folksagor finns i den norska samlingen "Erotiske folkeeventyr", sammanställd av Oddbjørg Høgseth. Boken

finns också i svensk översättning: "Brudprovaren".)

Typiskt för skildringen av prästerskapet är den stora rikedom som dessa kyrkans representanter förfogar över. Det är ingen tillfällighet att det högsta talet i ramsan – 12 – fallit på kyrkans lott. Konflikten mellan andlig moral och världslig makt görs inte stor i ramsan som mera uttrycker en sorts bekräftelse i stället för att ifrågasätta tingens ordning.

Ännu är inte elvatalet färdigrabblat:

elva fällar på var gubbe
elva hår i varje fäll
elva lus i varje hår

(– snabbt en glimt av den tidens hushygien; också lössen var en självklarhet i vardagen...)

tio so
tio grisar i var so
nio kor
nio kalvar i var ko
åtta fålar grå
med guldsadlar uppå

(Här, mitt uppe i ramsan och den allmogemässiga kreatursbesättningen dyker en glimt av den höviska medeltidsballaden upp i och med de guldsadlade fålarnas inhop. Sedan återgår framställningen på nytt till mera anspråkslösa villkor:)

sju has
sex gås
fem får
fyra redeliga svin
tre spann korn
tvenne fiskar i min damm
en skön jungfru i min famn
den tager jag och ingen ann.

Cirkeln är sluten: Äktenskapet kringgärdas av kyrkans välsignelse och jordbrukets materiella trygghet. Det gamla bondesamhället, bitvis förgyllt i kanterna som på en kurbitsmålning, här i ramsans form förvandlats till en högst konkret räkneövning

för både små och stora, en lekfull gemenskap, i den blodsbundna storfamiliens hägn.

Denna ramsa spelade jag upp för mina tre vattenkoppade barn under julhelgen 1978. Barnen var 6½, 4 och 1½ år gamla och hade precis lagom till julaften fått sina röda, kliande koppor på magen, i ansiktet, litet varstans. Detta är en förhållandevis krävande och lång ramsa som det tar tid att förklara för barn som visserligen lever på den värmländska landsbygden och har ett småjordbruk endast två minuter bort, men ändå – det är en helt annan social verklighet de och vi lever i, en effektiviserad och tidsmässigt hopkrympt tillvaro som lämnar alltför få lugna stunder för rasmor av detta slag.

Märkligt är att några ramsor och rim överhuvudtaget överlevt industrialismen kring sekelskiftet och strukturrationaliseringen på senare år, och dessutom fortlever ända in i datasamhällets modulsystematiserade tillvaro. Men så är det faktiskt! På daghemmet lär sig barnen fingerlekar och korta trudeluttar som har sjungits genom flera sekler i ett otal varianter. Ett barn kan ena dagen se en multinationell serieprodukt som SCOOPY DOO på tv, för att i nästa ögonblick ge sig hän åt en tradition som har rötter i medeltiden.

Det finns också moderna barnboks författare, till exempel Lennart Hellsing, som medvetet går in för att fortsätta nyskapandet av rim och ramsor, fylla formen med nytt innehåll. Många av de gamla ramsorna genomgår också de stora förändringar, förenklare och läggs närmare nutidens förståelsesfär och ordbruk.

Tidigare än Hellsing gjorde Nils Ferlin bruk av rimmets och ramsans uttrycksmedel, till exempel i samlingen En döddansares visor:

Essike-dessike leken går,
livet räknar och Andersson får
mitt för bröstet en våldsam knuff...
Essike-dessike-piff-paff-puff:
Pettersson sviktar och famlar.

"Kråkan sitter på la-
dutak", en av många
vaggvisor. Mangskog,
Värmland. Foto Nils
Keyland 1912, Nor-
diska museet.

Essike-dessike, allt är gäck,
essike-dessike: Lundström är väck!
Ingen vet när han ramlar...
Tåligt går döden med kratta och säck
utanför ringen och samlar.

En livets räkneramsa för vuxna själar.

Åter till den gamla traditionen!

Till den muntliga sång- och taltraditionens stora förtjänster, (en tackets tanke skall här riktas till de efterkommande upptecknarna!), hör de regionala varianterna, dialekternas skiftande tonfall. I en trakt rimmas det si, i en annan så. Det är som med folkmusiken – grunden och traditionen är gemensam, men själva formen och uttrycket är egenartat regionalt, ja till och med personligt färgat. Detta är för övrigt en av de avgörande skillnaderna mellan all slags folklig kultur och de kommersiella, utslätade produkter som den multinationella nöjesindustrin överöser oss med, där såväl det nationella, regionala eller personliga uttrycket är bannlyst. Det gäller att sälja en lättsmält minsta gemensam nämnare över hela världen – bort med alla särdrag i plasmänniskans neonkultur!

Vill man hitta exempel på regionala skiftningar inom den gamla muntliga tra-

ditionen kan man gå till Johan Nordlanders klassiska *Svenska barnramsor och barnrim*. I detta vittförgrenade flöde av ordlek och uppenbar poesi är inte en bäck den andra lik! En och samma ramsa kan ha tre, fem, tio varianter, eller mer. En ännu i våra dagar livligt förekommande vaggvisa, Kråkan sitter på lagårdstak, finns i inte mindre än 17 versioner, från Dalarna i väster till Estland i öster. I ett par varianter är för övrigt kråkan utbytt mot en gök eller skata och ibland sitter hon i ett päronträd eller på kyrktaket.

Denna kråka satt någonstans i Medelpad:

Kråkan sitter uppå kyrkotaket
å språkar mä sina unga döttrar:
Det är så kallt,
det fryser om våra föttrar.
Vi ska resa till Danmark
å tjöpa skor för en halver mark.

Den österbottniska kråkan från Vasa-trakten i Finland, tänker ställa färden till Värmland när vintern kommer och de små döttrarna fryser om sina "små-fötter", för där

– – – tripper tranorna,
där sjunger svalorna,

där galar jöken,
där växer löken,
där sitter ett litet barn
å leker med guldäpple.

I registret till Nordlanders bok finner man bland de femtiotre uppslagsorden att det var i ett genuint bondesamhälle som de svenska rimmen och ramsorna hittade sin bördiga jordmån.

Ramsorna och rimmen från arbetslivet rör jordbruk och boskapsskötsel, hantverk och hemslöjd och binärningarna jakt och fiske. Bland de retsamma rimmen hittar man också andra yrkeskategorier. Till exempel skomakaren:

Skomakarn med sin flottiga trut,
dess värre han sliter och biter,
dess värre ser han ut.

(Hälsingland)

Eller smeden som

--- står i smedjan å slår
med svarta skinnbyxor å skorfviga lår.
(Roslagen)

Också prästerskapet kan råka illa ut:

Prästen predikar
om fylleri å dryckenskap;
han är oss alla lika,
han tar en sup som jag.
(Ångermanland)

Det handlar om samhällets små och stora stöttepelare innan ännu fabriksskorsterna rests mot skyn och sågverksklingorna börjat tjuta i de norrländska älvdalarna.

I inledningen till sin bok *Svenska visor, ramsor och folkrim* beklagar Fredrik Ström att många vackra visor med dialektord försvunnit och att varianterna inte är så rikliga och särpräglade för olika bygder som tidigare. Det är främst barnens rim och

*På skolgårdar har lekramsan haft sin boning – och har så fortfarande.
Alstad, Skåne. Foto i Nordiska museet.*

ramsor som stått emot den alltmer centraliserade och nu-inriktade storstadskulturen.

Det är också slående detta med hur starkt bilden slår igenom i det dagliga livet, inom såväl barn- som vuxenkulturen. Reklamens språk är bilden, den modefixerade ungdomskulturen bygger mycket på bild: yta och utseende. Ordet trängs tillbaka. Bilden är snabbare, mer direkt, ett uttryck för nuet.

En gång i urminnes tider inleddes bildkommunikationen – grottmålningar, hållristningar för att nämna ett par exempel –, senare kom bilden att förenklas till bokstäver som ordnades alfabetiskt och sattes in i ett språkligt system.

Den muntliga berättartraditionen är också den mycket gammal – och har överlevt. Barnrimmen och ramsorna är skärvor från en mycket gammal bondekultur och kommer måhända att överleva både lantbruksnämnder och datacentraler. Ett kulturarv som indirekt löper vidare från 1700-talets ladugårdsluktande pigmun in i örat på bilmekanikerns 4-åriga dagisdotter...

Det kommer en mus,
den kryper och krallar,
den hoppar och sprallar,
den tigger om hus.
Och får den inte låna hus,
så säger den pip!

Som Lars Furuland skriver i ett efterord till sin sammanställning *Barnens rim och ramsor*, så hade rim och ramsor sin självklara användning, sin praktiska funktion förr i tiden. Farmor eller mormor kunde sitta med den lilla i gungstolen och vagga barnet till sömns med en visa, eller räkneramsorna som barnen på lagårdsbacken tog i bruk när de skulle utse den som skulle "stå" på kurragömma eller "vara" vid taffatt. Dessa räkneramsor har sedan vandrat vidare från äldre till yngre ungar, på skolgårdar och lekplatser ända fram till vår egen tid. De mest kända räkneramsorna är måhända Anika danika, Appala misala,

Nordiska museet har kontinuerligt dokumenterat barns lekar, här ett exempel på en uppteckning i detta ämne. Foto Nordiska museet.

Äppel päppel och Ett tu tre. Eller den odödliga, obegripliga Ole dole doff:

Ole dole doff
kinke lande koff
koffe lande
birke bane
ole dole doff.

När folklivsforskaren Bengt af Klintberg och journalisten Karl Rasmusson för ett tiotal år sedan gav sig ut på ett par skol-

Helt naturligt växte barn upp med fler visor och ramsor förr, när hushållen innehöll fler generationer. Gullarps by, Trolle-näs, Skåne. Foto i Nordiska museet.

gårdar i Stockholm för att inhösta de senaste räkneramsvarianterna fick de veta att Ole dole doff var rena stenåldern. I stället tillhandahöll skolbarnen i Bandhagen följande variant på Pelle Plutt-temat, avslutningen:

Gick han hem, hem, hem
klockan fem, fem, fem
Åt han gröt, gröt, gröt
den var söt, söt, söt
Drack han vin, vin, vin
den var fin, fin, fin.
Ut med dej, ditt tjocka svin.

En annan, helt nutidsanpassad ramsa i den populära Kalle Anka-hemisfären löd:

Kalle Anka kasta spjut
in och ut.
Hur många liter blod rann ut?

En annan nydiktning i samma genre handlar om Janne Långben;

Två trappor upp, dörren slås upp:
ut kommer Långben med laddat gevär.
Efter går Hitler och spottar och svär.

Uppenbart är att dagens skolbarn, åtminstone många som tvingas växa upp i förorternas asfaltanonyma verklighet kräver mera "action", mera våldsamhet i sina ramsor. Våldet har blivit ett naturligt in-

slag i såväl barnens lekar som de vuxnas s.k. underhållningskultur. Direktimporterat våld utan historiska rötter eller sociala sammanhang – PANG PÅ! BOOM CRASCH SLURFFF – – Ett åskådarvåld utan identifikationsmöjligheter, ett surrogat för en till synes spänningslös vardagstillvaro.

När Bengt af Klintberg i Expressen efterlyser moderna rim och ramsor så blir gensvaret överväldigande. Under en månads tid, hösten 1978, strömmar det in 25.000 texter, vilka automatiskt utgör den största insamlingen av rim och ramsor någonsin!

Vad är då utmärkande för det s.k. gatrimmet? Bengt af Klintberg skriver: "Det är ett roligt, slagfärdigt eller tänkvärt rim, som obekymrat trotsar den goda smaken och nämner saker och ting vid deras rätta namn."

Inom genren gatrim utkristalliserar sig flera typer av rim, ett är den populära skit-huspoesin. Ett av bidragen till Expressen påstås ha skickats av Gustaf Fröding till Selma Lagerlöf, sedan denna klankat på Fröding för att han genom sin osedliga diktning dragit skam över den värmländska författarkåren. Följande rim skulle sålunda utgöra herr Frödings replik i ämnet:

I skitande ställning jag läste ditt brev.
Ju mera jag läste, ju mera det blev.
Och marken var frusen, det fanns inga löv.
Med dina små rader, jag torka min röv.

Genom att dels skalda om tabu-belagda ärenden och gärningar, dels sätta in kända

På dassväggen återfinns ofta traderade ramsor. Denna folkdiktning har dock dokumenterats endast i ringa grad. Avträde i Öregrund, Uppland. Foto Nordiska museet.

historiska eller samtida prominenser uppnår poeten en dubbel tillfredsställelse och samtidigt som han/hon kan vara förvissad om att rimsmidet kommer att nå många ögon och öron. Klottret på en offentlig toalett torde (om det inte vaskas bort, målas över) få lika många läsare som dikterna i en ordinarie svensk diktsamling.

Jag återerinnrar mig följande versrader från en badhytt på 50-talet. (Ramsan bygger på dialektala ändelser, här nordvärm-ländska, och torde vara allmänt spridd i otaliga versioner:)

Gustav Wasa
sket i trasa,
Erk den Fjorten
törk' öpp lorten.

Hos Nordlander finns bara ett politiskt barnrim med och typiskt nog handlar det om den i gamla svenska historieböcker så förkättrade Kristian II av Danmark:

Kristian andre Tyrann
satt i spisen å spann,
koka' kaffe å drack,
så ögon sprack.
(från Jönköpingstrakten)

Medan många av de gamla rimmen och ramsorna kan sägas ligga i munnen på vuxna, åtminstone äldre personer så tycks många av de moderna nyskapade motsvarigheterna utgöra de ungas röst mot moraliska eller andra auktoriteter. Trotsiga rim och ramsor, ett sätt att hävda sin tuffhet på. En vanlig typ av gatrim handlar om könsord – här är ett som inkom till Bengt af Klintbergs samlingar, där brevskrivaren försiktigtvis satt in tankstreck i det "farligaste" ordet, vilket visar att det även finns

normnyanser inom den tabubrytande diktningen:

K-ken är rund i Hagalund
lång och smal i Ulriksdal
liten och tjock i Jokkmokk
kort och bred i Mariefred.

Till sist en något oskyldigare rimfläta, som handlar om det eviga samtalsämnet väder:

I skogskojoerna satt ofta berättandet i högsätet, när tiden skulle fördrivas under långa, mörka kvällar. Orsa, Dalarna. Foto i Nordiska museet.

Det har en längre tid rätt rätt väder,
men nu har det äntligen blivit blivit.
Såna här dagar kan man inte kalla kalla,
dom borde hellre heta heta.

Vi lever i ett ordnat, systematiserande samhälle. Ordning och reda, löning på freda' – för att tala ramsans språk. Förutsättningarna för en naturlig kommunikation mellan den äldre och den yngsta generationen är idag mycket sämre än fordomdags. De gamla hopas i åldringscentra, de arbetsföra tvingas alltför ofta lämna sin hembygd och därmed också den kulturtradition de vuxit upp i. Kort sagt – stereoapparaten har i många fall fått ersätta mormor i gungstolen och det kommersiella suget från (t.ex.) grammfonbranschen sätter in i allt lägre åldrar. I stället för att sjunga med och le-
vandegöra ramsor och rim och lek så härmar barnet efter en välkänd poplåt med läppprörelserna, precis som "de verkliga" artisterna ofta gör under playback-shower i tv:

Money, money! Money, money!
In a rich man's world...

Helt hopplöst är nu inte läget även om trycket är stort. Det finns nämligen i rimmen och ramsornas natur något som lockar barnen, sätter deras språkliga nyfikenhet och upptäckarlusta igång. Att leka med ord, rimma till de vidunderligaste ramsor – det är roligt det, även om orden och sammanhangen är högst överkliga, fantasiblåa.

Man kan skoja med varandra: "Tett öpp! Får du pöpp!! Tett ner! Får du mer!!" Det är lika roligt varje gång, i det oändliga.

Eller den sekulariserade bordsbönen som lyder: "Tack för maten, den var god! Katta ligger under bord."

Så länge det finns barn finns det hopp. Och så länge det finns barn, kommer det också att finnas rim och ramsor! Låt oss åtminstone hoppas det.

Vaggvisor och ramsor är den första diktningen barnet möter. Dessa genrer är samtidigt två av de mest livskraftiga i dag. Hycklinge, Östergötland. Foto Sigurd Erixon 1912, Nordiska museet.

Källor och litteratur

- Furuland, L.*, Barnens rim och ramsor. Sthlm 1975.
Klintberg, B. af, Gatrимmet, i Expressen 1978-10-29.
– & *Rasmusson, K.*, Ole dole doff ..., i Expressen 1969-11-01
Nordlander, J., Svenska barnvisor och barnrim, i Svenska landsmål 1886. Nytryck Sthlm 1975.
Ström, F., Svenska visor, ramsor och folkrim. Sthlm 1941.
Vaggvisor och ramsor. Folkmusik i Sverige, Traditioninspelningar från Svenskt visarkiv. 11. (Caprice CAP 1132.)

Summary

Rhymes Past and Present

Bengt Berg is in author by profession. In the present article, he writes about Swedish popular poetry, to wit the nursery rhymes of children and adults. He starts from some classical works on rhymes and nursery rhymes, i.a., Johan Nordlander's *Svenska barnvisor och barnrim* (Swedish Children's Songs and Nursery Rhymes) and Fredrik Ström's *Svenska visor, ramsor och folkrim* (Swedish Songs, Nursery Rhymes, and Folk Rhymes).

The author states that the old nursery rhymes have survived both the rapid industrialization at the turn of the century and the revolutionary structural rationalization of the last few years. In the day nurseries, children learn finger games and other things that have been sung for centuries with variations. One day a child may watch a multinational serial product, such as Scooby-Doo on TV, to devote itself at the next moment to a tradition with roots in the Middle Ages. Many of the old nursery rhymes are, however, subjected

to great changes, are simplified and adapted to the verbal usage of our days.

It is striking, says the author, to witness, the impact of the picture on the everyday life and culture of children and adults. The picture is the language of advertising; youth culture, dictated by fashion, is very largely based on pictures: surface and appearance. The picture is quicker, more direct, an expression of the present.

It is obvious that the school children of today, at least many who have to grow up in the suburbs, demand more "action", more violence in their rhymes.

Bengt Berg also considers the street rhyme: "an amusing and suggestive rhyme which, unheedingly, defies good taste and calls a spade a spade" (Bengt af Klintberg). He thinks that many of the old street rhymes may be said to be on the lips of adults, whereas the creations of today seem to be the voice of the young raised in protest against moral and other authorities.

Utsikt från en jämtstämman

Ville Roempke

På estraden på Trätojordsbacken i Hammarstrand spelar de unga bröderna Ulf och Mats Andersson från Föllinge. Sommaren är 1978 och pojkarna har hastat från Stöde i Medelpad – där de spelat för *samspelsmärke* – för att kunna vara med på årets jämtstämman. De har skjorta, väst och knäbyxor på sig – samma mundering de bär i Nordjämternas *spelmanslag*. På bröstet blänker de silvermärken de båda knep i första försöket vid sommarens *zornmärkesuppspelningar* i Forssa.

Handlederna är raka, fiol- och stråkhällningen oklanderlig. Åren för violinisten Lennart Olsson hemma i Föllinge har burit frukt. Sladdarna ringlar från mikrofonstativet till högtalarna som bär ut Lapp-Nilspolskan till publiken nedanför.

Det är söndag. Dagen har inletts med högmässa i Ragunda kyrka varvid kyrkoherde Holmberg predikade och spelmän medverkade. Två bortgångna ragundaspelmän hedrades med blommor på graven. Spelmän och fanborg och hästecipage har tågat genom samhället upp mot Trätojordsbacken. De olika lagen har i tur och ordning anträt scenen och efter vederbörlig inblåsning av stämman gjort sig klara för *allspel*.

Så följer hälsningsanförande av hembygdsföreningens nye ordförande och högtidstal av centerns riksdagsledamot Stina Eliasson. Under och efter uppspelningarna pågår *buskspelet* lite varstans på festplatsen. Solen skiner och de cirka 2.000 besökarna njuter av kams och kesfil eller kaffe och tunnbrödstut i gröngräset.

Så insmickrande kan en spelmansstäm-

ma i sommarsverige beskrivas. Men här hejdar vi oss mitt i idyllen och ägnar oss åt några funderingar och förklaringar.

Den skildrade jämtstämmans förlopp är det gängse även för stämmor i övriga landet, kanske med den lokala skillnaden att det här är de olika hembygdsföreningarna i länet som turas om med värdskapet; att den officiellt pågår i två dagar; att det under den tiden sörjs såväl för spelmännens lekamliga spis som för inkvartering hos bygdens befolkning.

I stycket förekommer en del termer som används allmänt inom spelmansrörelsen, men som här kanske tarvar sin historiska förklaring:

1906 den 1 september hålls landets första *spelmanstävling* i Gesunda, Dalarna.

1907 "uppfins" *allspelet* av den finlands-svenske folkmusikforskaren och musikanföraren Otto Andersson på en spelmanstävling vid fjärde allmänna finlandssvenska sång- och musikfesten i Helsingfors. Som ordet antyder innebär det helt enkelt att alla samtidigt spelar samma låt.

1910 anordnas den första *spelmansstämman* på Musikaliska Akademien och Skansen. Det var en *riksspelmansstämma* – alltså en för hela riket – med särskilt inbjudna deltagare. Därefter anordnas spelmanstävlingar och spelmansstämmor parallellt i skiftande utsträckning under flera decennier på olika platser i landet.

1925 bildas det första *spelmansförbundet* (Sörmlands).

1933 i Västerås anordnas den första *zornmärkesuppspelningen*. Märket hade ritats av Anders Zorn till riksspelmans-

Utsikt från en jämtstämma, Hammarstrand 1978. Foto Birger Ekelid.

stämman 1910, där det delats ut till de deltagande spelmännen. 1931 övertogs märket av Svenska Ungdomsringen för Bygdekultur. Från början skedde uppspelningen inför publik och på flera håll i landet. Märket i silver berättigar till titeln *riksspelman*.

Redan på 1930-talet förekommer benämningen *spelmanslag*, men spelmanslag i vår bemärkelse är först Dalaföreningens och Leksands spelmanslag som bildats omkring 1940. I slutet av 1940-talet, början av 1950-talet får spelmanslagen en större spridning, bl.a. tack vare Rättviks spelmanslags framgång med Gärdebylåten.

1947 bildas Sveriges Spelmäns Riksförbund (SSR), som ett samlande organ för de olika landskapsförbunden.

Samspelsmärke och buskspel är två helt nya företeelser. *Samspelsmärket* är, som namnet säger, ett märke som vill främja och uppmuntra samspel. Det instiftades 1963 av Medelpads spelmansförbund, till en början mest som en intern angelägenhet

i Medelpad. Märket har heller aldrig fått någon större genomslagskraft.

Buskspel är väl närmast att betrakta som en protest mot alltför stelbenta och långdragna scenframträdanden där – när stämmorna börjar svälla ut i början av 70-talet – heller inte alla kan beredas utrymme. Spel utanför programmet och scenen har i och för sig alltid förekommit. Nu har det blivit så accepterat att det ibland, paradoxalt nog, kan presenteras som en programpunkt i sig.

Det var lite spelmansrörelsehistoria i all korthet. Emellertid finns det i skildringen av sommarens jämtstämman inslag som är svårare att exakt datummärka. Stämmor av det här slaget med högmässa, uppmarsch, fanborg, folkdräkter, spelmanslag, uppspelningar och högtidstal är resultatet av en lång utveckling och förekommer fullt utvecklade först på 1950-talet. Och då långt ifrån i alla landskap.

Spelmän med fanborg och hästekipage har tågat genom Hammarstrands samhälle upp mot Trätöjordsbacken. Foto Birger Ekelid.

Folkdräktsklädda spelmannslag i kyrkan är här en 50-talsprodukt, medan däremot uppmarscher, fanborgar och högtidstal inspirerats av de nationella samlingarna i början av seklet.

Jämtstämman måste, trots det storslag-na arrangemanget för spelmännen, till deltagarantalet räknas bland de mindre. Spelmännen är så gott som uteslutande från länet, publiken från den omgivande bygden. Häri skiljer den sig väsentligt från de stora stämmor som det sista decenniet växt upp respektive ut på platser som Delsbo, Bingsjö och nu senast Ransäter. Där är strukturen en annan. Stämmorna är folkfester med ibland upp till 40.000 besökare. De kommer från ett långt större uppsamlingsområde än den omgivande bygden. Av spelmännen är många unga. De kommer från alla landskap och från storstadsregionerna.

På de stora stämmorna saknas inte de traditionella inslagen – med uppmarsch,

tal, uppspelning och allspel – men det arrangerade programmet har här en underordnad betydelse. Livet ikring är viktigare – bland tälten, på danslogen eller, helt enkelt, i busken.

Jämtstämman har behållit mycket av sin lokala prägel, en prägel som i mycket är en produkt av en 70-årig utveckling. För att få ett jämförelsematerial till landets övriga stämmor skall här ges en utförlig redogörelse för dess historia.

När Anders Zorn sommaren 1906 utlyste en prisblåsning vid Gesundabergets fot var idén inte helt ny. Vännen och folkmusikupptecknaren Nils Andersson hade sommaren innan planlagt en spelmannsstämman i samband med en fornminnesfest i Mörsil i Jämtland. I grannlandet och då även unionslandet Norge hade en tävling på lur, horn och langeleik anordnats redan 1875. Från 1888 hade tävlingar – ”kappleikar” – på hardingfela arrangerats. Musikertävlingar överhuvud är en gammal företeelse.

I sägenartade framställningar har storspelmän i alla tider drabbat samman på marknader, bröllop och danser. Ute i Europa hade Paganini drygt ett halvsekel tidigare spelat skjortan av sina konkurrenter i mer eller mindre improviserade dueller.

Det här sågs inte för att på något sätt ta äran från Anders Zorn, utan mer för att förklara den starka motivationen hos såväl spelmän som publik inför dessa första spelmanstävlingar.

Särskilt en kampsägen är omhuldad i Jämtland; hurusom de båda storspelmännen Lapp-Nils och Mikael Rapp kappspelat på marknaden i Östersund. Inte långt från denna plats i det stora godtemplarhuset, arrangeras länets första spelmanstävling lördagen den 27 juni 1908. Om man tre år tidigare i Mörsil sett sig tvungen att inställa spelmansstämman i brist på spelmän, är förhållandet nu det omvända. Av 45 anmälda deltar 34 spelmän i tävlingen. Fyra uppspelningar måste ordnas på teatern, alla med fullt hus eller sammanlagt över 3.000 personer.

Tävlingen hålls i samband med de kurser som pågått under veckan och som avslutas med Jämtlands läns nionde ungdomsmöte. Initiativtagare är den nybildade föreningen Jämtslöjd – sedermera föreningen Heimbygda – med ordförande landshövdingens fru Ellen Widén i spetsen.

I mycket är det emellertid Nils Anders-

sons tävling. Han hade tidigare i tre omgångar – 1902, 1904 och 1907 – besökt landskapet för låtupptecknande och kände repertoaren och många spelmän väl. Hans intresse kretsar främst kring Lapp-Nils låtar och tillsammans med de båda övriga prisdomarna Wilhelm Peterson-Berger och Jonas Kjellin tilldelar han nu den 86-årige Lapp-Nilseleven Per Danielsson 1:a hederspris (publikens pris) och 1:a hederspris i samspel tillsammans med släktingen Bengt Bixo.

Blivande länsantikvarien Eric Festin fick av Bengt Bixo i uppgift att "valla" Per Danielsson undan alla "spritdyrkare" så att han skulle hålla sig nykter till tävlingen. När han så skall inleda densamma är han lite stött över att dels vägrats spelsupen, dels fått en alltför blygsam presentation av konferenciern Erik Eriksson. Med det jämtska uttrycket "völ int du, je säj namne mett sjaelv" föser han undan Eriksson, kliver fram och säger med stadig röst: "Per Danielsson, Åre, 86 år, Jämtlands brudmarsch".

Det är alltså, helt i linje med Nils Anderssons strävanden, de gamla spelmännen och deras värdefulla låtar som uppmärksammas. Många av dem får senare också utrymme i verket Svenska låtar. Men inte heller de yngre saknas på prislistan. Förutom Bengt Bixo finns Göran Olsson-Föllinger och bröderna Brännlund i Hammar-

Spelmanstävlingen i Östersund 1908. 28 av 34 deltagare framför södra skolan. I mitten sitter vinnaren Per Danielsson med Munter-Johan (i hel-skägg) bredvid sig. Ynglingen med mittbena och slips är Göran Olsson-Föllinger. Foto i Jämtlands läns museum.

Prisnämnden vid spelmanstävlingen i Östersund 1910, fr.v. Wilhelm Peterson-Berger, grevinnan Wrangel och Karl Tirén. Foto i Jämtlands läns museum.

strand med – namn som kom att betyda mycket för den jämtländska spelmansrörelsen under 1900-talet.

Eftersom den spelmansrörelsen också kom att innefatta landskapet Härjedalen är det på sin plats att nämna spelmanstävlingen i Sveg 1909. Den anordnades av den nybildade föreningen Svegs Rockstuga i samband med en hemslöjdsutställning och besöktes av 2.000 personer. 19 spelmän hade infunnit sig. "Prisnämnden, som bestod av Nils Andersson, Sven Kjellström och Alfr. Roth, fann det särskilt anmärkningsvärt att endast gamla goda låtar hade framförts". Efter tävlingen höll Sven Kjellström och Alfred Roth en konsert i kyrkan. Trots rummets helgd kunde publiken icke avhålla sig ifrån intensiva applåder efter varje nummer". Erik Bergström, Östersund arbetar på en skrift om spelmän och spelmansstämmor i Härjedalen, varför detta förbigås i detta sammanhang.

Året därpå hålls den andra tävlingen i Östersund. Inemot ett femtiotal spelmän har anmält sig. Prisnämnden består nu av Peterson-Berger, Karl Tirén och grevinnan

Wrangel. Tirén – själv entusiastisk fiolbyggare – provspelar de instrument som samtidigt lämnats in för bedömning.

Nils Anderssons frånvaro märks tydligt i domsluten. Visserligen går även i år 1:a hederspris till Per Danielsson, men i övrigt är det de yngre, mera tekniska spelmännen och deras låtkompositioner som belönas. Bland förstapristagarna märks Albert Brännlund – skaparen av "Hammarforsens brus" – som utöver de tjugo kronorna också erhåller tio kronor i kompositionspris.

Signaturen "Många allmogespelmän" i Östersunds-Posten är med rätta besviken och undrar varför det äkta bondspelet fått stå tillbaka för modern notspelning. Peterson-Berger, som säkert känt sig mest träffad av insändaren, tar till orda i artikelserien "Några reflexioner med anledning av spelmanstävlingarna i Östersund 1910". Här hävdar han bl.a. att (folkmusikens) "äldre alster på intet sätt stå över dess yngre i rent musikaliskt hänseende – Folkloristens, kulturhistorikerns, samlarens intresse för det gamla har här ingen yttranderätt".

Dessförinnan har emellertid de bägge arrangörerna, landshövdingen Ellen Widén för styrelsen för Jämtslöjd och Anders Mattsson för Jämtlands läns ungdomsförbund, trätt fram i samma forum. De förklarar sig framdeles ämna ordna tävlingarna efter mera fristående program "så att större samhörighetskänsla emellan spelmännen må kunna väckas --- Om man t.ex. för tävlingarna anslog två vackra sommardagar och man första dagens afton enbart för spelmännen ordnade ett enkelt, festligt samkväm där föredrag och överläggningar om folkmusikens betydelse bland annat kunde förekomma, tro vi, att detta i sin mån skulle bidra att väcka förståelse av en ursprunglig och äkta folkmusiks stora uppgift att hos länsbefolkningen underhålla ett rikare, vackrare, mera ideellt känsloliv."

Citatet ovan är ett förbud om kommande spelmannsstämor där alltså tävlingsmomentet utesluts till förmån för samvaro spelmännen emellan. Det skulle emellertid dröja ända till 1924 innan en sådan stämma kommer till stånd och då har ytterligare två spelmanstävlingar hunnit hållas i Östersund, 1914 och 1915.

I viss mån har man dock tagit synpunkterna ovan ad notam. Vid tävlingarna 1915 är det uppenbart. Visserligen är den yttre ramen fortfarande densamma. Tävlingarna utgör avslutning på en veckas hembygdskurser i föreningen Jämtslöjds regi. Uppspelningarna sker i två omgångar, lördag och söndag på Metropolteatern. Inträde 1 krona. (Till föreläsningarna kostar det 25 öre.) 27 spelmän deltar.

För att komma ifrån problemet med att de yngre tekniskt skickliga spelmännen konkurrerar ut de gamla traditionsbärarna har man emellertid delat upp spelmännen i seniorer och juniorer. Som tidigare utdelas dessutom pris för samspel och ett extrapris som i år, märk väl, går till en dragspelar. Vi får här en intressant inblick i domararbetet:

"Prisnämnden består af f. folkskoleinsp. Kjellin, samt hrr Karl Tirén och Göran Olsson och bedömningen sker med hänsyn till

dels teknik, dels stil och dels urvalet af låtar med 7-gradig 'betygsskala' i hvarje afdelning.

Hr Tirén, som varit med som prisdomare vid en mängd spelmanstävlingar, påpekade vid en blixinterview att de jämtländska

Ur Östersunds-Posten 27 augusti 1915.

Hembygdskurserna.

Program:

Lördagen den 28 Augusti.

Samtliga föreläsningar och spelmanstävlingen hållas i Metropol.

Kl 9,30 f. m. **Överjägarmästaren P. O. Welander:** Sveriges skogar som nationalrikedom (med grafiska tabeller).

" 11 f. m. **Prof. Edv. Lehman:** Bok, ord och föremål i undervisningen. I.

" 12,30 e. m. **Spelmanstävling.** (Uppspelning I).

" 2 e. m. **Fröken Agnes Branting:** Om Jämtländsk och annan kyrkoskrud. (Med skriptikonbilder).

" 5 e. m. **Prof. Edv. Lehman:** Bok, ord och föremål i undervisningen. II.

" 7 e. m. **Fröken Agnes Branting:** Om hemslojd. (Med skriptikonbilder). (OBS! Andrad tid.)

OBS! Till alla föreläsningarna äger allmänheten tillträde mot en avgift af 25 öre pr gång.

OBS! Inträdesavgift till spelmanstävlingen 1 kr.

N381

KONSERT

under ledning och medverkan af

Karl Tirén.

Biträdande: Göran Olsson, Kyrkokören, Goodtemplarkören och Pristagare från Spelmanstävlingarna.

Söndagen den 29 Augusti kl. 8 e. m. å

Metropol-Teatern

PROGRAM:

Jämtländska folkmelodier.

Arrangerade af Karl Tirén.

Folkvisa från Öviken.

"God morgon min docka,"

Goodtemplarkören.

Hymn från Frostviken.

Kyrkokören.

Brudmarsch från Revsund.

Jämtländsk brudmarsch.

För fiol. Pristagare från spelmanstävlingarna.

Folkvisa från västra Jämtland

Hillebrand.

Folkvisa från västra Jämtland

Duvans sång.

Kyrkokören.

Polskor och folkvisor för två fioler.

Karl Tirén och Göran Olsson.

Akronymnang af Fru Maria Wikström.

Entré 1 kr. Biljetter tillhanda hos Wisenska Bökhandeln och Cigarrehandlaren Jonsson, Storgatan.

Nordisk musik.

W. Stenhammar, Sverige.

Goodtemplarkören.

E. Sjögren, Lyriska stycken.

K. Tirén.

Tor Anlin, Akvareller.

" Idyll.

" Hämnesk.

" Vagnsång.

" Polska.

G. Olsson.

W. Peterson-Berger, Chorus mysticus.

Goodtemplarkören.

W. Peterson-Berger, Romans.

K. Tirén.

W. Stenhammar, Norrland.

Goodtemplarkören.

Fru Maria Wikström.

N366

allmogespelmännen besitta en fulländad teknik, som fördelaktigt skiljer sig från alla andra provinserns spelmän. Jämtarnes teknik stod enl. hr Tiréns mening nära nog på höjden af det bästa man får lära i det stycket i Berlin och Paris och var tydligen en följd af inflytande från Lapp-Nils.

Det talades äfven om anordnande af en särskild klass för seniorerna”.

Med bortseende från den bullrande lokalpatriotismen i uttalandet är det svårt att undertrycka reflektionen att klassindelningssystemet alltjämt tillämpas vid de norska kappleikarna och att bedömningen såväl där som vid de svenska zornmärkesuppspelningarna går efter samma normer.

Efter tävlingarna, innan prisutdelningen tar vid, händer något som pekar fram mot de kommande spelmansstämmorna. Spelmän deltar med två, vi kan kalla dem, allspelslåtar i kvällens konsert – eller ”musikfäst” som den också kallas.

”Enastående var samspelet vid prisstagare från spelmanstävlingarna. Här uppträdde nio spelmän samt hrr Karl Tirén och Göran Olsson och spelade två gamla marscher, en brudmarsch från Revsund och Jämtlands brudmarsch. Det verkade en smula egendomligt att se de många gamla spelmännen stå och spela samma gamla klangfulla melodi, taktfast och klart, ackompanjerade av de två fiolerna. Framförandet av Jämtlands brudmarsch väckte också jubel hos publiken, och marschen måste tagas om igen.”

Karl Tirén och Göran Olsson-Föllinger blir portalgestalterna vid de kommande stämmorna och Jämtlands brudmarsch signaturmelodin.

När så länets första spelmansstämma anordnas är det, enligt Eric Festin, efter en från spelmännen uttalad önskan att avstå från tävlingsformen. Istället instiftas på Festins förslag en spelmansmedalj i guld, silver och brons att utdelas till de deltagande spelmännen allt efter förtjänst och antalet besökta stämmor. ”Medaljen är till storleken som ett enkronasmynt, å dess ena sida återges Jämtlands medeltida sigill, och den andra har inskriften: Spelmannen

(namn) vid spelmansstämma i Fornbyn Jamtli”. Inskriptionen avslöjar att Fornbyn Jamtli i Östersund är platsen för denna och följande stämmor (1924, 1929, 1931, 1935 och 1943). Nu har föreningen Jämtslöjd omvandlats till föreningen Heimbygda, organ för länets hembygdsföreningar, Jamtli och läns museet och arrangör för spelmansstämmorna.

1924 års stämma hålls vid Heimbygdas midsommarfest 22–24 juni, de båda första dagarna i anslutning till Jordbrukets dag. ”Så öppnades stämman av dess ledare, hr Tirén, med ett kärnfullt hälsningsanförande, och då han bjöd den tusenhövdade åhörarskaran att blotta sina huvuden för den 95-årige frejdade spelmannen (Per Karlsson i Berg, min anm.), var det nog ej allena aldringens ögon, som fingo en fuktig glans. Omedelbart efter talet blåste Erik Nilsson i Mattmar en vallåt på sin klarinett, varpå följde stämmans ’ouverty’, Lapp-Nilslåten ’Jämtlands brudmarsch’, spelad av samtliga deltagarna och mottagen med ett stormande bifall. Sedan inledde Per Karlsson de särskilda uppspelningarna med ett par låtar.”

Stämman pågår i tre (3) dagar! Å andra sidan inskränkte sig tiden till blott en (1) timme per dag, fränsett sista dagen som drog ut till det dubbla. Med spelmansstämma åsyftas då själva uppspelet som emellertid kunde inledas med tal eller föredrag och avslutas med medaljutdelning. Stämman hålls första kvällen utomhus på en plattform framför Tingshuset med 27 deltagande spelmän och 3.000 åskådare på vällen ovanför. De båda följande dagarna får stämman på grund av regn hållas inomhus.

Redan 1924 blåstes jämtstämman in av Erik Nilsson i Mattmar. Han var förstepristagare vid tävlingen 1910 och en av inledarna på riksspelmansstämman på Skansen samma år. Ända in på 1970-talet kom han att blåsa in jämtstämmorna på sin klarinett.

En annan tradition från de första tävlingarna var att lägga stämmorna i samband med något annat större arrangemang.

Jämtländska ungdomsmötets spelmansstämma 1931. Eric Nilsson i Mattmar längst till höger med sin klarinett på armen. Foto i Jämtlands läns museum.

1924 vid midsommarfesten och Jordbrukets dag; 1929 tillsammans med Heimbygdas officiella släktgårdsinventering; 1931 på jämtländska ungdomsmötet; 1935 i samband med den stora folkdräktparaden och 1943 efter "det högtidliga firandet av Lapp-Nilsminnet" och avtäckandet av Lapp-Nilsmonumentet i Offerdal. Så här efteråt är det ovisst om stämmorna användes som dragplåster eller enbart var ämnade att ge lite extra festivitas åt arrangemangen.

Från 1929 års stämma har vi saxat följande ur Eric Festins skildring i årsboken Jämten och ur det tidningsreferat han anför:

"Spelmansstämman öppnades den 7 sept. kl. 2 av landshövding S. Linnér, som i ett kortare anförande hälsade de närvarande välkomna ---

Omedelbart efter landshövdingens tal begynte uppspelningarna under ledning av violinisten Göran Olsson-Föllinger med biträde av hrr Mårten Andersson och Carl N:son Tollvik. Spelmännen uppgingo till

närmare ett femtiotal, varav en del uppträdde i sina vackra allmogedräkter. Spelningarna inleddes med en samfällad uppspelning av 'Jämtlands brudmarsch'. Vi tillåta oss anförä ur ett referat:

Sedan blev det polskor, gammalvalser, gånglåtar, polketter och schottisar, omväxlande med smekande bulåtar och psalmliknande högstämda kväden och brudmarscher. Solon, duetter och tremannaframförande; gamlingar på 70 och 80 år, som darrade på stråken, men även i hjärtat i glädjen och stoltheten över att få framvisa de klenoder av jämtländskt lynne och skaparglädje, som dessa gamla låtar innebära. Här funnos även ynglingar om 18 och 20 år, ja, till och med en tolvåring hade lärt sig att hantera stråken på ett sätt, som frapperade. Roligt var att se på publiken, som vid ett tillfälle sådant som detta, givetvis, var synnerligen "utvald", d.v.s., bestod endast av sådana, som gått dit med verkligt brinnande intresse. Rytmen, som strömmade ut från den vackert dekorerade estraden förmedlade sig snart till "salongen" (Skogshallen) och polsketakten försatte golvet i en jämn gungning. Till och med 1920 års utställningsguirlander i

taket började känna sig delaktiga i den pittoreska ålderdomlighet, av vilken allt nu präglades, och togo sig i takets ensamhet en dans så att de gulnade tallbarren då och då sände en dammhälsning ned till nuets människor, vilkas ögon glimrade i kapp med ljusen i estradens sjuarmade ljusstakar.

Stämman fortsatte med uppspelningar även följande dag efter angivet program. Vid dess slut höll landshövdingen ett tal om stämmans syfte samt förrättade utdelningen av spelmannsmärkena, vilka icke gällde några gradmärken utan voro minnen från tvenne bemärkelsedagar i den jämtländska stråkmusikens historia.

Vid middagen musicerade såsom givet inslag i programmet den stora truppen av fiolister, vilka även utförde musik på vägen till och från Skogshallen, där för övrigt även fotografen Sundbäck passade tillfället att filma den ståtliga kortegen.

S.G.U:s folkdanslag medverkade även och utförde vid festens fortsättning i Skogshallen några av sina vackra danser. Vid avslutningen spelade hrr Föllinger och Mårten Andersson ett stycke, varpå lasarettssysslomannen Anders Mattsson framförde å släktgårdsfolkets vägnar ett tack till hr landshövdingen, som tagit initiativet till stämman, och till hr Eric Festin, som varit dess allt i allo, samt uppläste i samband därmed några verser tillägnade det nu tioåriga länsantikvarieämbetet och "den redlige odlaren i minnets åker". Ett leve för hrr landshövdingen och Festin besvarades kraftigt.

Efter ett leve för folkmusiken och dess trogna utövare uttalade spelmännen genom hr Festin sitt tack till landshövdingen samt bringade honom en hyllning i toner, och nu klingade än en gång "Jämtlands Brudmarsch" genom Skogshallen, men nu såsom en mærgfull avslutning och ett löfte om, att under den jämtländska felans toner skulle torvan odlas och skogen växa och fällas medan far och son bytte vakt vid hemmets hård. En hyllning till hem och hembygd, som länge skall leva i minnet.

Vid 1935 års stämma är det främst Heimbygdas folkdräktparad som tilldrar sig det stora intresset. Paraden är resultatet av ett och ett halvt års arbete med rekonstruktioner av jämtska och härjedalska kvinno- dräkter och samlar ett besökarantal av i

runt tal 7.000 personer. Festligheterna inleddes med en spelmannsstämma på pingstdagen under Karl Tiréns ledning, vari ett sextiototal spelmän deltar. Förutom att spelmännen går i täten för den stora folkdräktparaden – under svenska flaggan och länsfanan – medverkar de vid sammanlagt fyra uppspelningar de två dagarna.

Efter den fjärde och avslutande uppspe- lningen "uppträdde fru Signe Olofsdotter- Tuveland och berättade på Strömsmål samt föredrog några gamla 'köuklätar', en pro- grampunkt, som mycket uppskattades. Och så följde tal av dräktparadens initiativta- gare landshövdingenskan dr Hanna Rydh Munk af Rosenschöld."

Så följer prisutdelning för folkdräktsar- betet vilken förrättas av landshövdingen. Därefter tal av intendenten vid Nordiska museet, fil dr Sigurd Wallin.

"Sedan ytterligare hälsningar framförts och anlända telegram upplästs, sjöngs uni- sont: 'Du gamla, Du fria'. Därefter avsluta- des spelmannsstämman, varvid spelman- märken utdelades."

FÖRENINGEN HEIMBYGDAS

SPELMANSSTÄMMA

och

DRÄKTPARAD

under H. K. H. Kronprinsessans beskydd

JÄMTLI och HOFVALLEN i ÖSTERSUND den 9 och 10 juni 1935

Det hittills uppnådda resultatet av folkdräktsinventeringen
belyses av dräktparadens

över 1,000 deltagare

Utdelning av H. K. H. Kronprinsessans m. fl.s hederspriser

Väl mött i ÖSTERSUND pingsten 1935!

Här ska inflikas att uppräknandet av ståndspersoner och honoratiores närvarande på stämmorna sker fullt medvetet. Hovsamheten kan te sig motbjudande i våra ögon men visar tydligt hur väl man förstod att förankra spelmansrörelsen bland den dåvarande kultureliten. Något som säkert var av avgörande betydelse för de framgångar man skördade.

Fem spelmansstämmor på tjugo år är ett alltför litet antal att dra några slutsatser av. Ändå kan den stora luckan mellan 1935 och 1943 förmodligen skyllas, dels på kriget, dels på en stark nedgång i intresset som är märkbar över hela landet.

Av de femtiotal anmälda till spelmansstämman på Jamtli 1943 deltog 38 stycken. De övriga blev dagarna innan inkallade till militärtjänst. Som tidigare nämnts förlades stämman till avtäckandet av Lapp-Nilsmonumentet i Offerdal. (Under hela 1940-talet är det för övrigt goda år för monument, och minnesstenar blommar upp över hela landet). Till stämman hade också fogats spånadstävlan, stickutställning och jubileumsfirande för Jämtslöjds försäljningsförening.

Andra dagen är det så stor spelmansstämma i Östersund:

"Åter en strålade dag och talrik publik på Jamtli! Efter upprop, spelmännens indelning och förberedande övningar i S:t Olovs Gillesal dekreterade spelmansstämman ledare Karl Tirén, att stämman skulle hållas ute. Folket, som började strömma till, hade tydligen ej heller tänkt sig annat, platserna på Tingvallen blevo strax tagna i anspråk. Heimbygdas ordf. landshövding Torsten Löfgren kunde ock på programenlig tid öppna stämman och hälsa välkommen, särskilt vändande sig till *juryn* (min kursivering), konstnären Karl Tirén, konsertmästaren Göran Föllinger och direktören Märten Andersson samt spelmännen, ett 40-tal, som mött upp med sina veteraner Nils Olsson i Valne, Måns Olsson i Mattmar och Erik Arnsten i Alsen i spetsen.

Landshövdingen erinrade om spelmännens tävlan fordomdags, då de kämpade om

åhörarnas gunst. Inte ens Lapp-Nils kunde ställa sig utom tävlan, och det berättas t.o.m. att han på en marknad i Östersund fick se sig slagen av en medtävlare. Traditionen att hålla spelmansstämmor på Jamtli hade nu under onda tider varit bruten. Med glädje konstaterades, att den nu kunnat återupptagas.

Efter landshövdingens öppningstal tog Karl Tirén till orda och gav de modärna oarterna inom konsten och särskilt nu i musiken en besk kritik, och med ett smittande friskt humör ironiserade han över bl.a. den bedrövliga importen av neger- och indianmusik. Mitt i bifallsstormen slöt han sitt temperamentsfulla anförande med en imperatorisk gest och utrop till spelmännen: 'Jämtlands brudmarsch'! Och genast brusade tonsvallet i samspel från 40 fioler. Stämman pågick i över 4 timmar med en kortare paus för uppvisning i spånad och prisutdelning genom fru Elsa Löfgren till deltagare i sticknings- och spånadstävlan. Det lades särskilt an på 'Lapp-Nilslåtar' vid denna stämman, men även nu framfördes några nya kompositioner, vilket bådar gott för folkmusikens liv.

Vid Heimbygdas middag, vartill alla spelmännen inbjudits, utdelade landshövdingen följande spelmansbelöningar: ---

Sedan man hurrat för de medaljerade, tackade länsantikvariens spelmännen för att de även i denna tid så allmänt lystrat till Heimbygdas 'inkallelser' och bjöd dem välkomna åter till 1945, då han i samband med 300-årsjubileet ville få till stånd en stämman, som skulle gå utanpå alla hittillsvarande. Helst ville han ha en övningsstämma redan nästa år. Uppslaget väckte anklang, och spelmännens egen talesman ville, att stämmorna skulle bli årliga."

Det skulle varken bli någon övningsstämma nästa år eller någon stämman till jubileet året därpå. Och det skulle dröja fram till 1947 tills länet får årliga spelmansstämmor. Anledningen är säkert att söka i Eric Festins bortgång 1945. Han hade varit den samlande kraften. Nu får spelmännen lita till egna krafter och det

är just i det ärendet de samlas 1947. De samlas för att bilda ett spelmansförbund, *Heimbygdas spelmansförbund*.

Organiseringen av landets spelmansrörelse, som hade inletts på 20-talet, men legat nere under 1930-talet, fick under 1940-talet ny fart. Många landskapsförbund bildas och 1947 även ett riksförbund.

Händelsen är viktig för den lokala spelmansrörelsen. Föregående stämmor hade arrangerats av föreningen Heimbygda. Arbetet hade utförts av länsantikvarien, som skickat inbjudningar till spelmännen. Nu skulle spelmännen ta över arbetet med stämmorna, som dessutom skulle bli årliga. Visserligen hålls ännu 1947 och 1948 års stämmor i Heimbygdas regi. Visserligen skulle en ledamot från Heimbygda (landsantikvarien) vara ordförande i det nya förbundet, som konstitueras 1948. Visserligen skulle stämmorna, vilket ju namnet antyder, arrangeras i intimt samarbete med föreningen Heimbygda – ändå skulle det

snart innebära ett ökat organisatoriskt och ideellt arbete.

Under spelmansstämman 1947, som samlar ett 45-tal spelmän, utdelas Heimbygdas spelmansband – veteranmärket – till spelmän, som tidigare deltagit i minst tre stämmor. Bland mottagarna finns några som varit med redan på den första spelmanstävlingen 1908.

Från och med förbundets första egna stämma i Hammarstrand 1949 blir det tradition att förlägga stämmorna till olika platser i länet. Undantag för Östersund görs emellertid vissa år, exempelvis 1953, när det fem år unga förbundet är värd för riksspelmansstämman. En riksspelmansstämma innebär ju också uppspelningar för Zornmärket, vilket i sin tur för med sig många nya inslag i jämtstämman.

Efter uppspelningar inför juryn första dagen och en därpå anordnad *allmogemusikafton* inleddes själva spelmansstämman ”med samling vid rådhuset söndag förmid-

Spelmanståg anført av tre generationer Bixo vid Heimbygdas spelmansförbunds 10-årsjubileum 1958. Foto Arvid Halling, i Jämtlands läns museum.

Allspel vid Heimbygdas spelmansförbund 10-årsjubileum på Jamtlis scen 1958. Foto Arvid Halling, i Jämtlands läns museum.

dag varvid representanter för Stockholms, Närke, Värmlands, Medelpads, Ångermanlands, Västerbottens och vårt eget länsförbund ställde upp till ett antal av cirka 130. Från rådhuset *tågade* man sedan under musik förbundsvis ut till Jamtli, där stämman skulle hållas. Denna inleddes med en *friluftsgudstjänst* på Lillhårdalsgårdens tun, varvid komminister em. Magnus Erbring predikade. Härifrån begav man sig till Tingshuset, där Heimbygdas *spelmansförbunds ordförande*, landsantikvarie Björkquist *hälsade välkommen* till stämman. Vid de därav följande *uppspelningarna*, som interfolierades av en *uppvisning av Heimbygdas barndanslag* under Martin Sundings ledning, framträdde de olika spelmansförbunden var för sig. Därefter vidtog utdelning av Zornmärken. --- Stämman avslutades med att samtliga spelmän spelade *Jämtlands brudmarsch* varefter man samlades till *gemensam middag*.” (Mina kursiveringar.)

I de stämmor som nu följer från 1954 och framåt kan man skönja ett mönster, som i princip behållits i 25 år:

Stämman pågår i två dagar under en

sommarhelg, helst i juli. Den hålls alltid på en hembygdsgård, gärna med tillgång till scen och dansbana. Spelmansförbundet ansvarar för administration och program och den lokala hembygdssföreningen för förplägnad och inkvartering. Det är också där stämman inleds – med välkomstkaffe, inskrivning och anvisning av logi. Därefter brukar spelmännen samlas för att öva på de allspelslåtar som skall användas i programmet. Ibland bjuds deltagarna med på en utflykt eller busstur till socknens olika sevärdheter.

Så är det dags för aftonens traditionella ”spelmanskväll” med dans. Spelmansförbundets sekreterare presenterar de olika spelmännen eller spelmanslagen och deras låtar. Ibland förekommer också vissång och lockrop. Därefter är det dans, ofta på två banor till, som det står på affischerna, ”100 fioler”.

Söndagen inleds med årsmötesförhandlingar. Efter parentation över bortgångna medlemmar diskuteras olika frågor varpå ny styrelse väljs. Så går man till kyrkan och högmässan, där även spelmän medverkar.

Samling sker sedan inför den stora uppmarschen till hembygdsgården. I tåten går förridare eller fanbärare. I tåget ingår ofta blomsterprydda hästecipage, i vilka de gamla spelmännen sitter. Övriga spelmän går i grupper, alltefter sin hemmahörighet spelande sin brudmarsch, kanske anförda av "dirigerande" stråkförare. När de olika grupperna tågar in på festplatsen och upp på scenen tar samtliga upp Jämtlands brudmarsch. Hembygdsföreningens ordförande hälsar publik och spelmän välkomna. Så följer ett anförande av spelmansförbundets ordförande. Eventuellt utdelas Lapp-Nilsmedaljen – "spelmansförbundets förnämsta utmärkelse", instiftad 1958, femtio år efter den första spelmanstävlingen och till förbundets tioårsjubileum.

Nu blåses stämman in med en vallåt på klarinett, något som Eric Nilsson i Mattmar med några få avbrott skötte fram till 1972. Uppspelningsprogrammet kan nu börja, och gör det ofta med att två kvinnor lockar – kaukar – mot varandra. Spelmännen kommer i olika formationer in på scenen, gärna med de gamla spelmännen från bygden först. De spelar solo, duo eller i lag, även om nu spelmanslagen inte är så talri-

ka i länet. Spelmännen och deras låtar presenteras av förbundets sekreterare – från 1973 av dess ordförande. Programmet, som också brukar innefatta framträdande av folkdanslag och gästande spelmanslag, inramas av allspelslåtar. Stämman avslutas med gemensam middag med spel, tal och utdelning av diplom, medaljer och minnesgåvor.

Jämtstämman utformning – med underhållning och dans på lördagskvällen och med högmässa, uppmarsch, uppspelningar och middag på söndagen – var i stora drag klar redan 1954, det år som Ragnar Bohman tillträdde som förbundets sekreterare. Några inslag är emellertid ännu äldre och går tillbaka på den första spelmansstämman 1924 och några indirekt på den första spelmanstävlingen 1908. Hit hör allspelsövningen, hälsningsanförandet, uppspelelingen med presentation och märkesutdelningen, men också detta att stämman pågår i flera dagar, att Jämtlands brudmarsch är den ceremoniella inledningslåten, att stämman blåses in med en vallåt på klarinett och att den särskilt uppmärksammar de gamla spelmännen.

Naturligtvis har programmet utökats ef-

Förridarna beskådas av spelmän och publik vid spelmansstämman i Sveg 1961. Foto i Jämtlands läns museum.

Äldre spelmän vid spelmansstämman i Hede 1971, sittande fr v Erik Westling, Sveg, Olle Falk, Offerdal, Helmer Bäckman, Stugun, Fridolf Andersson, Stugun, stående Erik Nilsson, Ås och Fridolf Mesch, Linsell. Foto Nils Axel Didriksson, i Jämtlands läns museum.

ter hand. Med mer påkostade uppmarscher med förridare och blomsterklädda trillor. Med ett mer utbyggt scenprogram, där butöser och gästande spelmanslag ingår. Detta allt eftersom fler spelmän strömmar till. Intressant är här att notera att deltagarantalet 1959 översteg 100 spelmän, en siffra som senare inte under- men väl överskridits. Årsmötet, som tidigare alltid hållits på lördagen, förläggs från och med 1966 till söndag morgon. Kanske är det en följd av att stämman nu ingår som ett inslag i Rikskonserterns årliga musikvecka och i någon mån måste rätta sig efter mer publika krav. Dock verkar publiksiffran ända sen de första spelmanstävlingarna konstant legat vid 2-3.000.

Publikmässigt måste alltså jämtstämman räknas bland de mindre i dag. Arrangemanget är emellertid stort och arbetskrävande och de sista åren har det varit svårt att hitta hembygdsföreningar som är villiga att åta sig det. Även spelmansförbundets styrelse har haft problem.

Ändå är fördelarna med jämtstämman uppenbara. Den vänder sig främst till medlemmarna – spelmännen, för vilka allt är serverat. Detta gör att även de gamla spelmännen kan komma med. Gemenskapen stärks, naturligtvis på bekostnad av att andra, förutom de speciellt inbjudna, hålls utanför. En medveten strävan har varit att hålla på traditionerna.

Jämtstämman är inte på något sätt unik. Många inslag förekommer också på andra håll i landet, vilket med all tydlighet framgår av landskapsförbundens redogörelser och rapporter i tidningen Spelmannen. Dokumentation av landets spelmansstämmor har utförts av Svenskt visarkiv och skall enligt intentionerna utföras var femte år. Försök till sammanställningar har också gjorts, men ett övergripande arbete, som utvisar lokala variationer, saknas alltså. Historiska återblickar och krönikor har skrivits här och var i landet av de olika spelmansförbunden, dock utan speciell inriktning på stämmorna. Jag hoppas därför

att min utsikt från en jämtstämman i någon mån skall inspirera till andra dylika. Det vore en lämplig uppgift för förbundens yngre medlemmar att intervjua de äldre medlemmarna, samla foton och tidningsreferat i det syftet. Kanske skulle det skapa en större förståelse för spelmansrörelsen – en förståelse som behövs om våra spelmansstämmor skall bestå.

Hur vill vi då utforma landets framtida spelmansstämmor? Avslutningsvis vill jag presentera några personliga funderingar och förhoppningar kring den frågan.

De lokala spelmansstämmorna, typ jämtstämman, och traditionerna kring dessa bör absolut bestå. Gärna så många som möjligt, spridda över hela landet, men också över hela året och inte bara sommartid. De är ett måste för den lokala spelmansrörelsen och välbehövligen injektioner för dess publik. Till formatet kan de vara små och enkla och de behöver alls inte efterlikna Delsbo och Bingsjö ifråga om publik elephantiasis, något som ju inte heller varit avsikten på dessa platser utan tyvärr kommit på köpet. Istället bör man satsa på

att föra fram landskapets traditionsbärare och ge utrymme för ungdomen att lära av dem. Man bör också ge stort utrymme åt dansen och åt spel till dans. Den gamla idén med föreläsningar på spelmansstämmor är heller inte dum. Låt stämmorna bli ett forum för "folklig forskning" i spelmanstraditionerna.

Landskapsstämmorna kan med fördel avlösas av små lokala spelmansträffar eller lekstugor med spel och dans. Dessa behöver inte mer föranstaltande än att plats och tid bestäms.

Kritiken mot de stora stämmorna som framskyttat ovan får inte tolkas som att jag är emot dem. Tvärtom behövs de – för spelmännen. Som de emellertid nu fungerar, skrämmer den stora publiken bort, inte bara de gamla spelmännen, utan också duktiga yngre förmågor som inte får tillräckligt utrymme och uppmärksamhet. Istället ersätts dessa av en ny spelmanska-der som sommartid drar land och rike kring från stämman till stämman. Detta senare är ju i och för sig bra, då det främjar gemensamma värderingar, sprider nya idéer och kanske nya grepp för spelmansstämmorna.

Spelmansstämman i Mörsil 1974, tåg med spelmän och folkdansare. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

*De medverkande spelmännen vid stämma i Mörsil 1974 ges instruktioner.
Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.*

Buskspelet och polskedansen är säkert en följd av de stora stämmorna och de ambulerande spelmännen. Men de unga måste få tillfälle att uppleva en lokal kultur och höra traditionsbärare och duktiga spelmän. Detta för att de själva skall hitta ett dialektområde, känna låttillhörighet och undvika ett "allsvenskt" spel. De stora spelmansstämmorna bör helt enkelt bli mer spelmanstillvända!

Alla spelmansarrangemang i landet bör dessutom satsa mer på information till den presumtiva publiken. Såväl före som efter. Massmedia måste här ta sitt ansvar och börja betrakta spelmansstämmorna som musikhändelser och inte enbart som nostalgiska fornfester. Här slås man av, vilket bl.a. Otto Anderssons bok *Spel opp I spelmänner* vittnar om, att sekelskiftets journalister var betydligt mer insatta i mu-

För tillresande medverkande och publik erbjuder de flesta stämmoarrangörer campingmöjligheter, här i Mörsil 1974. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

Spelmansstämma i Mörsil 1974, väntan på uppmarschen till stämmoplatsen. Foto Berit Rönnstedt, Nordiska museet.

siken än dagens. Eller nämn några andra offentliga konserter idag, där anmälnaren i referatet kan uppehålla sig vid väder och vind, mygg, flaggor, folkdräkter och tal utan egentligen att ägna musiken det ringaste intresse. Vilka spelade? Vad spelades? Var det bra eller dåligt?

Detta är nämligen, som jag ser det, det stora problemet för svensk spelmansrörelse idag. Spelmansmusiken saknar intresserade åhörare! Detta trots att publiksiffrorna i Bingsjö skjuter i höjden. Istället har vi fått en stor skara unga, välutbildade, köpstarka och hängivna utövare. Människor som älskar folkfester har alltid funnits.

På kappleikar i Norge kan man få uppleva en publik, som i en fullsatt, varm gymnastiksal håller andan i tre dagar, med rungande applåder som enda avbrott. I pausen fälls sakkunniga kommentarer. På kvällarna dansas och spelas till sista svett-droppen.

1964 när Göran Olsson-Föllinger avgår som styrelseledamot i Heimbygdas spelmansförbund säger han sig "gärna se en återgång till forna tiders spelmanstävlingar. Dessa skulle ytterligare stimulera intresset både bland spelmän och publik".

Uttalandet är märkligt, men jag förstår det väl. Att tävla i musik är måhända inte så lyckat, men det har det goda med sig att man måste lyssna, tycka och formulera sig – färdigheter som är eftersträfvansvärda när det gäller all musik. Kanske kan vi nå dit genom att 1) hjälpa massmedia till insiktsfulla program, artiklar och anmälningar 2) öppna zornmärkesuppspelningarna för allmänheten 3) anordna rena konsertprogram med spelmansmusik 4) anordna offentlig dans till spelmansmusik 5) utan att offra gamla traditioner sätta musiken i främsta rummet på spelmansstämmorna.

Källor

Tryckta

Andersson, Otto, *Spel opp I spelemänner*. Sthlm 1958.

Jämten. 1909, 1915, 1924, 1929, 1931, 1935, 1943-1944, 1947-1949, 1953-1961, 1964, 1966, 1968-1972.

Jämtlandsposten 28/8 1915

Spelmannen. Tidskrift för Sveriges spelmäns riksförbund. 1978

Spelmansåret. Informations- och medlemsblad för Sveriges spelmäns riksförbund. 1965

Östersunds Posten 30/8 1915.

Summary

A Folk-Musician Festival in Jämtland

A folk-musician or fiddlers' festival (*spelmansstämma*) is a unique as well as typical feature of popular music in Sweden today. It dates back to 1906 when Anders Zorn, the artist, arranged a contest for horn-players and fiddlers in Dalarna. This initiative rapidly spread to other parts of the country. After a few years the element of competition was dropped, and ever since the festivals are simply gatherings at which music is played.

The festivals always take place out of doors during the summer. Most of them are held at some local arts-and-crafts home or in a similar environment. They often begin with a march to the meeting-place. Then follows a stage-set programme which, as a rule, is begun and concluded with all the musicians present (*allspel*). The musicians then disperse to play spontaneously in small groups (*busspel*).

These festivals have grown up simultaneously with the folk-musician movement, which started in the 1920's. Folk-musicians joined this movement under organized forms for the purpose of preserving the old tunes. In Sweden there are local organizations of folk-musicians in every province. And in every province there is also a large number of bands of folk-musicians (*spelmanslag*), i.e. groups of musicians who meet regularly.

Every summer a national festival is arranged, at which musicians are given the opportunity to play before a jury in order to win a special badge (the Zorn badge).

The article describes the development of these festivals from a local perspective. The examples are taken from Jämtland, a province in central Norrland which, in many ways, has a long-standing tradition in folk-music.

Visa och spelmansmiljö från Orust

Martin Martinsson

"Barn, kommen hit, i kära jag är som en av er. Vishet jag vill er lära, innan min dag går ner. Trotsigt de starka vandra, trampa och slå varandra, vi ha den sakta anden andakt och sagotro, grynings och skymningslanden flöda av dagg och ro."

När jag vid mogen ålder mötte denna framställning av Karlfeldt, så var det för mig något av en upplevd verklighet. En mänskliga som i sin ålders höst berättade och sjöng visor för sina barnbarn. Det är just så som jag har fått mina tidigaste och starkaste intryck av visan. Vid ullkardor och spinnrock, under uppehåll vid vävstol. När tomtarna dansade i taket från järnkaminens kråkguldförsedda dörr under höst- och vinterkvällar, gav man sig tid och ro att sitta i "tystmörkret" på detta vis, medan det burade och brann i "kaklåtten". Oljan till lampan kostade ju dessutom pengar – på den tiden med – och pengar var man rädd om.

I mitt hem sjöng alla, men det var farmor, som jag redan antytt, som mest ägnade sin sång och sitt berättande åt barnen. Föräldrarna gick så upp i sina dagliga bestyr att de inte hade samma tid till övers. Annars så var nog min mor den som ägde den bästa sångförmågan. Farmor var född 1833 och hann sålunda leva under det att fem kungar regerade i landet. Hennes namn var Christina Elisabeth, född Johansdotter i Henån. Repertoar och sångsätt var mycket ålderdomligt. Likaså hennes

berättarstil och uttal. Det hette t.ex. La-ars" = Lars, "poj-ek" = pojke, uttal som för länge sen försvunnit ur orustskan, ha-am i stället för honom. Numera är det "han" i alla sammanhang och "honom" vet väl snart ingen vad det är för någonting.

Liksom de flesta människor av hennes tidsålder så var hon väl bevandrad i bibeln. Psalmsång ingick ofta och religiositeten var inte att ta miste på – den var sträng och kompromisslös. Någon genväg till himmelen fanns inte och hel avgörelse var säkrast. Hennes flesta visor hade hon efter sin mormor född 1760 och utgjordes till största delen av barn- och vallvisor. Någon utökning av repertoaren sen hon blev vuxen hade tydligen inte skett i någon större utsträckning. Urvalet var strängt, några få ballader sen medeltiden och så några visor till. Visor av underkänd kvalitet tålde hon inte att höra. Inga slagdängor. Hennes käraste sysselsättning bredvid hushållsbestyrren på gården hade varit vävstolen – omsorgen om att linet kom ut i jord, blev ryckt, rött och brötat.

Motiven i barn- och vallvisorna var hämtade från det gamla naturhushållande samhället. Man sjöng om och förberedde barnen i den värld som de var komna i och som skulle bli deras:

– mor mal grynna
far slaktar svinna
syster går i apelpård
plockar äpple i en skål.

Så kunde det låta. Eller denna visramsas:

Turilerill Tara!
 Vart ska vi fara?
 Ner te Koppre dala
 der ä gott å jäda – der är inga väda
 der gror lögar
 der gal gögar
 der sidder Svarve-Sven
 å svarvar gultenar
 Hå ska ve mä tenar – te å spinne garn –
 hå ska ve mä garn – te å klä på barn –
 hå ska ve mä barn – te å jäde ku –
 hå ska ve mä ku – te å yste ost
 hå ska ve mä ost – te å ge vår prost
 hå ska ve mä prost – te å lysa å mäska för
 folket.

I torpet Kalvhagen inte långt från mitt hem bodde bröderna Martin och Anders. De var gamla redan som jag först minns dem och ungkarlar. Anders var äldst och något efterbliven. Han pratade mycket för sig själv. Vid 3–4 års ålder upplevde jag i Martin min första kontakt med levande musik. Han spelade dragspel, 2-radigt tror jag det var. En söndag, det var på våren, tog min pappa de tre äldsta barnen med sig till Kalvhagen. Martin tog fram sitt spel och drog några låtar – vad det var för några förmådde jag då inte inregistrera, men jag kommer ihåg hur det gnällde ur tangenter och basar både grovt och fint.

Något bättre minns jag spelmannen själv. Han var en till ytterlighet mager man och skäggväxten så gles som en dåligt övervintrad rågåker. I den ändan på spelet där basarna satt fanns en läderstropp alldeles som dem som brukar sätta på stövelskaft. I densamma hade spelmannen sin vänstra tumme instucken för att ge stöd och säkrare grepp åt handen som förde bälg och basar. Denna tumme var något avkortad och en två till tre centimeter lång utväxt liknande en rättsvans hängde fram och vippade när han modulerade med handen allt efter bälgens luftbehov.

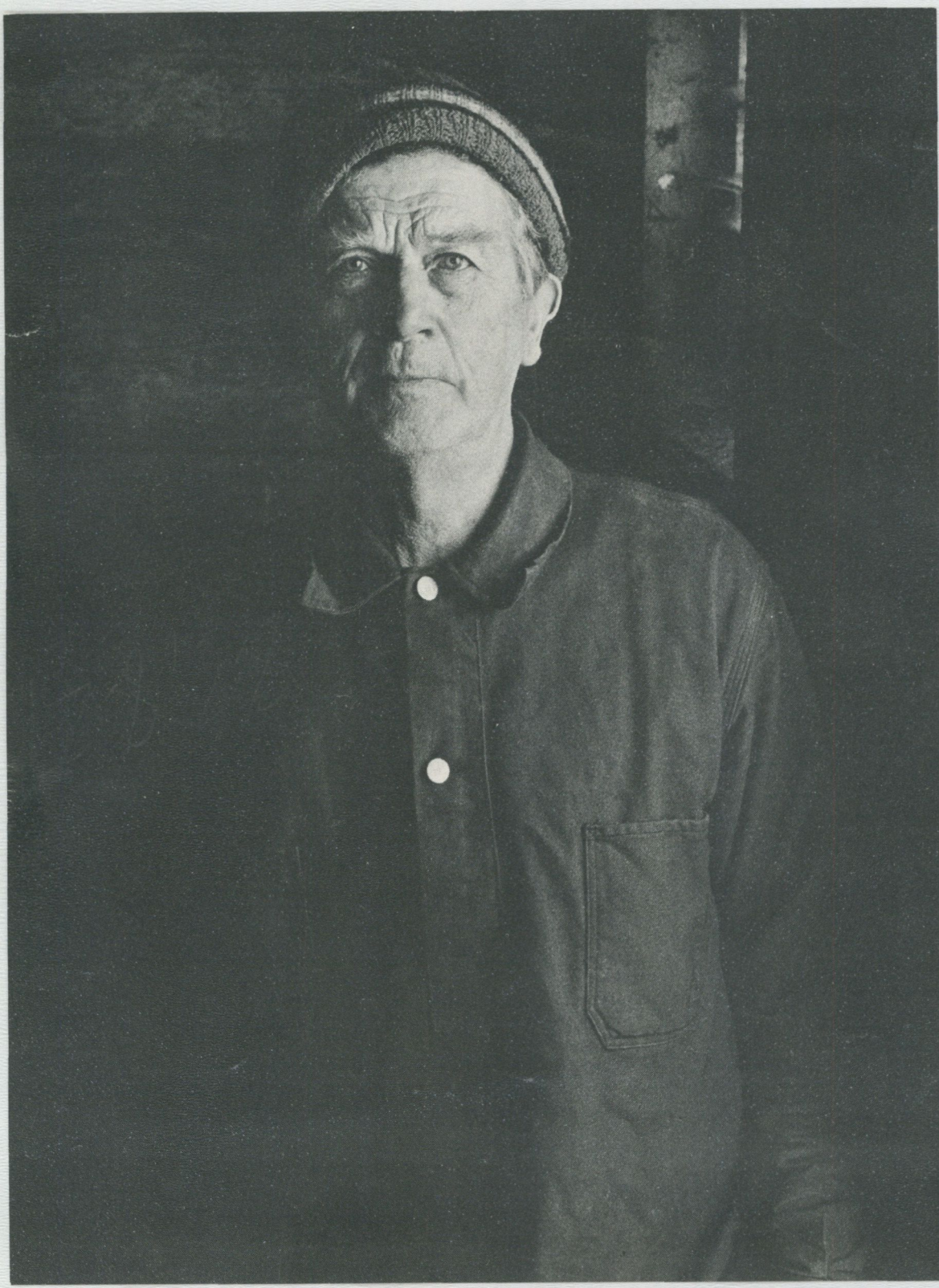
Hur det kom sig att han hade denna konstiga tumme fick jag senare reda på och anledningen var följande: Martin hade arbetat i fältspats- och kvartsgruvorna här i trakten. Kvartsen är ganska skarp och vass

till sin struktur och därtill giftig, innehållande arsenik och dyl. som kan lämna elaka sår om man inte är försiktig. Martin hade skurit sig i tummen på sådan sten, varefter en svår värk hade uppstått. "Onda bettet" (= benhinneinflammation) sa man att det var. Den förste legitimerade läkaren fanns på Orust vid den tiden, men alla vågade inte att anlita denne. I detta fall konsulterade Martin en något troll- och läkekunnig i grannlaget. Denne föreslog amputation och som Martin inte sovit på flera dygn gick han med på detta. Som amputationsinstrument användes en skarpslipad sockertång, ställd med ena käften mot en ekekubbe och så tummen emellan den andra, varpå man drämde till med en klubba.

Brännvin i tillräcklig mängd före och efter exekutionen gjorde det möjligt för delikventen att uthärda en sådan procedur. Såret vanlänktes emellertid och därav denna rättsvans på tummen. Så värst många gånger hörde jag inte Martin spela innan han sålde sitt dragspel. Fingrarna blev allt omedgörligare och pensionen var skral. Martin var en av de många som trakterade dragharmonika i slutet på 1800-talet och som nästan helt trängt undan de verkliga spelmännen. De låtar som kom till användning var förenklade i förhållande till instrumentets möjligheter.

Det skulle ännu dröja flera år innan jag fick höra "Tuven", en av de sista genuina fiolspelarna här på Orust. Men jag hörde min far och andra äldre berätta sagolikt och beundrande om dem. Min far var dessutom inte bara vissångare, utan också mycket skicklig att härma spelmansmusik – "trallare". Jag tyckte det hördes stiligt och när jag längre fram träffade spelmän jämförde jag hur riktigt han återgav låtarna.

Martin Martinsson – jordbrukare, smed och vissångare. Martinsson brukar sin gård i Svineviken i Henån. Foto Lars Johansson.

Min mor hade släktingar i Stockholm, en moster och hennes båda döttrar. En sommar, jag var väl i 4–5 års åldern, hälsade kusinen Edit på hos oss. Och "Edit i Stockholm" spelade fiol. Som den fiolspelsbeundrare min far var, gick han åstad och lånade ett instrument av en granne som spelade något till eget behov. Detta var för mig den verkliga upplevelsen, ett instrument som hon kunde få att låta nära nog som då man sjöng. Lika underbart var det att se henne tillsammans med fiolen. De var liksom levande sammansatta, människa och instrument. Jag ville själv bli spelman, tog vedträn och brädbitar och höll, vinderade med armen och agerade. En riktig fiol ville jag ha, men de äldre i min omgivning avrådde mig. Spelman är ett dåligt yrke och då kommer det att gå med dig som med "Andrias", som spelade sig till ofärd. Så någon fiol blev det inte förrän jag blev så stor att jag själv förvärvade mig en sådan. Vem denne "Andrias" var skall jag i korthet berätta.

Andreas Andersson i Kalvhagen levde mellan 1810–1873, sålunda under den tid då spelmansmusiken var som bäst och varifrån man har de finaste låtarna och traditionerna. Personer jag träffat som mindes honom nämnde honom alltid som en mycket skicklig spelman. Tillförlitligaste om-

dömet är måhända det som "Tuven", Olof Andersson i Kungsviken, har givit. "Krabbern" i Stala socken jämte "Andrias i Kalvhagen" var bland de "fräckaste" spelmän som han hade hört. Tuven var från Tegneby socken och kom inte till dessa trakter förrän Andreas var borta och kan sålunda inte misstänkas ha talat av lokalpatriotism. Ty sådant får man alltid ta med i beräkningen då man bedömer utsagor i sådana här fall. En halling, en brudmarsch och några få valsmelodier, det var allt vad Tuven hade efter Andreas och det är också allt som finns bevarat efter honom. Ingen av hans sex söner lärde sig spela fiol. De fick förresten inte röra instrumentet. Om någon försökte under faderns bortovaro, märkte han det meddetsamma vid hemkomsten, med upprepade förhållningsregler som följd. Någon annan spelman, ingen med verklig resning, har senare inte uppstått i denna socken. Den förut omtalade dragspelaren Martin i Kalvhagen och hans bror Anders var söner till Andreas och bodde kvar efter det att stället förvandlats till torp.

Andreas hade lärt sig spela av Näcken, sades det. I bäcken vid Rånäs, där hemmanet hade sin kvarn, fanns en miljö som tydligen passade en spelman. Dessa små vattenkvarnar, på andra håll i landet kallade skvaltkvarnar, hette här på Orust fjäre-

*Torpet Kalvhagen vid Svineviken på Orust, fotograferat 1912.
Foto S. Martinsson*

kallkvarnar. Vattenhjulet var en slags turbin som under kvarnbyggnadens golv drev kvarnstenen direkt med en lodrät stående axel. Fjärekall var benämningen för detta vattenverk. Kvarnrännan, här kallad "slåg", var vanligen förfärdigad av något större ihåligt träd. I denna pittoreska men naturnära miljö, symboliserande människans härskande över elementen, sades Näcken hålla till och också lära ut sin spelkonst åt någon under mörka och långa höstkvällar. Historiens och litteraturens stora har ofta sökt ensligheten på något högt berg för att få perspektiv, inspiration och samla kraft till någon större uppgift. Vattendraget, källan, förekommer ibland. Men det var också hos krukmakaren vid drejskivan som profeten fann den visdom han sökte.

"Trinnulkingen dansa å stickestacken gick ätter kommer langså å spurde va de fick"

(Kvarnrin från Orust)

Andreas var inte bara en anlitad spelman i hemorten, utan han gjorde ibland långa turnéer uppåt Dalsland. Han hade då vanligen Per Årman på Råön med, också han en skicklig spelman. "De kunde vara borta i veckor och månader, hemma visste vi inte var de va", berättade Justen på Myra för mig, en av hans yngsta söner. De kunde under denna tid ha spelat på flera bröllop. Dessa varade vanligen i dagarna tre, åtminstone de bättre. Spel var det nästan

varje kväll. Gillen anordnades när det spordes att spelmännen fanns i trakten. Pengar fick de ibland rikligt. "På ett enda bröllop kunde de få lika mycket som en ko kostade", berättade han. "Men vart tog de pengarna vägen?"

När Andreas dog, tog fordringsägaren hand om gården. Änkan med sönerna sattes bokstavligen på bar backe. Åbyggnaderna försåldes och revs. Ett så kallat pantetorp var vad som inrättades åt dem på Andreas ärvda gård. Fiolen fick skulden. "Han kunde vara håglös och utschasad efter sina spelfärder", berättade Justen. Men det var en huselös (obebyggd) gård Andreas hade fått på sin lott vid storskiftet 1841. Andra bönder än spelmän blev knäcka ekonomiskt under denna jordreform! Fiolen inropades av en bonde i trakten. Dennes äldste son försökte lära sig spela och hade honom med när han "gjette" korna. Vad som till sist var kvar av fiolen användes av småsyskonen att ösa sand med, berättade min far.

Det kan också omnämnas att Andreas hade en äldre bror som blåste "hobboy" (= oboe). Denne hade tagit släktens gamla namn och hette Anders Alrot. Han blev ägare till en gård på Äng, nära Henån, och förefaller inte ha varit så mycket i farten som Andreas, i alla fall inte vid mognare år. Han framstår så vitt jag vet som den siste hobboyblåsaren på Orust. Här fanns nämligen flera av det slaget under förra hälften av 1800-talet och blåsinstrumentet

*Den som uppå Brattås ska bu
han ska ha en stadiger tru
aldri ska han være sen eller lad
aldri ska han være skäsen på mad
Sent uti sänga, tidi' uppstå
ärtena e tunna, gröten va rå
Ske'a e sprucken de' kan ingen undre på*

*Navere hölinger li'er stor nö'
får tunne välling, inte brö'
hackat flu'er, slafsad' skuler
tackar mor för go' middagsmat
Släpp ut söna, lamma me'
Vill inte du, så får väl je*

Nidvisor har varit omtyckta i alla tider. Dessa två, som återfinns i Martin Martinssons repertoar, är knutna till Orust och har förmodligen endast varit spridda där. De berättar elakt om några gårdar och deras hushållning. I den ena visan finns ordet "hölinger", vilket betyder "herdar". Texten vill beskriva hur dessa behandlades – lätt överdrivet antagligen, men säkerligen inte utan grund.

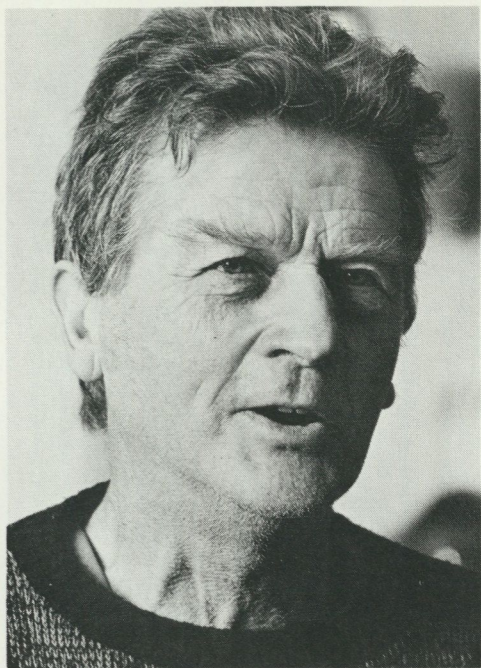

Foto Lars Johansson.

har spelat större roll här hos oss än vad man i allmänhet tillskriver det. Några av Andreas valsmelodier är förresten liksom gjorda för blåsinstrument.

Det har någon gång lekt mig i hågen att skriva en bygdekrönika eller liknande. Stoff eller material finns det nog av. Att Andreas skulle få en framskjuten plats är självklart – förutom en skicklig spelman var han också en mycket stark man, en så kallad kraftkarl. Vidare tog han en anfallande örn med bara händerna och förde denna levande hem till gården. Han surrade fast örnen i ett bränslelass som han var och hämtade i Valeberget med häst och släde en vinterdag när veden höll på att ta slut. Denna bedrift säger ju en del om denne något udda person.

En vissångare, som jag väl kommer ihåg, är muraren Valfrid. Samma år jag fyllde tio år byggdes här nytt manhus på gården, vartill Valfrid uppförde brandmuren. Förutom bonde och murare så var denne bl.a.

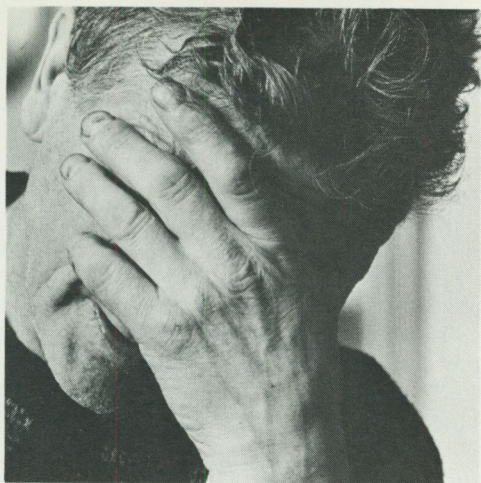
boutredningsman, aktionsmästare och kommunal förtroendeman. Snickeri och smide hade han försökt sig på och fiolen hade han också prövat. Det var vissången och så en förhållandevis stor kännedom i litteraturen som Valfrid och min far hade gemensamt och som kom dessa båda att trivas bra ihop.

Folk sjöng under arbetet bra mycket mer före radions tid. Vi skall alltid komma ihåg att sång och musik hörde liksom ihop med självhushållet. Att sjunga under arbetet hörde liksom till. Andra tillfällen gavs sällan. Och Valfrid sjöng och murade. Tegner sjöng far och han rätt mycket, stycken ur "Fritiofs saga" och "Axel". Melodierna hade de ganska väl ihop och texterna hade de utantill för det mesta.

Människorna förr tycktes komma ihåg vad de läst betydligt bättre än nutidens folk. Ämnenas omfattning i skolorna och informationens mångfald i våra dagars massmedia har väl gjort sitt. Jag har också funnit samma förhållande beträffande kännedom och kunskap om skaldar och literatörer. Det är mycket sällan jag träffar någon yngre människa som begriper eller intresserar sig för lyrik. Vad kan det bero på? Arbetstiden var visserligen lång förr, minst 10 timmar om dagen, men det var ingen stress, inga maskiner som jagade, ingen tidtagning och inte heller denna stålslipade effektivitet. Man for inte och färdades som gällde det att släcka eld, utan tog dagen som den kom.

Valfrid hade 90 kr för uppsättandet av en vanlig brandmur och 110–120 kr för en dito med bakugn samt fri kost och logi. Här välvdes bakugn, så det blev den dyrare och också längre arbetstiden. Två kaffehalvor om dagen åt varje arbetskarl bestods normalt. Inga bekymmer för rattonykterhet och sådant senare tillkommet trubbel. I sjöboden fanns också en vad. Den brukade vi fara ut med om kvällarna på eftersommaren tillsammans med murarn och fiska bland annat ål. Och ål var hans stora förtjusning.

På kvällen hände ibland att pappa, murarn och vi pojkar gick till ladan för att

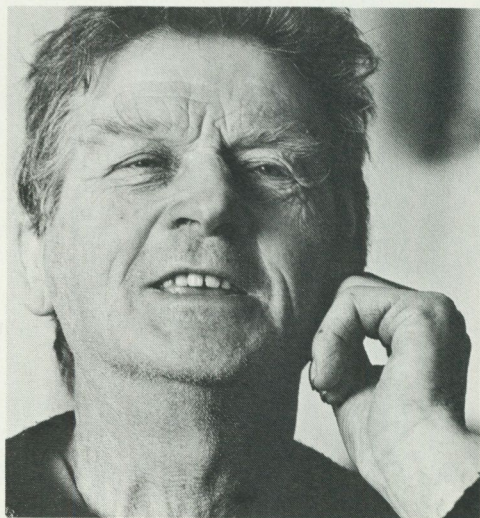
sova i höet. Någon sömn blev det sällan förrän fram på småtimmarna. Ty huvudpersonerna hade så mycket att prata om. Samtalen brukade till en början röra sig om levnadsfilosofi i allmänhet, men övergick så småningom till det litterära, där båda tycktes outröttliga. Man slutade vanligen inte förrän min far kom in på astronomi. Då brukade Valfrid snart somna. Båda trodde de på en högre makt som styrde och omfattade i allmänhet den bibliska trosläran. Fast ibland kunde en viss klenro förmärkas. Som när yxan gått av skaft och fallit till botten på Jordanfloden och profeten fick den att flyta upp genom att kasta ett trästycke på vattnet där den fallit i (II Kon. 6 kap.) Isländingasagan kände de väl till och 1800-talets mer eller mindre nationalromantiskt färgade litteratörer såsom Starbäck. "Rika Belsting" som skodde sina hästar med silversko och som fälldes utfattig och biltog för egen pil och båge av "Långe Magnus" som en gång stulit dessa Belstings klenoder, kunde de berätta om på ett episkt och levande vis. Det anmärkningsvärda var hur väl de kom ihåg och kunde citera källskrifterna. De engagerade sig helt och fullt på samma sätt som då de sjöng, antingen det var vanlig visa eller psalm.

Båda var de dansare, i yngre dar i varje fall, och spelmän och deras musik var ett annat kärt älsklingstema under deras

samvaro. Ingen gång såg murarn mer belåten ut än när min far imiterade spelmanslåtar. Halling hade min far dansat i sin ungdom och murarn hade också en solodans som han själv sjöng till och dansade med allehanda krumsprång. Den hette "Suttasarrack". Jag har på senare år något efterfrågat denna dans men utan resultat. En eller annan har hört talas om den men inte mer. De var inga vänner av nya moden på dansens och musikens område. Det nya sättet att dansa vals kritiserades t.ex. skarpt. "De ids inte lyfta på benen och borde helst köras av golvet", kunde det låta.

Valfrid var för övrigt en person med stor förmåga att kunna anpassa sig i olika sällskap och situationer. Skådespelare, menade många att han passat för. Han kunde intaga den mest höga och värdiga domaremin som nämndeman i häradsrätten ena dagen, andra dagen kunde han från en byggnadsställning i något skärgårdssamhälle helt drastiskt pissa ner på folk som passerade förbi i de ofta trånga passagera. Kanske var det en bestrålning ur isländingasagan och Egil Skallagrimsson som föresvävat honom? Hur som helst. Skådespelaren Emil Fjellström kom mig alltid att tänka på muraren Valfrid.

Målaren Karl på Kollere var nog den yrkesman som varit mest anlitad här på går-

den. Han var en gladlynt men fromsint man. Även han sjöng ofta under arbetet. Hans specialitet var målning i träimitationer och hade målat granna kistekransar och takmålningar i sin dar. Men dekormåleriet hade kommit ur modet och kvar återstod endast ådringen. Det var ek, alm och björk han mest använde till motiv på rumsdörrar och skåp. Han och barnen var alltid goda vänner och det var ingen risk att de störde honom eller välte hans målarburkar. Hans förehavande var nämligen så intressant att vi knappast varken sa nånting eller rörde oss. Bara såg och lyssnade på honom och det han gjorde. Den som var åt skolan den dagen "Kalle på Kollere" höll på med att måla dörrar hade bråttom hem.

I folkskolan på den tiden var innehållet i

sången ofta national- och jordromantiskt. Den var styrd av den förhärskande tidsandan. Den kommer sannolikt alltid att anpassas efter denna, antingen skolan heter grundskola eller något annat. Allsång var det mest förekommande, men man undervisades inte i någon notkunskap. Ungarna skulle i varje fall använda sin vanliga röst efter det språk vi brukar benämna modersmål. Och detta var ju tacknämligt nog, tycker jag.

Tuven hörde jag första gången i 17-årsåldern. Jag hade kommit över en fiol på auktion och en fiolkunnig båtbyggare som ofta var i vårt hem i smidesangelägenheter hade lärt mig stämman. Enklare melodier lärde jag rätt snart. Tuven var då över 80 år gammal och en förbrukad man. Någon glöd i spelet kunde det bli en liten stund efter

*Nå dom je møtte de sa ti mej:
Där borte som de med kruded smäller
där gör de bröllop å gifter sej
i sus å dus medan supen gäller
I brurehuset
får du 'dår kruset
di flaskedropper som ger dej ruset
för hi å hej*

*Nå når je kom en bid länger ud
på Stångenäset det långa gilla
så fick je høre fioleljød
å I må tru de' lød inte illa
Je sprang å hoppa
liksom en loppa
å hele vejen je fort galoppa
å kom dit ud*

*Far Bryngel han strög sin fiol väl
å Sjöberg var inte sämer heller
å prosten talte om kropp å sjæl
å inga osämja rår å gæller
Å rene ande
fly bort 'dår lande'
går professionen er väl i hande
så går allt väl*

Den här visan om ett bröllop på Stångenäset är diktad av hemmansägaren och bygdepoeten Christen Olsson i Mellby, Bro socken på Orust (1775–1858). Den medryckande texten målar detaljrikt upp bröllopfesten. Sista strofens väl tilltagna skålhyllningar ger samtidigt kalasdeltagarnas rangordning.

*Ja vad då kommen till stället fram
å fick där skåde brurfolke' granne
de skänkte opp mej en redi' dram
å dess likes gott öl 'dår kanne
Så fick je smage
brun ost å kage
de' gjor' så gott i min sultne mage
de' gode kram*

*Nå skål för brudgum å brur å präst
å skål för värden å värdinna
å skål för var och en redi' gäst
skål kökemästare å brurekvinna
Skål spelemänner
min hals han bränner
Skål krögemästare som brännvin't bränner
skål allra mest
Men brura mest*

Gullholmens fiskeläge. Foto Hedda Ekman 1898, i Nordiska museet.

lagom påverkan av brännvin. Men det gällde just detta lagom, annars blev det sämre.

Emellertid upplevde jag hos honom ett spel som jag förut inte hört och stundvis märktes det i alla fall vad han varit. Jag försökte mig ett tag på att spela så kallad gammeldans, men fann den snart allt för enahanda och lade av efter en tid. Det var de gamla spelmännens låtar jag ville spela men hade svårigheter med den teknik och instrumentbehandling som krävdes härför. Det berodde nog till en del på bristande tålamod. Denna egenskap hör kanske inte till de mer framträdande dygderna hos pojkar i den åldern. Jag kom något underfund med detta när min flicka som 8–10-årig började spela i kommunala musikskolan. Det tog sin tid detta med *låtspel*. Men det hade till följd att min fiol, som varit undangömd i flera årtionden, kom fram. Och när jag hörde och såg hur hon löste problemen, så gick det också vägen för mig. Men

att lära sig låtspel med färdighet vid 60 års ålder går ju inte.

Under min uppväxttid började folk allt mer och mer upphöra med sjungandet. Och när radion mot slutet av 20-talet blev allmän, fullbordade denna vad grammfonen påbörjat, nämligen att folk kom att känna sin egen obetydlighet gentemot de framträdande artisterna. En handfull artister utvalde visorna och bestämde hur de skulle låta. Var det någon som tog efter och sjöng detta – det kunde vara operetter, revyvisor och vad visor som helst, i odefinierad blandning – så försökte man alltid imitera vederbörande artists röst och framförande. Man var ytterst rädd för att det skulle låta bondaktigt. Det skulle låta "bildat" och man sjöng såsom "kultiverat och bildat" folk.

Denna företeelse var emellertid inte så alldeles ny. Den hade nog sina rötter nerifrån mitten av 1800-talet och upplösningen av ståndsindelningen. Bondeklassen och

Det var grammfonen och senare radion som främst trängde ut den egna sången, menar Martin Martinsson. Teckning av Arleman, i Nordiska museet.

landsbygdens folk skämdes för sitt stånd och i sin mindervärdighetskänsla övergav man och vrakade de egna kulturarven på många områden. Folkhögskolorna tillkom på 1870-talet i syfte att höja den allmänna bildningsgraden. Det var bland annat det kommunala självstyret som krävde detta. Det skulle också här skrivas och talas en vårdad svenska. Flertalet elever kunde emellertid inte helt lägga av med sin "rotväliska" som bygdemålet kallades, utan lade sig till med ett tal som varken var det ena eller andra.

Värderingen av den folkliga sången och musiken var av liknande slag. Den var i behov av omarbetning och hyfsning om den förtjänade leva kvar ansåg en del av dessa halvlärda kulturvårdare. Flera så kallade "folksånger" i klassen "Mossbelupen hydda" tillkom under denna tid. Idén att stan-

dardisera den folkliga spelmansmusiken kläcktes också och resulterade i konfektionsmusiken eller den senare benämnda gammeldansen.

Den blivande västgötaförfattaren Gunnar Falkås konfrontation med folkhögskolan må här anföras som exempel. Han fick en uppsats underkänd av skolans rektor därför att han hade skrivit den på sitt eget bygdemål. Falkås kom inte till skolan dagen därpå och ingen annan dag heller, men blev med tiden känd som en av våra främsta bygdekrönikörer. Och för övrigt så var ju Gustav Fröding på sin tid inte ansedd riktigt rumsren på grund av sitt folkmål.

I många år levde visan kvar här på stället. Det var företrädesvis i smedjan hos min far. Jag var den av sönerna som blev hemma och övertog smedyrket och gården så småningom. Smidet bedrevs helt för hand

utan tekniska hjälpmedel. Elektrifierad blev denna trakt först efter andra världskriget och gassvets, ett högttrycksverk, kom i smedjan året innan. Det första i sitt slag på Orust vill jag minnas. Ofta förekom grovt smide till fiskebåtar och fraktskutor. Det var försvarliga järn, inga "synålsväsen", som min far brukade säga. De krävde ofta lång uppvärmningstid, 10–20 minuter var inget ovanligt. Det var då visorna mest kom fram som avkoppling och sällskap.

Vi sjöng sällan samtidigt, ty en visa blir aldrig bättre därav, och att kunna rätt lyssna på sång är en nödvändighet om man skall kunna utföra den. Någon annan enskild vissångare hörde jag mycket sällan av. Kanhända någon sångerska, ty dessa var nog de som övade denna sångart längst, men de sjöng inte gärna då någon hörde på. Inte ensamma. Någon enstaka sånggrupp uppstod någon kort tid och kunde höras av nån gång. Det var alltid flickor.

Kyrko- liksom hembygdskören har funnits här sen lång tid tillbaka. Jazz- och revysång praktiserade en och annan i danskapellen. I någon kör har jag aldrig engagerat mig. Dels har jag vid vuxen ålder aldrig haft tid till detta, men skall jag säga hela sanningen, så har sådan sång aldrig legat för mig. Jag var ganska tidigt på det klara med att enskilt utövande var det mest fulländade sättet. Envar bör helst vara sin egen dirigent, antingen det gäller visor eller spelmannsmusik. Detta ställer givetvis stora krav, det finns ju bl.a. ingen som stöttar upp om det skulle svikta. Men det är som det skall vara för individer som helst vill stå på egna fötter.

Dansen och nöjesarrangemangen hade de kommersiella intressena för längesen tagit hand om. Det var företrädesvis dragspelet med den konfektionsbetonade gammeldansen som fram till 1930-talet satt främst i högsätet. Spelmansmusiken och folkdansen kom fullständigt ur bruk. Dans i enskild regi, slutet krets – logdans var sällsynt. Och förekom spelmanslåtar nån gång vid dessa tillfällen, så var de omärande för gammeldans.

Skyttföreningar och andra ideella sam-

manslutningar bildades och behövde pengar. Dansbanor kom till och cykeln gjorde det möjligt att nå dessa från utsocknes håll. Lokaltänkande och gammal aversion mellan socknarna vållade gärna med tillhjälp av brännvin vilda slagsmål vid tillställningar där. Man har från folkdansare och folkmusikvänner ofta framhållit prästernas hållning såsom främsta orsak till nära nog utplåning av folkmusik på vissa håll i landet. I synnerhet då i västra Sverige där "schartaunarna" presiderade. Detta är en betydlig överdrift. Det var, som förut här framhållits, standardiseringen och den kommersiella nöjesindustrin som nästan tog död på spelmannsmusiken och denna dans. Prästerna började inte dundra på allvar från sina predikstolar över ungdomens förvildning och sedernas förfall förrän dansbanorna kom till och då var folkmusiken redan dömd. Missförhållandena vid nöjeställningarna reglerades ju i görilgaste mån. Huruvida det är roligare att dansa under polisuppsikt än utan kan frågas. Författaren Harry Martinsson skriver betecknande om saken: – "Och medan den krustångslockade dragspelskungen riknade till, trampade folket trumpet in den svenska hambon i dansen kring livets surapel".

Jag vill fortsätta detta avsnitt med en berättelse av den för inte så längesen bortgångne spelmannen Lars Jansson i Kårehogen:

I den natursköna Morlandadalen, vid ett vägskäl på hemmanet Glimsås, ligger Uggletofta. Sen urminnes tid samlades här bygdens ungdom om sommarkvällar. En gång, det var när seklet var ungt, Lars och fiolen var med, kom prosten Ljunggren på Dahle förbi. Spelet och dansen höll upp medan prästmannen passerade. Han stannade till, varpå han sade: "Fortsätt ni att roa er barn" och vandrade sedan vidare hem i sommarkvällen. (I samband härmed kan nämnas att biskopen i Skara, Gustav Ljunggren, var son till denne prost. Båda var ledande schartauaner i Västsverige.)

Åren gick och jag blev allt ensammare

med mina visor. Jazzen erövrade nöjeslivet under 30-talet och även gammeldansen undanträngdes och förvisades till enskilda sammanslutningar där den håller på att räknas eller snarare förväxlas med folkdans. Under beredskapsåren på 40-talet kom jag i kontakt med vissångare någon gång. Några av dessa var orienterade om visan i vår tid. De kunde berätta om Evert Taube och LilleBror Söderlundh, som bland annat "förnyat den medeltida visan" som någon av dem uttryckte saken – en sak som jag lyhört kunde konstatera vid jämförelse med farmors sångsätt. Så som hon sjöng "Jä satte mej ud på ronsestang" och Söderlundhs tonsättning av Ferlins "Får jag lämna några blommor" tyckte jag t.ex. hade åtskilligt gemensamt. Och att Taube och Ruben Nilsson m.fl. har haft den medeltida balladen som förebild i diktform och ton är inte svårt att konstatera.

Kontakten med visfolk av detta slag gjorde mig medveten om värdet av den viskatt som jag ärvt och förvärvat under åren. På samma sätt verkade radion och senare TV. Jag vill gärna framhålla, att vad man på det hållet till att börja med bidrog till att bryta ned, har man länge försökt att gottgöra. Man insåg sitt ansvar och sin uppgift härvidlag. Dessa massmedia är numera en stor tillgång för vänner av folkton.

Att min sång kunde ha något värde härvidlag allmänt sett, blev jag sent medveten om. Jag trodde att dessa visor och melodier sen länge var upptecknade och utforskade. Man började ju med uppteckningar på tidigt 1800-tal och har fortsatt framgent med bland annat bandspelaren som tillhjälp. Jag betraktade mig själv på sin höjd som en sentida efterklangare, men knappast som någon traditionsbärare.

För mig var sången ett sällskap som jag vårdade och höll levande. Främst då i smedjan, där jag sen många år arbetat ensam. Med tiden blev det så för mig att det hade en nära nog underordnad betydelse vad en visa handlade om. Det var snarare hur den sjöngs och hur den var diktad som var avgörande. Den får gärna vara hur ur-

modig som helst, detta nedsätter i regel inte kvalitén. Man får bekväma sig att begripa den tidsålder visan speglar.

Kontakt om folkmusik med min omgivning hade jag inte. Den tog slut i och med att folksångarna och spelmännen gick bort. Radion var så gott som min enda tillgång till information härvidlag och har alltid genom folkmusikprogrammen hållit mig underrättad. Sången hade jag emellertid kvar för mig själv som ett sällskap, en trivsam avkoppling.

Visor och musik är liksom någonting levande. Det hör sångaren till att levandegöra och häri ligger tjusningen menar jag. Om man jämför med läsning av litteratur, om än aldrig så förträfflig, så står man inte ut med omläsning hur många gånger som helst.

Som deltagare i en studiecirkel i hembygdsvård tecknade jag ur minnet i all hast före avfärden till en sammankomst ner några barn- och vallvisor. Papperet jag fick tag i var ett brungrått omslagspapper. Nedskriften var avsedd att användas för uppläsning bara den kvällen. En av deltagarna bad att få denna uppteckning. Någon tid senare undrade densamma om jag inte ville publicera dessa "uppteckningar" i en kommande hembygdsbok.

Därefter kom att hända sådant som jag vare sig tänkt eller drömt om. Från Sveriges Radio letade man rätt på mig. Jag kom att sjunga för bandspelare utan att någonsin ha sjungit offentligt. Svenskt visarkiv inledde sin inspelningsverksamhet i den vevan och det har varit arkivets medarbetare Märta Ramsten som för det mesta har gjort inspelningarna. Jag fick därefter många besök här på gården. Studerande ungdomar, flickor mest, kom och ville höra mig sjunga. Bättre än så kan en man som har sin bästa tid bakom sig inte gärna ha.

Här något om ett besök den allra första tiden sen jag blev "upptäckt". Besöket gav mig intryck, intryck av bestående art kan jag numera säga:

Ungdomar från Lunds och Göteborgs universitet gjorde en studieresa med buss genom Bohuslän. En avstickare hit var av-

På senare tid har Martin Martinsson fått ta emot många intervjuare. Här besöker Nordiska museets medarbetare Ebbe Schön honom tillsammans med två studerande från Institutet för folklivsforskning, Stockholm. Foto Lars Johansson.

talad till bestämd dag och den värsta regndagen på hela året blev det just då. Som chauffören inte ville köra ända fram till gården i tanke att han möjligen kunde köra fast, hann sällskapet bli ordentligt blöta innan de kom fram.

Ladorna var fulla med hö och logen för trång för så många. Men i gårdens gamla mannhus inkvarterades de och placerades på stolar och soffor så långt det räckte, övriga fick sitta på golven. Hela sällskapet såg ut som ett popband av blandad typ. De flesta av gossarna hade långt hår med skägg av olika valör. Huruvida det var regnvädret eller förmågan att inte kunna alstra skägg som gjorde att flickorna såg något sorgsna ut, vet jag inte. Det var

kvinnliga färdledare, fyra stycken och av vad jag senare fick veta genom guiden som var orustbo, så var de av professors- och amanuensdignitet allihop. Men så värst lärda såg de inte ut, utan var som folk är mest.

Med dörrarna emellan rummen öppnade och utåt gården med för den delen, det behövdes ventilation åt så många, satt jag placerad så att jag sågs och hördes bäst. Publiken var tyst som i kyrkan eller på en konsert under de ca två timmar mitt sjungande pågick. Våta skodon och kläder hade avtagits och upphängts innan. Regnet höll upp, men de gav sig god ro. En mera tacksam publik att sjunga för går inte att tänka sig. De levde synbarligen helt och full med.

Unga spelmän från Orust samlade hemma hos Henry Wetterström (t v i övre raden). Foto Karin Wetterström.

En sak var jag på det klara med då de for ifrån mig. Deras lärdom satt inte utanpå.

En sommarkväll hade vi nio nyckelharpor med lika många spelare här i huset, Margareta och jag. Det var deltagare i en kurs för detta instrument som hölls i Ljungskile. Äldst i laget var en smålänning med 84 fyllda år. Han hade byggt ett fyrtiotal fioler i sin dar och nu hade han gjort en nyckelharpa, som han trakterade. Yngst var en norrländska på sexton vårar och då jag efterfrågade en av mina favoritpolskor från nyckelharpans land ("Byggnan" av Byss Kalle) så klämde hon i med den äran.

Ja! Dessa sjungande och spelande ungdomar jag haft äran och nöjet att träffa det senaste årtiondet! Tanumsflickan Marie Stensby har flera att dela rum med i mina minnesgömmor. Vissångare och trubadurer i olika åldrar har kommit hit och bekantskaper har gjorts. Mitt första framträdande i TV ägde rum tillsammans med ett folkdanslag från Lysekil och var en direkt-sändning från Skansen i Stockholm. Jag var ju äldst i sällskapet, mer än dubbelt så gammal som någon av de andra. Det märkliga hände att jag kände mig som en 20–25 åring i detta sällskap. Något besvär med rampfeber och sådant förnam jag inte stort

av. Det var en resa som jag gärna kommer ihåg.

På 1940-talet togs initiativ för tillvaratagandet av bygdens dans och musikkultur från äldre tid, det var väl i senaste laget kan det synas och det hela började nog som försök. År 1934 bildades Orust folkdansgille och spelmansgillet 1957. Det är en aktningstvård samling låtar man lyckats få ihop, upptecknade och bandade. Som främsta raritet får nog nämnas en framletad fonografinspelning från 1902 med orustspelmannen Berndt Kristensson i Krabberöd (Krabbern), en mycket skicklig spelman. Han var född 1819.

Inom folkdansen har liknande hänt. Som exempel kan anföras att orustkadriljen utfördes sista gången i tradition på bröllop i Söbben på Orust år 1918. Inom senaste årtiondet har man lyckats bevara och levandegöra denna vackra dans med alla dess turer. Detta med tillhjälp av folk som var med och inblandade i bemälda bröllopsdans. Helhetsomdömet kan sammanfattas till att man lyckats över förväntan väl i sina strävanden. Helst som det i de flesta fall varit i sista stund, innan meddelarna varit oåterkalleligen borta.

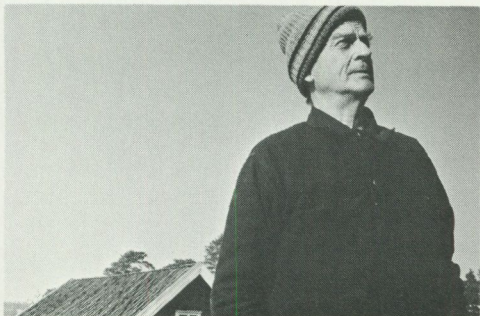
Skaftölandet har i många avseenden all-

tid varit något av ett kulturcentrum i mitten av Bohuslän. Här har också mycket av folkdans och spelmannsmusik bevarats på senare år. Skaftö har eget folkdanslag och en genuint levande spelmanstradition. I norra Bohuslän, där spelmannsmusiken och folkdansens av ålder stått mycket högt, har det så kallade svarteborgsspelet tagits upp av främst unga "musikanter", måste jag säga, ty det är rätt många flickor som numera ägnar sig åt spelet. Traditionsbärarna här är också mycket väl dokumenterade, Nicklas Larsson, August i Verm m.fl. samt den ännu verksamme Arthur Lundberg inte att förglömma. I södra landskapet är det främst det ungdomliga inslaget hos spelmännen som fångat min uppmärksamhet.

En sammanslutning av Visans Vänner bildades på Orust 1974 med mottot Folklig Visa i dikt och ton. Där blev strax 10–12 aktiva medlemmar, fler än någon vågat hoppas. Jag är inte längre ensam med mitt enskilda sjungande. I oktober innevarande år bildades likaså "Visans Vänner" på grannön Tjörn med en tillslutning som ser lovande ut. I dessa sammanslutningar är medelåldern mest representerad.

Nutidens ungdom, väl förtrogen med jazz och pop, tycks ha större vilja och lättare att förstå folkmusiken än min egen generation i allmänhet hade. Beror detta på likheten beträffande mångsidigheten i folkton och popen eller på ökade kunskaper i skolor och massmedia inom musikvärlden? Faktum är emellertid att denna ungdom i popens tidevarv och jag står varandra betydligt närmare än min egen generation.

Foto Lars Johansson.

Av allt att döma bör visan och folktron vara säkrad en bra tid framöver. Jag tänker då närmast på den våg av ökat intresse som gått fram den senaste tiden. De kommunala musikskolorna har haft stor betydelse härvidlag. Nära nog enda sättet för ungdom att få riktig kontakt med musik är att själva komma i tillfälle att få utöva den samt att lära sig instrumentbehandling. Äldre spelmän eller ibland musiklärarna själva har inte svårt att hitta elever med spelmanstalanger och tar sig an dem med alla de specialiteter som hör denna musikart till. Många flickor är det som valt denna musikform. Och jag kan försäkra att spelandet blir inte sämre för det.

Att tidens strömningar i musikvärlden, jag menar nu jazz och pop, påverkar folktonen hos dessa unga både vad det gäller visa och spel är nog i någon mån oundvikligt. Det har alltid varit så. Men det måste med bestämdhet sägas ifrån att det skall vara en gräns för "uppopning". Uppteckningarna och inspelningarna, originalen efter traditionsbärarna, är det värdefullaste vi har härvidlag. Men att de unga inte precis vill gå tillbaka till 1800-talets psalmodikon är varken att undra eller sörja över tycker jag.

En annan sak är bygdemålen, våra provinsiella dialekter. Man märker just ingen mindervärdighetskänsla hos det yngre släktet, utan de som kan och behärskar sitt bygdemål tvekar inte att använda det. Jag har hört personer i lärarställning tala sin vackra nordbohuslänska. Hur de gör på lärotid kan jag inte svara på. Men trevligt är det att prata med sådana människor. Hur rösten används i talet och hur talet är uppbyggt i meningar är nog själva grunden för all folkton – det som vi brukar kalla för folkmusik. Jag började denna artikel med ett citat av Erik Axel Karlfeldt och jag skall i anslutning till det senast skrivna avsluta med ett annat av honom:

"Språket är orgel och basun och flöjt och violin,
allt vad du vill och kan".

Svineviken i december 1978

Martin Martinsson

Summary

Ballads and Folk-Music on Orust

Martin Martinsson, the author of the present article, is one of Sweden's most prominent singers of popular ballads. He lives on the island of Orust in Bohuslän on the west coast of Sweden. He is a farmer and devotes much of his spare time to forging.

Martin Martinsson tells about his earliest memories of music. In his home, it was mostly his grandmother who sang with the children since she had time to occupy herself with them. Her songs were often of a religious character, but she knew some medieval ballads, too.

His parents were both interested in music. His mother had a nice singing-voice, and his father was passionately fond of playing the violin.

During his adolescence, Martinsson met folk-musicians and singers. One of his first, more memorable, encounters with music was a visit to a concertina-player, who lived in the vicinity.

Another early memory of music was that of a visiting female cousin, who played the violin. For the rest of his life, Martinsson was fascinated by that instrument.

He has observed, however, how singing has fallen more and more into the background. One of the reasons is the invasion of the radio into the homes, which, according to Martinsson, has resulted in a depreciation of individual singing.

He himself has always thought highly of song and music. He has preserved and passed on the ballads and popular tunes he heard in his youth. In latter years he has therefore become noted for his singing. Young people, in particular, seem to be drawn to the old popular music from Orust, and this is, of course, much appreciated by Martin Martinsson.

Karl Lärkas spelmansporträtt

Gunnar Ternhag

"Lärka Karl Jordbr. Östnor 4550 Pa Mora", dessa är de knappa upplysningar telefonkatalogen ger den som söker efter hembygdsvårdaren och fotografen Karl Lärka. Televerkets förkrympta informationer om abonnenten lyckas dölja en mångsysslande personlighet av ovanligt format, men ger ändå vissa ledtrådar.

Postadressen överstämmer den här gången med sockennamnet – fortfarande det som räknas av många i denna del av Dalarna. Karl Lärka är morabo, men inte ursprunglig sådan. Hans vagga stod 1892 i byn Gruddbo på Sollerön. Bakom "Östnor 4550" återfinns Rombo-gården i Östnor, Karl Lärkas svärgård och en sevärdhet i sig med bl.a. en helt bevarad dalmålningssinteriör. Dit flyttade Lärka i samband med giftermålet med sin Svea.

"Jordbr." är ingen oriktig beskrivning av hans yrkesverksamhet. Karl Lärka har brukat jorden, både i Gruddbo och i Östnor, och som få i sin hemtrakt förstått bondelivets rottrådar och värden. Just den förståelsen har varit grunden till hans långa hembygdsvårdande gärning, vari fotograferandet utgjort en del. Hans ständiga kamp för hembygdens innehåll har tidvis lett honom in på andra banor, förutom fotografens även föreläsarens och folkbildarens.

Som helt ung fick han på nära håll möta den landsflyktige finländaren Uno Stadius. Denne bodde en tid i Lärka-gården, varifrån han organiserade landets första vandrande folkhögskola. Karl Lärka fick trots sin ungdom ansluta sig till kursen och mottog livsavgörande impulser. Han fick härigenom växa upp i en traditionsfylld miljö till ackompanjemang av ungdomsmötenas och folkbildningens ystra signaler.

Karl Lärka berättar själv:

Fram till militärtjänstgöringen arbetade jag hemma på gården. Far gick bort tidigt och det blev ett hårt arbete att klara det hela. När jag så reste till militärtjänstgöringen tog en sväger vid och jag kunde efter detta styra min framtid efter egen önskan.

De blev slöjdskolan i Hedemora efter militärtjänstgöringen. Där blev jag bekant med en av förgrundsfigurerna inom det intensiva hembygdsarbetet i Dalarna, rådman Trotzig. Mellan honom och mig utvecklades senare ett mycket gott samarbete. Under Hedemora-tiden började jag cykla omkring i bygden – på upptäcktsfärd i det egna landskapet. Då kände jag nog för första gången "kallelsen" att lära andra människors seder och uppfattningar genom att lyssna.

...
Så fick jag brev hemifrån. Det var en kamrat som deltagit i en av våra studiecirklar på Sollerön och han föreslog att vi skulle söka till Brunnsvik. Det var svårt att komma in, men Karl-Erik Forsslund, som jag tidigare kände, hjälpte mig och min kamrat Öhman. Vi stannade på Brunnsvik 1915–16. Det var där fotograferandet började. Öhman och jag tjänade ihop lite slantar genom att fotografera kamraterna och sälja bilder. (Bygd och natur 1968, s 135–136)

Den nämnde Johan Öhman var en något äldre vän hemifrån. Det var han som lärde Karl Lärka de första handgreppen i fotograferingskonsten. Detta skedde redan innan de båda antogs till Brunnsviks folkhögskola utanför Ludvika.

Efter Brunnsvikstiden vände han tillbaka mot Mora, där han bl.a. deltog i byggnad av Zorns skapelse folkhögskolan Ske riol. Lärka ville därefter stanna och läsa vid hembygdens folkhögskola. Det gick emellertid inte och han återvände i stället till Brunnsvik för att delta i vinterkursen 1917.

Karl Lärka (till vänster) deltog som barn vid Sveriges första spelmansstämma, som hölls 1906 i Gesunda utanför Mora. 1976 medverkade han vid en jubileumsstämma på samma plats. Lärka syns här tillsammans med Knis Karl Aronsson. Foto Gunnar Ternhag, i Dalarnas museum.

Redan vid denna tidpunkt hade intresset tänts för att med kameran föreviga människor och miljöer.

"Under uppehållet mellan de två Brunnsviksåren hade jag börjat cykla omkring och fotografera folk och natur. Karl-Erik Forsslund kom också och ville ha hjälp med bilder till sin bok 'Med Dalälven från källorna till havet'."

Karl Lärka fick således bli fotografisk medarbetare till den energiske brunnsvikaren Forsslund under skapandet av dennes märkliga dalabeskrivning. Och i böckerna finner man Lärkas många säkra fotografier sida vid sida med Forsslunds egna, något mera valhant tagna.

Bilder på beställning tog Lärka annars mycket sparsamt. Han vägrade bestämt att låta andra styra motivval. Gick han in i ett samarbete skedde detta för att han själv sympatiserade med företagets idéer. Hans kompanjonskap med Karl-Erik Forsslund är ett sådant exempel. Lärka ställde därut-

över sitt fotograferingskunnande i den grönskande hembygdsrörelsens tjänst. Han tillhörde den drivande kretsen på detta område i Dalarna. Dalarnas hembygdsförbund hade i honom en ivrig medlem, som bl.a. medverkade i förbundets undersökning av byn Finngruvan i Venjan 1919.

Ryktet om Karl Lärkas fotokonst ringlade snart ner till huvudstaden. Genom Forsslunds Dalälvs-böcker, via Anders Zorn eller någon annan persons förmedling fick utgivarna av det folkmusikaliska samlingsverket Svenska låtar kännedom om Lärkas kunnande.

Bakom insamlingen och publiceringen av det omfattande låtmaterialet stod formellt *Folkmusikkommissionen*, bildad vid det s.k. Första mötet för svensk folkkunskap, som ägde rum på Nordiska museet 1908. Drivande kraft fram till sin död 1921 var den skånske juristen och folkmusiksamlaren Nils Andersson. Vid hans frånfalle övertog Anderssons medarbetare Olof Anders-

son – ursprungligen frisör från Åhus – huvudsavaret. Och det var från denne senare Andersson Karl Lärka fick uppdraget att avbilda en rad framstående dalaspelmän.

Insamlingen till Svenska låtar skedde med enbart penna och notpapper. Notmaterialet var huvudsaken. Vissa data om spelmännen kastades ner mer eller mindre mellan notlinjerna. Att samtidigt fotodokumentera traditionsbärarna var det förmodligen ingen som tänkte på.

När materialet så småningom skulle komma ut av trycket, framkom önskemål om att även publicera spelmännen i bild. Man valde så långt det gick den enklaste lösningen. När spelmännen kallades till Skansen för spelmansstämmorna 1920 och 1927, passade Nordiska museets fotograferande tjänstemän – däribland Sune Ambrosiani – på att porträttera dem en och en. De flesta ställdes upp på samma ställe, nämligen framför Högloftet. Härigenom har vi en stor skara av landets mest kända låtspelare avbildade med sina instrument framför en av Skansens karaktärsbyggnader.

Alla spelmän i Svenska låtar kunde emellertid inte fångas på detta sätt. De flesta måste fotograferas i sin hemmiljö och det är här Karl Lärka kommer in. Inför utgivandet av de fyra daladelarna skulle Lärka på Folkmusikkommissionens uppdrag porträttera en rad kända och okända spelmän i övre Dalarna. Resultatet blev en samling spelmansfotografier, vars motsvarighet man får leta efter.

”Det var sedan Olof Andersson övertog insamlingsarbetet. Han kom med förslag om jag kunde hjälpa till och få några spelmän fotograferade. Eftersom jag var intresserad av det där själv ända sedan Gesundatiden, så tyckte jag det skulle bli intressant. Jag brukade ju ofta ligga ute med utrust-

ningen – och hästen med”, berättar Karl Lärka i en intervju över femtio år efteråt.

Han fick utav Olof Andersson en förteckning över de aktuella spelmännen och gavs förtroendet att på egen hand söka upp sina fotograferingsobjekt.

I en bevarad korrespondens från Karl Lärka till Olof Andersson har vi möjlighet att i detalj följa Lärkas vedermödor med spelmännen. Redan i det första brevet tar Lärka upp ett hela tiden återkommande tema: betalningen. Andersson och Folkmusikkommissionen såg förmodligen Lärkas arbete som näst intill ideellt, medan Lärka å sin sida var tvungen att söka upp minsta inkomst. ”Saken är den att jag skulle varit både intresserad och road av att få stå till tjänst. Men det där om ersättning tog jag aldrig på allvar, och själv har jag genom mitt eget insamlingsarbete ställt mig i svårigheter så att man äger ej rörelsefrihet som man skulle behövt” (1922-11-17).

Några av spelmännen fann Lärka på nära håll. Hösten 1922 fotograferade han först Ljuder Anders Ersson i moräbyn Gopshus – Anders Zorns favoritspelman. Han tog ett par rena porträttbilder på den äldre vävskedsmakaren och spelmannen. Karak-

De flesta delarna av Svenska låtar illustrerades med fotografier som togs på Skansen av Nordiska museets medarbetare. Här syns Nils Olofsson från Sjögestad i Östergötland. Foto i Nordiska museet.

Ljuder Anders Ersson (1832–1923) från Gopshus, Mora uppmärksammas av Anders Zorn, som hade sin skildningsateljé intill byn. Ljuder Anders slutade spela fiol ca 1850, men lockades av Zorn att börja igen 1905. Karl Lärka har här fångat spelmanen i dörröppningen till en bod. Märk de båda spånkorgarna i bakgrunden.

teristiskt nog passade Lärka samtidigt tillfället att dokumentera Ljuder Anders tillsammans med sonen E A Juhlin i dennes vävskedsverkstad. Och detta trots att Lärka på förhand visste att detta inte var bilder för Svenska låtar. "Det var roligt att få med lite omkring gubbarna, inte bara de själva och deras instrument", formulerar han det efteråt.

Den 13 november fotograferade han den välkände Gössa Anders Andersson i dennes hem i Viborg, Orsa – en tur på endast några få mil.

I mars 1923 sände han Andersson en rad bilder på Lars Åhs, som tagits sommaren

innan. Åhs tillhörde även han de tongivande inom hembygdsrörelsen och var väl bekant med Lärka. Han fotograferades på trappan till ett av husen på Älvdalens hembygdsgård Rots skans. "Mig tycks som åtminstone någondera av dom där han sitter utanför dörren skulle gå an. Det är så älvdalskt alltsammans med knutar och knotigt", skriver Lärka (1923-03-08).

Långt senare rekapitulerar Karl Lärka mötet med Lars Åhs – "fri-fräsaren och spelmanen som ingen annan":

Det var en vacker sommarkväll på "Skansen" då bilderna togs. Åhs hade spelat sig varm. Han

Det var i samband med tagningen av denna bild Lars Åhs fick höra Olmorts Olof Svensson, Särna (1855–1952) spela Särna brudmarsch. Foto i Dalarnas museum.

Lars Åhs (1872–1930) från Älvdalen var folkskollärare, under många år verksam i Blyberg. Åhs var spelman, men även hembygdsvårdare och upptecknare av folkmusik.

Ljuder Anders Ers-son och sonen Erik Juhlin, fotograferade i vävskedsverkstaden. Tillverkning av vävskedar är det traditionella hantverket i Oxberg och Gopshus.

kunde både "rosa" och "risa" som ingen annan! Så började han berätta om ett av sina märkligare spelmansminnen – en spelman från de stora vidderna i norr, fjällstormarnas och vargtjutets och de starka människens Särna. Han hade velat lära dessa låtar så ursprungligt som möjligt. Därför hade han följt den gamle spelmannen ut i skogen och ostördheten, och där hade han låtit den gamle ta plats, stödd med ryggen mot en gammal fura – och där hade han fått både hans låtar och hans bild – sådan han kunde visa den även från Forsslunds Särnabok. Det var en hel upplevelse att höra Åhs på sitt sätt levandegöra den gamle Särnaspelmannen! Han var rent rörd över som han uppfattade den gamla brudmarschen – och nu också arg över hur denna redan då av somliga spelades på ett alltför "utslätat" sätt, mente Åhs.

– Nej – här var det de stora viddernas, Särnafjällens och vargtjutet och all den hårda strävan detta bjuder människan – men ej bara detta, då solen bryter igenom, då och då, blir allt så sprittande, sprundlande glatt, i synnerhet mot bakgrunden av det han nyss tolkat i ylande breda stråkdrag.

Och då Åhs vill liksom samla sig till en sammanfattande tolkning av brudlåten i fråga och dess stolta, vackra klanger gör han det i följande minnesvärda ord: "Dä här ä en bön till Gud – inte om nån hjälp – utan bara om litä erkännande". (Skansvakten 1955, s 30.)

Den spelman Åhs hade fångat med kameran och minnet var Olmorts Olof Olsson,

Detta uttrycksfulla foto av Pål Karl Persson (1857–1936) och hans hustru byggdes till stor del upp av Pål Karl själv. Pål Karl ville avbildas tillsammans med hustrun, då de tidigare aldrig fotograferats ihop. Den egenhändigt tillverkade fiolen placerades med botten mot kameran, eftersom Pål Karl var särskilt stolt över detta stycke.

kallad Spaken. Låten var den välkända Särna brudmarsch. Berättelsen säger en hel del om Karl Lärkas iakttagelseförmåga och värdering av personlighet.

Med Lars Åhs som kontaktman fotograferade Lärka på sensommaren 1923 ett antal spelmän i Älvdalen. Åhs bostad i Blyberg utgjorde bas för upprepade utflykter till de olika älvdalsbyarna.

Åhs själv skulle först och främst porträtteras, men han "hade sin dräkt i Upsala, så att jag kom ej åt att fotografera honom i älvdalsdräkt, och som civil gör han sig inte. Tror att någon av de foton som redan äro skickade annars ska göra sig" (1923-08-10).

"Åhs är svår att fotografera så att det inte verkar uppställt", meddelar Lärka. Berodde det i så fall på Åhs eget fotokunnande och hans poseringsvana till följd av hans smått legendariska böjelse att förevisa sig själv med hjälp av självutlösare?

Evertsberg var – och är fortfarande – en by med många goda spelmän. Där skulle Lärka fotografera Sven Anders Svensson och Pål Karl Persson. Porträttören stötte genast på patrull: "Sven Anders sade så bestämt ifrån, att jag måtte respektera honom. Men så talade jag med en Oskar Persson från byn, vilken lyckades bättre, och var dit och tog ett blixtljus av gubben".

*Haga Olof Persson
(1863–1933) från
Västra Fors i Malung
hade ingen socken-
dräkt, varför Karl
Lärka lånade en i
byn åt spelmannen.*

Pål Karl Persson i Evertsberg var lagg-kärlstillverkare. Här har Karl Lärka fångat honom i arbete – i samma rum som föregående bild på spelmannen.

"Pål Karl hade smitit iväg till Venjan på morgon bittida och skulle ej vara tillbaka förr än om ett par dar. Då jag visste att han inte lät sig fotograferas av nämnda Oskar P., så fann jag för gott att göra en andra resa från Älvdalen upp till Evb och lyckades då få honom medgörlig och intresserad. Han är ju byns förhatade figur, men jag tyckte att han också var byns intressantaste dito. Jag tog ett blixtljus på kvällen då jag kom dit. Hoppades få ta honom i samma ställning på dagen. Han gjorde sig så bra i ylletröjan med de grova mönstren. Men han bestämde själv hur han skulle vara och jag fick ta honom bara som det gavs. Han ville visa den fina baksidan på fiolen, den han gjort själv, och sen skulle gumman vara med, för dom var aldrig förut fotograferade." Resultatet av Lärkas ansträngningar med Pål Karl blev en smått fantastisk bildserie. Sällan såg man sådan uttrycksfullhet i ett spelmansfoto!

I Älvdalen fotograferades även Lars Orre och Dieg Anders Lundin. Besöken hos de båda spelmännen kommenteras i brevmaterialen, där Lärka särskilt tar upp deras klädsel: "Lars Orre ser väl ännu civiliserad ut, men nämner man att han är byns

skräddare, så ursäktas det ju honom. Lundin var en så fin och medgörlig typ. Han ville nog gjort sig fin han också, men vi kom sams om att det var bäst att se ut som en kar, och sen tog vi kortet som han gick och stod." Anteckningen ger en vink om vilken vikt Lärka lade vid klädseln och hur medvetet han lade upp sitt fotograferande. Den nutida betraktaren bör därutöver påminna sig om de tekniska förutsättningarna. Antalet plåtar per objekt var inte många, vanligen en eller ett par, och möjlighet till återbesök fanns knappast. Förarbetet var därför mycket viktigt.

I november 1923 var det dags för detta uppdrags stora äventyr, en färd från Sollerön till Transtrand och därefter nedströms Västerdalälven till Mockfjärd. Färden hem skulle gå över Leksand.

Lärka reste med häst och släde. Både bladfilms- och glasnegativskameran packades med, liksom utrustning för framkallning och kopiering. Lärka ville så fort som möjligt se de färdiga bilderna för att omedelbart sända dem till den ivrigt väntande Olof Andersson.

Hans omgivning var skeptisk till resan: "Det är klart, det var väl vågat att ge sig ut så där. Det hade sina äventyrligheter. Utav gammalt har ju folk varit vana att få färdas så där med häst och jag tänkte det skulle gå för mig lika bra som det har gått för sig förut. Fast det var många som tyckte det var lite för vågat", säger Lärka långt senare.

"En så äkta typ – det är något vemodigt och känslösamt som lyssnade han till Strömkarlen själv", skrev Karl Lärka om transtrandsspelmannen Omas Ludvig Larsson. Omas Ludvig hade lärt sina låtar efter morfadern Omas Per, en av de mest kända spelmännen i övre Västerdalarna.

Karl Lärka tog ännu en bild på Omas Ludvig, utöver den på föregående sida. Men "den lyckades ej – den verkar mycket vardagligare och råare".

Den skrala ekonomin plågade Lärka. Vid sidan av fotograferandet var han verksam som föreläsare – med den magra men ändå ersättning detta gav. För fotografierna till Svenska låtar erhöll Karl Lärka droppvis medel från Folkmusikkommissionens mecenat, affärsmannen och politikern Hjalmar Wijk. Men den pekuniära belöningen stod knappast i relation till arbetsinsatsen och betalades ut först efter påstötning från fotografen. Den förestående långfärden var tidskrävande och man förstår gärna Lärkas oro för pengarna.

Lärka tog sig först till Malung för att söka upp Haga Olof Persson i Västra Fors, men han "var just på väg till skogs – ända till Rörbäcksnäs – så jag for upp och tog en plåt i snövädret – ett blixtljus misslyckades alldeles. Sen då jag för ner från Transtrand träffades vi av en händelse, och då gjorde vi

oss tid att låna en malungsdräkt och fotograferade så gott vi kunde i dåligt ljus" (1923-12-20).

Klädselfrågorna återkom snart: "I Lima och Transtrand fanns ingen som hade sockendräkten. Olers Olof var ju en rätt så fin kar – Laurentius däremot fick jag lov att ta i förbifarten om kvällen – han var i skogen om dagarna".

Utöver limakarlarna Olers Olof Olsson och Skommar Laurentius Larsson besökte han i norra Västerdalarna även transtrandsspelmannen Omas Per Nilsson och dennes sonson Omas Ludvig Larsson. Lärka fastnade särskilt för den sistnämnde. Han var enligt fotografen "en så äkta typ – det är något vemodigt och känslosamt, som lyssnade han till Strömkarlen själv. Tog fler plåtar bara för att lyckas få fram något av det där. Han satt i vanligt fönsterljus. Kortet vi tog hos morfadern tycker jag ej lyckades – det verkar mycket vardagligare och råare." Ännu ett bevis för Lärkas medvetna bilduppgyggnad!

I Floda sökte Lärka förgäves efter Olof Tillman. "Han var i skogsarbete och var ej heller att vänta hem", meddelas till uppdragsgivarna. Nedre Västerdalarnas andre storspelman vid denna tid, Anders Frisell i Mockfjärd, lyckades Lärka däremot träffa. Men tillfället var inte det allra bästa. "Man ser av bilden att han var nog lite omanad själv. Men jag hade ingenting annat att göra än att ta en bild allteftersom det föll sig".

Efter besöket hos Frisell råkade Lärka och hans häst i svårigheter. Episoden belyser vilka problem det ovanliga ekipaget kunde ställas inför. Lärka berättar med över femtio års perspektiv: "När jag kom neråt Mockfjärdshället på kvällen, då var det så att det fanns bygder där dom liksom satt sig i sinnet att inte släppa in någon. Jag insåg snart att det var hopplöst att komma in och få nattfoder åt hästen eller någonting. Dom höll på att stänga en butik på kvällen. Då gick jag in och köpte ett kilo bitsocker och kastade ner det i skrindbotten och lät hästen sätta i sig det. Sedan morskade han upp sig och travade ända ner till Gagnef och gästgivaregården där. Jag

En känd bild av Olof Tillman (1878–1962), Dala-Floda. Tillman klädde upp sig i bästa sockenkläder, trots vintervardagen. Lärka satte som han brukade objektet så nära det inströmmande dagsljuset som möjligt.

ringde dit och fick ta in där på kvällen, både jag och hästen fick vila."

Lärka kommenterar händelsen överslätande: "Det är sådant man får räkna med, när man ligger ute så där. Annars gick det bra hela tiden. Träffade folk som man fick komma in till på det gamla viset. Man fick ligga över i någon bondgård och dom tog hand om hästen."

Västerdalsresan avslutades strax före jul 1923. Redan under följande januarimånad återvände Lärka till Dala-Floda och Mockfjärd för att besöka Olof Tillman och ännu en gång Anders Frisell. Nu var båda hemma. Han passade samtidigt på att ta en serie på kyrkvaktaren och hornblåsaren Gädd Lars Olsson, trots att denne inte blivit uppmärksammas för Svenska låtar. Att Lärka här sammanstrålade med en person som fängslade honom berättar bilderna tydligt om.

Olof Andersson och Folkmusikkommis-sionen ville även att Karl Lärka skulle fotografera en del spelmän i Boda och Enviken. Av brevväxlingen att döma såg Lärka inte lika ivrigt på denna uppgift. Den dryga Västerdalsresan dröjde kvar i minnet. Den var dyr, "mäst därför att jag också fick hästen ofärdig och måste låta den stå i Insjön tills fram på vintern". (1924-04-16).

Men Karl Lärka var trots allt tjänstvil-lig: "Om det låter vänta på sig, så kunde jag ju cykla till Boda och Enviken i vår".

Resan blev av först på nyåret 1925. Lärka var orolig för att bilderna skulle komma för sent, men meddelar Andersson att "det är så vanskligt att ge sig ut på dylika ären-den – så ovisst om man träffar dem – eller hur man träffar dem" (1925-01-07).

I Boda avbildade han Olof Furubom och Jonas Hedin, i Enviken Vilhelm Hedlund. Någon bild av Hedlund kom dock aldrig att publiceras i Svenska låtar. Och med denna

En mästerlig tagning av den märklige hornblåsaren Gädd Lars Olsson (1850–1925), Mockfjärd. Det mjuka ljuset från fönstret ger en nästan drömsk stämning. Gädd Lars placerar hornet på gammalt ma-nér i mungipan. Märk ringen i höger öra!

serie var Karl Lärkas uppdrag för Folkmu-sikkommisjonen avslutat.

I det sista bevarade brevet till Olof An-dersson skriver Lärka blygsamt: "Skulle velat skaffa mig Svenska låtar, men tänkte vid tillfälle tala mer Er om saken, ifall jag kunde göra upp så att jag finge stå till tjänst med kameran i stället". Man kan tycka att uppdragsgivarna dåligt förstod Lärkas arbete, när man inte ens sände ho-nom prov på det färdiga resultatet! Att Lärkas namn inte nämns i de fyra häftena skvallrar heller inte om någon större upp-skattning, även om utelämnade av foto-grafens namn var nära nog kutym. (Inte ens i de två nytryck av Svenska låtars da-

"Vintermössan på inomhus, självklart det var så kallt", säger Karl Lärka, när han betraktar sin bild av Vilhelm Hedlund (1868–1946), Enviken.

ladelar, som utgivits under senare år, har man uppmärksammat Lärkas insats.)

Som framgår av fotografierna till denna uppsats, blev resultatet av Karl Lärkas arbete för Svenska låtar en makalös samling spelmansporträtt. Lärka lade i bilderna all sin känsla för bondekulturen, sin människokunskap och sin konstnärliga skaparkraft. Ändå är det helt och hållet fotoobjekten som träder fram inför betraktaren – vilket förmodligen Lärka avsåg. Lärka som fotograf ville registrera sanningen, men samtidigt förmedla något av sin egen djupt kända vördnad inför hembygdens livsinnehåll.

Summary

Karl Lärka's Portraits of Folk-Musicians

Karl Lärka (b. 1892) from Mora in Dalarna was a farmer but is known, above all, for the devoted work he put in for the local arts-and-crafts movement. In his early years he documented assiduously his home country with the aid of his camera. These pictures preserve from oblivion what was left of a very old peasant culture in Dalarna.

When, in 1922, a big work of folk-music, *Svenska låtar* (Swedish Tunes), was to be

Källor och litteratur

Otryckta

Dalarnas museum, Falun. Inspelad intervju med Karl Lärka 1974-05-29

Mora bygdearkiv, Mora. Lärkasamlingen *Musikmuseet, Stockholm*. Folkmusikkommissionens samling

Tryckta

Andersson, Nils, Svenska låtar. Dalarna 1–4. Sthlm 1922–1925. Nytryck 1972 samt 1977.

Engström, R., "Fäder och fäderneärv". Lärka-expo i Stockholm, i Bygd och natur 1968

Lärka, K., Karl Lärkas Dalarna. Red. av Karl Lärka och Sune Jonsson. Sthlm 1974

– Till minnet av en gammal älvdalsspelman och lärare, i Skansvaktens 1955.

published, Karl Lärka was entrusted with the task of photographing a number of folk-musicians in Dalarna. He made several journeys to call on them in their homes. The result was a collection of portraits, in which the personalities and milieus of the musicians stand out in great clarity.

These photos were taken in 1922–25 and were published in the same year.

Sveriges Radio, Matts Arnberg och folkmusiken

Ett stycke folkmusikhistoria i modern tid

Märta Ramsten

Det stora intresset för folkmusik – och framför allt då den svenska folkmusiken – som de senaste åren gått som en väckelse-rörelse över Sverige kan avläsas inte bara i besöksfrekvensen vid spelmansstämmor och andra folkmusikevenemang, i antalet folkmusikaliska studiecirklar, i pressen eller i skivindustrin, utan också i musikutbudet i radio och TV.

Delvis har denna folkmusikrenässans yttrat sig i en mycket puristisk inställning till folkmusiken – man hyllar ett spelsätt och ett sångsätt som medvetet söker sig tillbaka till äldre förebilder, främmande för konstmusikaliska arrangemang och glättade inramningar. Man vill komma den folkliga musikens ursprungliga miljö och funktion så nära som möjligt. Man har hos denna musik och dess utövare funnit en musikalisk värld att identifiera sig med, ett alternativ till den kommersiella schlagerindustrin och den förkättrade finkulturen. För dagens radiolyssnare – och kanske i än högre grad de yngre programmakarna – har det blivit självklart att folkliga spel-män och sångare kan och skall höras bland annan musik i både melodiradio och musikradio. Men folkmusiken har inte alltid seglat i sådan medvind. Det som kan synas självklart idag, var absolut inte självklart för tio, tjugo eller trettio år sedan.

Det är mot den bakgrunden och den snabba utvecklingen de allra senaste åren som jag tycker det är angeläget att se närmare på en institutionell men samtidigt personlig insats av betydelse under en epok inom den svenska folkmusiken, då denna var allt annat än "inne" bland såväl vanliga lyssnare som musikfolk av facket.

Vid ingången till 1950-talet hade den traditionella folkmusikens villkor förändrats i takt med samhällsomvandlingen. Radio och grammfon fyllde musikbehovet i de flesta svenska hem – det fanns allt mindre plats för eget hemmusicerande. Folkets Park och andra större dansplatser följde med tidens smak i fråga om dansmusik. Den traditionella folkliga musiken var helt enkelt omodern och de folkmusikaliska traditioner som fanns i landet var slumrande. Den generation som då var medelålders hade visserligen i allmänhet vuxit upp med äldre musiktraditioner – åtminstone på landsbygden – och kunde också litet till mans återge denna musik när så var befogat. Men det var bara i undantagsfall som folkmusiken hade en funktion hos denna generation. Revival-tendenser satte alltmer prägel på den folkmusik som framfördes i och genom ideella föreningar och organisationer som Svenska Ungdomsringen, spelmansförbunden och hembygdsföreningarna.

Arbetet med uppteckning och insamling av folkmusik ansågs vara färdigt. Samlingsverket Svenska låtar hade kommit ut, Folkmusikkommissionen låg i dvala och folkmusikforskarna såg det som sin uppgift att bearbeta ett färdigt insamlat material. Svenskt visarkiv startades 1951 som visregister – insamling av material stod då inte på programmet. Landsmålsarkiven och liknande institutioner spelade in dialekter och folkminnen med folkmusik som biprodukt.

Också i radions programutbud – i folkmusikprogrammen – fram till 1950-talet speglas den samtida synen på folkmusiken. Folkmusik i originaltappning ansågs inte

Hjort Anders Olsson (1865–1952) framträdde i åtskilliga radioprogram på 30- och 40-talen. Foto Röster i radio.

rumsglädje, utan måste först slipas och finputsas och stoppas i en välljudande förpackning för att kunna konkurrera med andra musikprogram. Folkliga visor framfördes av konsertsångare/erskor. I spelmansprogrammen kunde man ibland lyssna till folkliga spelmän – låt vara de mer etablerade – men lika ofta utfördes låtarna av violinister. En insändare i Dagens Nyheter 1929 angående folkmusiken i radio säger oss mycket om samtidens inställning till "allmogemusiken":

Att låtarna lämpa sig bra för två violiner och helst böra föredragas så är ej tu tal om, men de böra vara kontrapunktiskt arrangerade och föredragas av violinister som äro i stånd att giva dem ett avslipat och konstnärligt utförande med hänsyn till det kontrapunktiska behandlingssättet.

Då först kommer låtarnas musikaliska värde till sin rätt och de blir njutbara för både den oskolade och den mera kräsne åhöraren.

Och Dagens Nyheter tillfogar ett PS:

K. L. (sign.) har otvivelaktigt rätt. Det enformiga framgnidande av mer eller mindre enkla låtar

som nu på programmen ståta med namnet folkmusik kan i längden endast avskräcka musikaliska människor från denna konstform.¹

Detta var, i gröva drag, den folkmusikaliska situationen när Radiotjänst/SR genom en av sina musikproducenter, *Matts Arnberg*, gjorde en medveten satsning på den svenska folkmusiken från 1948 och framåt. Genom fältinspelningar av folkliga visor och låtar hos traditionsbärare i olika delar av landet byggde han upp den stora folkmusiksamling som nu ligger i radioarkivet. Och med utgångspunkt från detta material arbetade han för en förändrad syn på folkmusiken i programmen. Han såg också till att svensk folkmusik blev tillgänglig på skiva.

Den här artikeln avser att behandla Sveriges Radios och i synnerhet Matts Arnbergs folkmusikverksamhet fram till 1968, det år då Samarbetsnämnden för svensk folkmusik började ett generellt inspelningsarbete förlagt till Svenskt visarkiv. Man kan säga att radions pionjärarbete på folkmusikområdet därmed var slut. Verksamheten började då komma in i andra rutiner och folkmusiken fick en naturlig plats i programutbudet.

Det nationella arvet. Folkmusik i radio 1925–1948.

Radion hade ju fram till 1956 ett enda riksprogram och detta hade naturligtvis en enorm genomslagskraft – konkurrensen från TV fanns inte då, som bekant. Antalet licenser uppgick t.ex. 1935 till 834 143 och 1940 till 1 470 375.² I den första stora publikundersökningen som genomfördes 1943 fick man fram uppgifter om att den svenske genomsnittslyssnaren lyssnade på radio 2,5–3 timmar per dag. Gammaldansmusik och grammofontimmen m.fl. program hade lyssnarsiffror på upp till 50 %. Det säger sig självt att folkmusikprogrammets form och valet av inslag i dessa har haft betydelse för smak- och idealbildning hos lyssnare och aktiva folkmusikutövare, i synnerhet de som inte haft fast förankring i en lokal mu-

siktradition. Det kan därför vara intressant att se hur radions folkmusikutbud såg ut fram till 50-talet.

Jag har gått igenom två årgångar av Radiotjänsts programblad *Röster i Radio* – 1934 och 1940, slumpmässigt utvalda – och antecknat alla folkmusikprogram som sändes under dessa år (dvs. de program som rubricerats som folkmusik, allmogemusik, spelmansmusik, folkvisor, eller där det på annat sätt framgår att detta slags musik avses). En stickprovsmässig genomgång av andra årgångar visar att programutbudet höll sig ganska likartat under en lång följd av år fram till 50-talet. Programförutsättningarna var också relativt oförändrade under denna period. Som nyss nämndes fanns bara en programkanal, riksprogrammet, kompletterat med lokalprogram på vissa sändningstider. Radiotjänst hade fortfarande en relativt liten stab av medarbetare (1935 62 anställda, 1940 116 och 1945 203 anställda). All musik – både s.k.

underhållningsmusik och "seriös" musik – sköttes av musikavdelningen. De flesta program sändes *direkt* från studio. På grund av dyrbara och komplicerade inspelningsförfaranden – inspelningarna gjordes genom gravering på lackskivor – var det endast större evenemang och kända artister som spelades in.

1934 sändes i riksprogrammet sammanlagt ett 70-tal folkmusikprogram samt ett par folkmusikföredrag. Det gör nästan ett och ett halvt program per vecka. 1940 var folkmusikutbudet lägre: ett 50-tal folkmusikprogram – alltså ungefär 1 program/vecka.

Folkmusikprogrammen under en månad kunde se ut t.ex. så här:

Oktober 1934

10/10 17.05–17.30 Allmogelåtar spelade av Carl Gudmundsson och Tore Zetterström

Sven Kjellström (sittande) och Olof Andersson gjorde många spelmansprogram under 30- och 40-talen. Foto Musikmuseet.

- 15/10 17.05–17.30 Folkmusik från Dalarna av Anton Rosén och Pål Olov Olsson samt historier på Leksandsmål berättade av Spegel-Anna (Falun)
- 19/10 19.00–19.15 Folkvisor sjungna av Edit Widmark-Lundblad
- 24/10 17.05–17.25 Allmogelåtar spelade av Olle Andersson och Axel Boberg (Malmö)
- 27/10 16.15–16.30 Folkvisor sjungna av Gösta Kjellertz
- 31/10 17.05–17.25 Allmogelåtar spelade av Erik Nilsson och Mårten Andersson (Östersund)

En del av namnen härövan behöver kanske kommenteras. Carl Gudmundsson, Anton Rosén och Pål Olov är alla dalaspelmän – den senare alltför välbekant för dagens folkmusikutövare för att behöva någon presentation. Carl Gudmundsson var också folkmusikupptecknare. Tore Zetterström, nyckelharpspelman från Tierp, uppträdde mycket i radio på 30- och 40-talen och hade en allsidig repertoar. De båda jämtspelmännen, Erik Nilsson, klarinett, och Mårten Andersson, fiol, deltog båda i den stora riksspelmansstämman på Skansen 1910 och var erkänt skickliga spelmän. Axel Boberg var organist och musiklärare i Malmö, men var också folkmusikintresserad och gjorde många uppteckningar av visor och låtar. Olof Andersson är välkänd som en av männen bakom samlingsverket Svenska låtar och var också själv spelman. Folkvisorna sjöngs av Edit Widmark-Lundblad, konsertsångerska, och Gösta Kjellertz, opera- och operettsångare.

Vid genomgång av 1934 och 1940 års folkmusikprogram urskiljer sig sex olika programtyper där folkmusik förekom och presenterades.

1. Spelmansmusik.

Typexempel: 10/10 17.05–17.30 *Allmogelåtar* spelade av Carl Gudmundsson och Tore Zetterström.

Detta är den vanligaste typen av folkmusikprogram – två eller tre spelmän på fioler eller fiol och klarinett eller nyckelharpa. 1934 sändes ett 30-tal sådana här låtpro-

gram på 20–25 minuter, alla med sändningstid 17.05. Spelmän från hela landet medverkade – under 1934 förekom flera kända namn som t.ex. Pål Olle, Hjort Anders, Jon Erik Öst, Bengt & Daniel Bixo och Olof Tillmans spelmanslag. Oftast förekommande spelmän under året var Ivan Ericson och Theodor Ohlsson, Johnny Schöning och Nils Alderling, Olof Andersson och Axel Boberg, samtliga etablerade musiker och i flera fall yrkesmusiker. År 1940 var det Ivan Ericson och Theodor Ohlsson, Ragnar Schelen och Philip Widén, Folke Englund och Fritz Johansson samt nyckelharpspelmannen Tore Zetterström som var de mest anlitade spelmännen. 1934 sändes dessutom i lokalradio 9 låtprogram över Boden, 6 över Malmö-Hörby och 3 över Sundsvall med lokala spelmansförmågor.

2. Folkvisor.

Under den rubriken sändes program med vokal folkmusik. Det var alltid utbildade sångare och sångerskor som framförde folkvisorna a cappella, till pianoackompanjemang eller till eget gitarr- eller lutackompanjemang. Typexempel: 19/10 *Folkvisor* sjungna av Edit Widmark-Lundblad. 1934 förekom ett 20-tal sådana här visoprogram och 1940 ett 10-tal. Sändningstiden var antingen eftermiddagen 17.05 eller kvällstid. De artister som lät höra sig oftast var konsertsångerskorna Valborg Beer och Edit Widmark-Lundblad samt operasångare Nils Svanfeldt.

3. Föredrag och kåserier.

1934 förekom två föredrag om folkmusik hållna av docenterna Carl-Allan Moberg och Johan Götling. 1940 sändes en serie *Berömda spelmän*, kåserier av Olof Andersson med musikillustrationer av Olof Andersson, Johnny Schöning och professor Sven Kjellström.

4. Konsertprogram med folkmusik.

Typexempel: 1934 4/5 20.30–21.30. *Sve-riges Europakonsert. I folkton*. Medverkande: Helga Görlin och Olle Björling, sång, Tore Zetterström, nyckelharpa, Radiokören och Radioorkestern.

Under 40-talet kommer också allt fler program där folkmusik arrangerats för

orkester av t.ex. Sven Sköld och Gunnar Hahn.

5. *Berättelser och historier på bygdemål med inslag av spelmansmusik.*

Typexempel: 1934 22/1 17.05–17.30 *Historier och låtar*. Britt-Stina berättar om "Kalvdanspannkaka" på rospiggsmål. Låtar spelade av Evert Lambertz och Ruben Sjöblom.

Inte mindre än 16 sådana här program förekom 1934 och 9 stycken 1940. Programmen kom från olika delar av landet och kan sägas vara ett utslag av hembygdsrörelsens verksamhet. Sändningstiden var – liksom för låtprogrammen – i allmänhet 17.05.

6. *Program från reportageresor*

Sven Jerring, Olof Forsén, Gustaf Näsström, Lars Madsén m.fl. gjorde program från sina reportageresor (t.ex. Näsströms serie Svenska lynnen och landskap) med inslag av folkmusik, utförd av lokala spelmän och vissångare/erskor.

De två sistnämnda programtyperna producerades av radions föredragsavdelning, de övriga av musikavdelningen. Det framgår tydligt att musikavdelningen i sina folkmusikprogram gjorde en bestämd skillnad mellan folkvisor och allmogelåtar när det gäller *framförandet*. I de senare tillät

man vanliga spelmän – alltså icke yrkesmusiker – att framträda, även om, vilket jag påpekade förut, det var lika vanligt att yrkesviolinister utförde låtarna. Folkvisor däremot utfördes alltid av konsert- och operasångare – att det skulle finnas folkliga sångare och sångerskor som var bärare av en musiktradition med egenvärde kände man inte till. Eller det kanske snarare var så att de inte ansågs hålla måttet rent konstnärligt.

När det gäller sändningstider ser man också en tydlig tendens. De bästa sändningstiderna – kvällstid ansågs som sådan – förbehölls den arrangerade folkmusiken och folkvisor utförda av yrkessångare.

Programsammansättningen speglar den konstmusikaliska attityd till folkmusiken som man ofta finner hos nyckelpersoner på den seriösa musikens område – både då och nu – och det var just från de senares led som de ansvariga för radions musikprogram hämtades. Folkmusiken skulle naturligtvis finnas med – den är ju vårt nationella arv – men den måste först göras rumsren och öronvänlig och ges den inramning som kan anses musikaliskt värdig. Det är alltså samma värdering av och syn på folkmusiken som fanns i "bildade" kretsar vid 1800-talets mitt (jämför t.ex. Dybecks aftonun-

Rättviks spelmanslag 1948. Foto M. Berg, Rättvik.

derhållningar) som går igen i radions musikprogram under 30- och 40-talen.

Radion hade dessutom ett självpåtaget ansvar som folkbildare och idealen i all musikundervisning vid denna tid hämtade man från den seriösa musiken. (Som jämförelse kan nämnas att våren 1928 radierades en operaföreställning per vecka från Kungl. Teatern! Och detta under bästa kvällstid. Senare lyssnarundersökningar visade en låg "uppskattningsindex" för operaföreställningarna! Men mot slutet av 40-talet sändes fortfarande 20 till 30 operor per år.)

Runö-resan 1938 och Folkvisetävlingen 1947-48

I de programtyper med folkmusikinslag (nr 5 och 6 ovan) som producerades av radions kulturavdelning (dåvarande föredragsavdelningen) medverkade folkliga sångare och spelmän – s.k. traditionsbärare. Kulturhistoriskt intresserade reportrar som Sven Jerring, Karl-Axel Arvidsson, "Lubbe" Nordström, Gustav Näsström, Olof Forsén, Quitt Holmgren, Lars Madsén m.fl. använde ofta folkliga musiker i sina program från reportageresor. Dessa utgjorde en del av miljöbeskrivningen.

En reportageresa med huvudsyfte att spela in folkliga koraler hos den svensktalande befolkningen på Runö gjordes redan 1938 av dåvarande docenten i musikkforskning, Carl-Allan Moberg, och Sven Jerring. Detta blev en unik folkmusikdokumentation – dock med tekniska vedermödor. Inspelningarna gjordes vid denna tid på lackskivor och man fick forsla med sig stora och tunga gravérverk. Tekniker var Johan von Utfall, sedermera teknisk direktör på SR. 41 folkliga koraler spelades in, av dessa var inte mindre än 38 stycken melodivarianter till texter ur 1695 års psalmbok. En redogörelse för det insamlade materialet lämnade C-A Moberg i Svensk Tidskrift för Musikkforskning 1939. I artikeln har C-A Moberg för första gången möjlighet att göra en analys utifrån *inspelat material* i stället för

uppteckningar, vilket betyder att han också kan gå in på sångsätt och uppförandepraxis. Eller som Moberg själv uttrycker sig beträffande värdet av inspelningarna: "...som tillåte en exakt och naturlig återgivning av alla de obestämbara nyanser i föredraget, vilka äga en sådan betydelse för vår uppfattning av den tonande materian men aldrig framkomma i enbart notskriften eller den litterära beskrivningen."³

Olof Forsén, fil lic i folklivsforskning, hade anställts på Radiotjänst 1930. Med sin folkloristiska skolning ansåg han det självklart att inte bara folkliga berättare utan också sångare och spelmän skulle medverka. 1947 startade han i samarbete med Gustav Adolfs Akademien i Uppsala och Nordiska Museet en *folkvisetävling*, där allmänheten-lyssnarna inbjöds att skriva ned och skicka in gamla visor. I åtskilliga program under sommaren och hösten 1947 samt våren 1948 informerade man om tävlingen och berättade om olika folkliga visgenrer. Mats Rehnberg gjorde t.ex. program om bevarings- och soldatvisor, om rallarvisor och om arbetssånger, Hilding Celander om julvisor.

Insamlingen resulterade i ca 10.000 visuppteckningar. 1:a, 2:a och 3:e pristagarna (Valborg Carlsson, Åsens bruk, Dalsland, P. N. Persson, Mackmyra, Gästrikland och Emil J. Söderman, Ramsjöstrand, Skåne) lämnade en försvarlig mängd visuppteckningar av hög kvalitet, enligt bedömarna. Och bedömningen hade överlåtits till tre visspecialister; Nils Dencker, folkhögskolelärare och folkmusikforskare, Ulf Peder Olog, som två år senare var med om att bilda Svenskt visarkiv, och Richard Broberg, arkivarie vid dåvarande Landsmålsarkivet i Uppsala.

På initiativ av Olof Forsén följdes tävlingen upp genom inspelningar av de visor som skickats in. Förutom Forsén själv var det Matts Arnberg, Karl-Axel Arvidsson, Mats Rehnberg m.fl. som reste runt till tävlingsdeltagarna och spelade in deras visor. Inspelningarna användes sedan i en serie program "Folkets röst. Axplock ur radions folkviseinsamling", som sändes 1948–

Malungs spelmanslag vid radioinspelning 1958. Längst fram sitter lagets nestor, Herman Strömberg, flankerad av Matts Arnberg och Knis Karl Aronsson. Den senare var "hallåman" vid radioprogram med de olika spelmanslagen i Dalarna. Foto Rune Ohlén, Malung.

49. Inspe­lingarna skulle också "berika radioprogrammen under de närmaste åren", enligt Forséns uttalande i en skriftlig redogörelse för Folkviseinsamlingen inlämnad till chefskollegiet i Radiotjänst 22/4 1950.

Det inkomna materialet registrerades och ordnades upp av Sigbrit Plaenge Jacobsson på Radiotjänst. Numera har allt det skriftliga materialet överförts till Svenskt visarkiv.

Matts Arnbergs folkmusikinspelningar 1948–1968

Matts Arnberg anställdes på Radiotjänsts musikavdelning 1946. Musikavdelningen hade på den tiden hand om radions hela musikutbud – allt från underhållningsmu-

sik till symfonier och opera. Dåvarande musikchef var Natanael Broman, men den som Arnberg fick mest att göra med var Nils Castegren som hade hand om den "lätta" musiken.

Matts Arnbergs musikbakgrund var helt inriktad på s.k. klassisk musik. Han hade en fil kand från Uppsala universitet med bl.a. 3 betyg i ämnet musikkforskning, och hade också varit utövande musiker som violinist i Akademiska kapellet.

På Musikavdelningen fick Arnberg syssla med all slags musik. Hans intresse för och senare specialisering på folkmusik kan dateras till sommaren 1948. Han har själv i en bandad intervju redogjort för hur det gick till. Radion skulle på midsommar-

afton ha direktsändning från en spelmansstämma på Gotland. Ingen på Musikavdelningen ville avstå från midsommarledigheten, så Arnberg – såsom den yngste på avdelningen – fick uppdraget att rapportera från stämman.

Och jag gjorde programmet. Där var spelmanslag och det var en hel del spelmän osv. Men när det hela var slut, då fick jag höra nånting från några buskar. Det var två spelmän som stod där och spelade. Och jag blev fullkomligt häpen, nästan chockad utav det. Det här var ju musik, musik med kvalitet, musik med substans – det hade jag aldrig upptäckt tidigare inom folkmusiken. Jag var inte särskilt imponerad av dräkterna där och hela ståhejet omkring det. Och jag var inte särskilt intresserad då av att det hade ett kulturhistoriskt, ett etnologiskt värde. Utan det var enbart alltså denna musikaliska substans, att det hade ett musikaliskt egenvärde – det var det som var en så chockartad upplevelse för mig. Och det var Nils Agenmark och Täpp Daniel – Daniel Stenback från Gärsjö i Dalarna – som stod där och spelade.⁴

Matts Arnberg förblev alltså likgiltig för själva den officiella delen av stämman med spelmanslag och danslag i dräkter. Men efter stämmans slut, när "buskspelet" tog vid, blev han folkmusikaliskt "väckt". Detta ledde till att han vid hemkomsten genast tog kontakt med ordföranden i Dalarnas spelmansförbund, Knis Karl Aronsson, och fick reda på att det under sommaren skulle bli spelmansstämma i Malung. Arnberg åkte dit och fick höra många av Dalarnas stora spelmän och knöt många betydelsefulla spelmanskontakter. För hans personliga del betydde det att han började lära om från violinist till spelman. Som radioman reagerade han för att radion dittills försummat spelmansmusiken i sina program.

Under hösten – den 25 augusti – dristade sig Arnberg att sända ett program med Rättviks spelmanslag på bästa kvällstid kl 19.30 – vilket vållade en del diskussioner bland radions programplanerare. Som jag redogjort för tidigare fanns vid denna tid fortfarande bara en programkanal i radion, riksprogrammet, och ingen TV. Det var alltså en mycket stor lyssnarprocent på ra-

Bland de många traditionsbärare som Matts Arnberg spelade in vid Dalaresan 1949 var Finn Jonas Jonsson, Boda, som sjöng krusade koraler och visor. Här tillsammans med Matts Arnberg under en TV-inspelning i Boda 1963. Foto Strålin & Österlund, Falun.

dions kvällsprogram och en eftertraktad sändningstid för programmakare. Dittills hade spelmansmusik sänkts enbart på eftermiddagstider – på kvällstid förekom folkmusik enbart i arrangerad form eller utförd av etablerade och kända artister. Programmet med Rättviks spelmanslag tycks ha mottagits positivt eftersom det snart följdes av flera – Dalaföreningens, Orsa och Malungs spelmanslag. Arnberg kunde också börja förverkliga sin idé om grammfoninspelningar av svensk folkmusik. I januari 1949 spelades den första 78-varvsskivan in – med Rättviks spelmanslag.

Som nämnts ovan hade Radiotjänst åren 1948–49 på Olof Forséns initiativ börjat följa upp den då avslutade folkvisetävlingen med inspelningar. Forsén, som kände till Arnbergs nyvaknade folkmusikintresse, föreslog att han skulle hjälpa till med dessa inspelningar och Arnberg i sin tur föreslog att han i så fall skulle göra en inspelningsresa till Dalarna.

På en fråga till Arnberg varför han just valde Dalarna först berättar han att det berodde på flera orsaker.⁵ Under spelmansstämman i Malung sommaren 1948 hade han fått kontakt med åtskilliga dalaspelmän och han hade i dalaspelet hittat en musikalisk substans som han dittills inte mött i någon annan musik. Ett annat skäl var – enligt Arnberg – att han själv hade rötter i landskapet.

Inspelningsresan i Dalarna ägde rum 14–23 mars 1949. Arnberg hade i de flesta fall direkt eller genom ombud i förväg kontaktat de personer han skulle spela in. Stommen var de meddelare som skickat in bidrag till folkvisetävlingen. Men på eget bevåg utvidgade Arnberg inspelningarna att omfatta också en hel del spelmän.

Hans viktigaste kontakt i Dalarna var Knis Karl Aronsson i Leksand som försåg honom med ett stort antal namn på vis-sångare/erskor och spelmän i olika dalasocknar. Även Olof Andersson, utgivaren av samlingsverket Svenska låtar och spelmannspecialisten framför andra, skickade på Arnbergs begäran en "Förteckning över spelmän med för dalamusiken karakteristiskt spelsätt".⁶

Matts Arnberg har berättat att när han vid hemkomsten redovisade sitt material för Olof Forsén höjde denne på ögonbrynen. Materialet var nämligen betydligt mer omfattande än han från början tänkt sig. Olof Forsén var då chef för aktualitetsavdelningen och det var alltså denna avdelning som bekostade resan. I en intervju som artikelförfattaren gjorde med Olof Forsén 1963 bekräftade han också att han i förstone tyckt att Arnberg överskridit sina befo-

genheter något – men att hans grundinställning naturligtvis var positiv till det hela.

En inspelningsresa vid den här tiden betydde en hel expedition – värt att tänka på för nutida inspelare som bara har att hänga en bandspelare över axeln. Vid dalaresan användes en 5-tons inspelningsbuss med tekniker och chaufför. Det var alltså en oerhört dyrbar historia. Och det är att märka att Radiotjänst var ett unikt radioföretag på det sättet att man så tidigt satade på fältinspelningar. Långa reportageresor både inom och utom landet gjordes redan på 1930-talet.

Bandspelare fanns inte då, utan inspelningarna gjordes med hjälp av två gravérverk på lackskivor. Speltiden var ca 4 minuter på varje lackskivesida. Arnberg hade fått med sig 112 lackskivor och det gällde alltså att hushålla med dem under 10 dagars inspelning.

Tekniker var Ragnar "Raggen" Ivarsson. Mikrofonen var av den typ som kallades "bomben", dvs. en Velocity-mikrofon. Inspe-lingarna skedde i allmänhet i traditionsbärarnas hem, i köket eller vardagsrummet, där alltså Arnberg höll till med mikrofonen. Teknikern satt i bussen och kontakten mellan intervjuare och tekniker skedde genom anropet "Vi kommer om tio sekunder." Detta var en svårarbetad inspelningsmetod, eftersom tio sekunders tystnad före tagningen av en visa eller låt, som spontant kommit fram, givetvis hämmar blyga personer utan mikrofonvana – som det här oftast var fråga om. Inspelnings-situationen blev litet märkvärdig och inte så litet onaturlig.

Med de tekniska resurser som fanns säger det sig självt att det blev ett starkt begränsat urval ur sångarnas och spelmännens repertoar som kunde spelas in. Hur Arnberg gjorde urvalet har han redogjort för i en intervju⁷. Han förberedde själva "tagningarna" väl, gick igenom vis-texter och lyssnade på melodier. Han spelade i första hand in de melodier som han ansåg ovanliga och ålderdomliga och som framfördes med vad han ansåg vara ge-

nuint spelsätt och sångsätt. Han var medveten om det subjektiva i detta urvalsförfarande, men motiverade det med att syftet i första hand var att skapa ett intressant programmaterial. Data och biografiska uppgifter om traditionsbärarna antecknades.

Följande socknar besöktes: Leksand, Rättvik, Boda, Mora, Orsa, Älvdalen, Särna, Transtrand och Malung. 4 instrumentala och 107 vokala inslag, därav en del lockrop och vallåtar, spelades in.⁸

Matts Arnbergs folkmusikintresse hade väckts av spelmannsmusiken, men under denna sin första längre inspelningsresa möter han också den folkliga visan:

Redan på kvällen tog Olof Gudmundsson oss med ut till Björs Olle och när jag fick höra honom sjunga dessa gamla visor – det måste jag säga – det var samma fantastiska musikaliska upplevelse som jag hade haft nere på Gotland när jag fick höra spelmannsmusiken. Detta sätt att sjunga och dessa intervall han hade och dessa ålderdomliga melodier osv., det var någonting som jag inte hade en aning om att det existerade överhuvudtaget. Och sen dan därpå kom jag till Storerkers Anna som också hade detta egendomliga fascinerande sätt att sjunga som ju skilde sig så enormt från dessa konstbesjungsor som man hade hört tidigare i radio. Det var mitt första möte med den folkliga visan – den äkta folkliga visan. Och det är klart att man tar sig för pannan och säger: varför i Herrans namn har vi aldrig fått höra det här?⁹

Efter dalaresan följde samma år en kortare inspelningsresa till Gästrikland och Hälsingland – också den en uppföljning av 1947–48 års folkvisetävling. Vid denna resa spelade Arnberg huvudsakligen in visor.¹⁰

Jämtlandsresan 1951

Den 2 april 1951 ansökte Matts Arnberg hos radiochefen om "att snarast få fortsätta de inspelningar av folkmusik, som påbörjades i samband med den nu avslutade folkviseinsamlingen". Som motiv anförde han: "Det är fullkomligt omöjligt att komma detta musikaliska material in på livet

genom uppteckningar; den enda framkomliga vägen är inspelningar". Och vidare: "Då vi ännu här i landet har möjligheten att göra folkmusikprogram med äkta musik – en förmån som man i andra länder i högsta grad avundas oss – bör vi se till att denna traditionella musik bevaras, så att vi har en möjlighet att göra program av denna art även i framtiden".

I ansökan föreslår Matts Arnberg vidare att han samma år skulle göra en inspelningsresa i Jämtland. Den skulle få karaktären av en "upptäcktsresa", dvs. Arnberg skulle först själv göra en rekognosceringsresa i Jämtlands län och senare med inspelningsbuss och tekniker följa upp de kontakter han då fått. Samtidigt nämner Arnberg att musikavdelningen för kommande budgetår begär *ett särskilt anslag för folkmusikinspelningar*.

Radiochefen biföll Arnbergs anhållan om att få göra folkmusikinspelningar i Jämtland. Inspelningsresan ägde rum i september 1951 och omfattade spelmannsmusik, visor och lockrop. Följande socknar besöktes: Frostviken, Alanäs, Ström, Föllinge, Mörsil, Kall, Offerdal, Mattmar, Alsen, Gåxsjö, Marieby, Oviken och Klövsjö. Sammanlagt 31 traditionsbärare spelades in.¹¹

I en rapport över resan (19/11 1951) beskriver han uppläggningsen av resan, som alltså avvek från de föregående. "Jag gjorde först en rekognosceringsresa ensam i bil under ca 14 dagar, varefter själva inspelningarna tack vare den grundliga planeringen, kunde klaras på ca 14 dagar."

Den här gången spelade man in på magnetofonband, men eftersom banden ännu så länge var oerhört kostsamma och man dessutom var osäker på beständigheten, fördes inspelningarna över till lackskivor vid hemkomsten.

Lappland 1953

1953 gjorde Matts Arnberg två långa resor i lappmarkerna för att dokumentera samernas sång – jojken. Tidigare hade jojkar spelats in sporadiskt i samband med Olof Forséns reportageresor. Nu planerade

Matts Arnberg tillsammans med Håkan Unsgaard, vid den tiden chef för Radiotjänsts distriktskontor i Sundsvall, att göra en omfattande inventering av jojktidningarna i landet. Som medhjälpare och kontakthuset fungerade Israel Ruong, nomadskoleinspektör med stor personkännedom och med grundlig kunskap om jojken och dess väsen.

Första resan gjordes i mars-april och omfattade ett nordligt område från Jokkmokk i söder till Karesuando i norr. Nästa expedition företogs redan i november-december samma år och sträckte sig från Tärnaby till Arjeplog. Tekniker vid båda resorna var "Raggen" Ivarsson.

Dessa båda resor gav ett stort och rikt jojkmateriäl som långt senare, 1969, redigerades till en grammonutgåva som publicerades av SR:s förlag. Till grammonutgåvan följde en bok – *Jojk* – drygt 300 sidor med reseberättelser, texter och utförliga kommentarer (se s 153).

Dalaresan 1954

1954 gjorde Arnberg åter en inspelningsresa i Dalarna. Men den här gången hade han med sig några musikforskare från Uppsala med Carl-Allan Moberg i spetsen. Musikforskarna hade fått upp ögonen för värdet

av folkmusikinspelningar och hade utbett sig hos Radiotjänst att få följa med på en inspelningsresa. Inte minst intresserad var C-A Moberg själv, som just då höll på med forskning kring lockropen och vallmusiken. Övriga deltagare var Arne Arnbom, Sture Bergel och Bengt Hambræus.

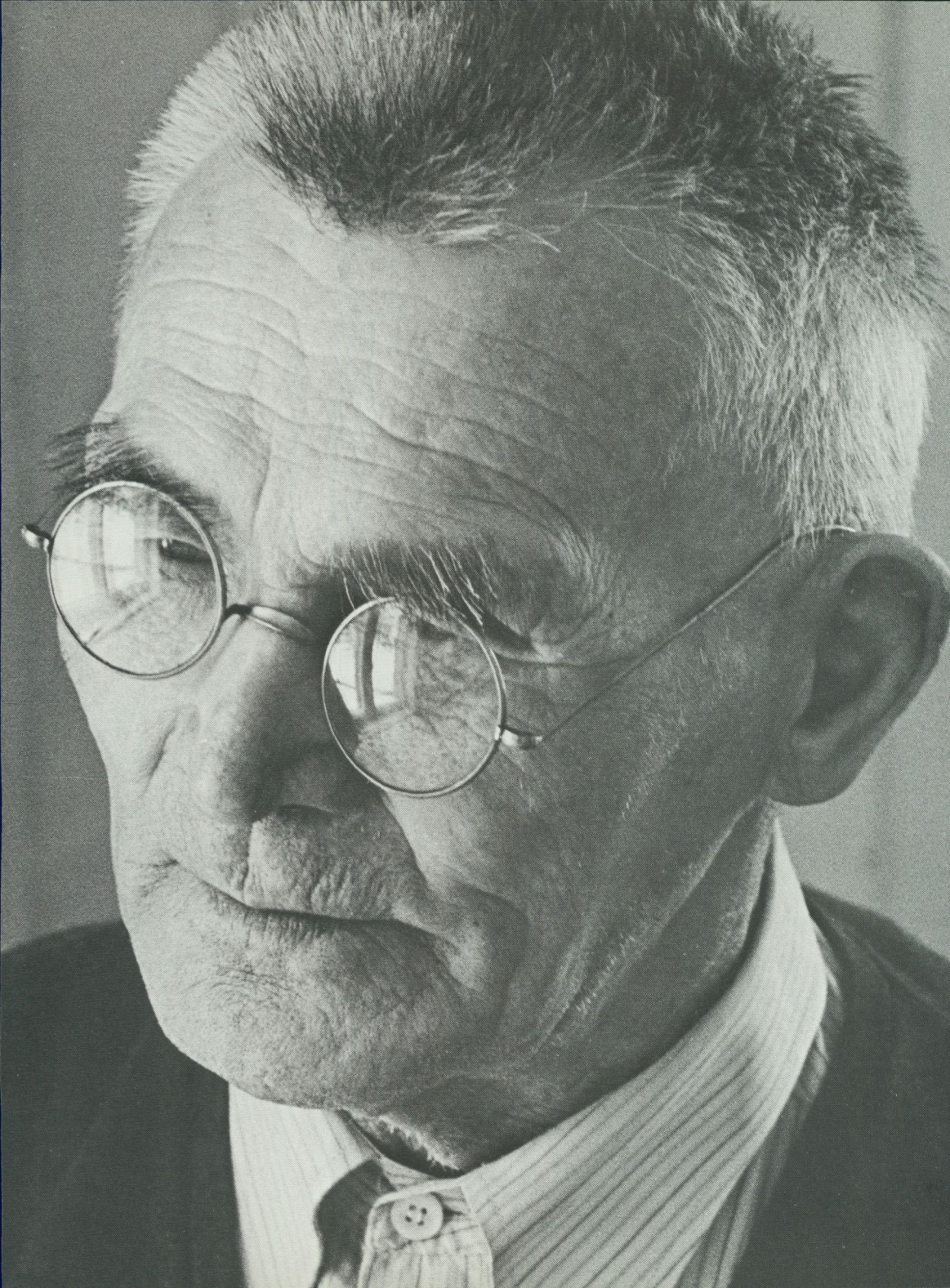
Resan följde i stort samma route som 1949 – Leksand, Boda, Bingsjö, Orsa, Älvdalen, Högstrand, Malung. Behållningen blev även denna gång ett stort antal visor och fiollåtar – och, inte minst, lockrop.¹² I två uppsatser "Om vallåtar" (STM 1954 och 1959) tog C-A Moberg upp till behandling bl.a. de lockropsinspelningar som gjordes 1954. Men även spelmansmusiken gjorde stort intryck på musikforskarna, och spelmanskvällen på Pekkogården i Bingsjö framstår långt senare för Moberg som "det odiskutabla contrapunto alla mente under nattens trolliska improvisationsspel i stugan..."¹³

Som en poäng i sammanhanget kan nämnas att efter inspelningsresans slut åkte C-A Moberg och Matts Arnberg direkt till Riksspelmansstämman i Furuvik, där de båda tilldelades Zornmärket i guld för sina insatser för folkmusiken.

Dittills hade Matts Arnberg gjort sina resor bredvid sitt ordinarie arbete som musikproducent. Det betydde att han endast

*Olle Falk, Offerdal,
spelades in av Matts
Arnberg under
Jämtlandsresan
1951.*

sporadiskt kunde företa längre resor, när arbetssituationen så medgav.

1955 blev Arnberg sektionschef för den s.k. "tal"-sektionen på musikavdelningen, dvs. den sektion som har omhand s.k. musikkbildande program. Arnberg kämpade samtidigt för att få arbeta med folkmusiken och lyckades periodvis få ledigt från de ordinarie göromålen för att kunna göra inspelningsresor.

1956 besökte Matts Arnberg Gotland i inspelningsärenden. Ragnar Bjersby och Svante Pettersson, de främsta kännarna av gotländsk folkmusik, ställde upp som kontaktmän. 21 traditionsbärare spelades in – de flesta vissångare/erskor.¹⁴

1957 blev det stora inspelningsåret. Från mars till oktober besöktes Småland, Bohuslän (däribland vissångerskan Lena Larsson från Kungälv's Ytterby), Dalsland, Medelpad, Gästrikland och Dalarna. Och i november företogs en längre resa i svenska Finland.

Finlandsresan 1957

Alltsedan tidigt 50-tal hade radion och Svenskt visarkiv ett visst samarbete när det gällde inspelningar. Med hjälp av Svenskt visarkivs register försökte man systematiskt leta fram områden där det fanns äldre vistradition att spela in. Ett sådant område var de svenskspråkiga delarna av Finland. Framför allt var det några av öarna i Åbolands skärgård som hade särskilt stark vistradition och som *Ulf Peder Orlog* vid Svenskt visarkiv bedrev forskning kring.

Olrog och Arnberg tog kontakt med folkloristen Alfild Forslin i Åbo som åtog

sig det tidsödande arbetet att försöka leta fram de traditionsbärare, vars visor tecknats upp på 20- och 30-talen av Greta Dahlström och henne själv. Om hur förberedelserna gick till berättar Alfild Forslin i en uppsats i Budkavlen 1958, *Sveriges Radios magnetofoninspelningar av svensk folkmusik i Finland*. Det började med Arnbergs planeringsresa till Åbo:

I september 1957 gjorde han ett besök i Åbo för att höra om han kunde få medhjälp, ty nu skulle det bli allvar av planen. Med energi och smittande trosvisshet satte han fart på förberedelsearbetet, som främst skulle bedrivas i Sibelius-Muséets vid Åbo Akademi regi. Sedan Arnberg rest tillbaka till Stockholm lät professor Otto Andersson en blänkare ingå i tidningspressen. Greta Dahlström och jag gick igenom våra 25–35 år gamla förteckningar på sagesmän – vem av dessa kunde tänkas leva ännu? Samtidigt gällde det att medelst penna och telefonlur söka nå kontakter med lämpliga personer, vilka kunde tänkas spåra upp sångare och spelmän på sina hemorter.

Vendla Johansson (f 1871) Delary, Småland, inspelad 1957.

Nils Mattias Andersson, Tärnaby – Mannen på Oulavuolie. Andersson spelades in för radion 1953. Drygt tio år senare gjordes en tv-film om honom. Foto Pål Nils Nilsson.

Det syntes oss framförallt angeläget att få upp kontakten med Greta Dahlströms begåvade visångerska Svea Jansson från Nötö, som redan i unga år – i början på 1920-talet – där hade meddelat henne ett stort antal ballader ur sin mormorsmormors repertoar. Nu hade Svea nått upp i 50-årsåldern.

Men var fanns hon? På Nötö hade man förlorat kontakten med Svea för ca 10 år sedan, men man trodde att hon befann sig på Åland. Med Mariehamnspolisens hjälp finkammades hela öriket på alla som bar – eller hade burit – namnet Svea Jansson och på detta sätt dök den rätta Svea slutligen upp i Jomala, Andersböle.

Man fick alltså tag på *Svea Jansson* och hon reste över till Åbo för inspelningen som började den 18 november. Och det visade sig att hon var ett ännu större visfenomen än man först trott. Hon meddelade själv helt framt: "Nog kan jag tusen visor". Så småningom skulle Sveriges Radio och Svenskt visarkiv spela in mellan 700 och 800 av dessa.¹⁵

Men Svea Janssons visor är inte bara många, de är också märkliga på det sättet att åtskilliga av dem representerar 1700-talstradition via endast ett mellanled. Svea Jansson lärde sig nämligen flera ballader, skämtvisor och vaggvisor av sin mormor, Eva Gustava Jansson (f. 1842). Och Eva Gustava hade i sin tur lärt sina visor av sin mormor Caisa Eriksdotter (f. 1786) på Hittis.

Vid detta första tillfälle sjöng Svea Jansson ett 40-tal visor – däribland flera långa ballader samt skämtvisor och barnramsor. Men det var inte bara Svea Jansson, utan också 45 andra traditionsbärare – de flesta representanter för den äldre svenska vis-traditionen i Finland – som spelades in under två veckor i Åbo och Åbolands skärgård, Nyland och Österbotten. Tekniker var Lars-Ive Flood. Bland de inspelade sångarna fanns flera som sedan låtit höra tala om sig och som vi kunnat lyssna till i

Första mötet mellan visångerskan Svea Jansson (f. 1904) Nötö och Matts Arnberg ägde rum i Sibeliuseum, Åbo, 1957.

Det viskunniga syskonparet, Lena Larsson (f. 1882) och Anders Karlsson, Kungälv's Ytterby, Bohuslän, spelades in av Matts Arnberg och Ulf Peder Olrog 1957. Foto Hilbert Nilsson.

radio många gånger, t.ex. Xenia Rönblom, Nagu, med en stor repertoar av bl.a. sånglekar, Viktor Johansson, Houtskär med många fina sjömansvisor och Hilma Ingberg, Bromarf, med åtskilliga äldre skämtvisor, bl.a. "I fjol så gick jag med herrarna i hagen" (se s 155).¹⁶

Ytterligare 106 visor med Svea Jansson spelades in vid en expedition till Åland på följande år. Annars blev 1958 något av ett mellanår. Det vill säga i studio i Stockholm spelade Matts Arnberg in inte mindre än 270 visor med en och samma traditionsbärrare, nämligen *Ulrika Lindholm*, uppvuxen i Frostavikens socken i norra Jämtland. Hon har sedan, jämte Svea Jansson och *Lena Larsson* från Kungälv's Ytterby, framstått som en av radions tre stora folkliga vis-sångerskor.¹⁷

Färöresan 1959

Samma år började Arnberg planera en svensk-norsk-dansk inspelningsexpedition till Färöarna. Arnberg var vid denna tid styrelsemedlem i International Folk Music Councils (IFMC:s) radiokommitté och han hade där föreslagit att man skulle göra gemensamma inspelningsexpeditioner ("joint expeditions") till områden med odokumenterad folklig musiktradition. En första så-

dan expedition skulle på Arnbergs initiativ gå till Färöarna. Avsikten var att dokumentera den unika "kvad-dansen", en sångdans med medeltida anor som fortfarande levde i stark tradition på de olika färiska öarna.

Danmarks radio skulle stå för rekognosceringsarbetet och uppdrog åt arkivarien vid Dansk Folkemindesamling, Torkild Knudsen, och Thomas Alvad att i januari 1959 förbereda inspelningarna på platsen.

Inspelningsresan ägde rum i februari 1959. Förutom danskarna och Matts Arnberg deltog Rolf Myklebust från Norsk Rikskringkasting. Det var också meningen att BBC skulle delta i expeditionen, men man hoppade av i sista ögonblicket. Tekniker var Gösta Wiker från Sveriges Radio. Det tekniska arbetet var besvärligt. Förutom att man fick frakta den tunga apparaturen i båt mellan de olika öarna och bära med sig stora ackumulatorer eftersom det inte fanns ström på alla öar, så fanns det också andra problem. Man fick experimentera med provisoriska mikrofönupphängningar eftersom kvaddansen framfördes av

Ulrika Lindholm (f. 1886) Frostviken, Jämtland har sjungit in över 300 visor för Sveriges Radio.

upp till 50–60 personer ringlande i tät långdans i trånga lokaler.

Tidpunkten för inspelningarna – fastetiden – var vald med tanke på att manfolket då var hemma från fisket. Färöiska radion hjälpte till med kontakterna med ortsbefolkningen. Ett 80-tal band med i huvudsak kvaddans spelades in under ca 14 dagar.¹⁸ Det inspelade materialet har sedan använts i många programsammanhang. Bl.a. gjorde Arnberg en serie program med rubriken "Att dansa är nödvändigt" där han framför allt tog upp kvaddansens sociala funktion.

Arnberg hade under första halvåret 1959 varit frikopplad från sina ordinarie åligganden för att enbart ägna sig åt folkmusiken, bl.a. Färöresan. Den 5 okt 1959 anhöll dåvarande chefen för musikavdelningen, Nils Castegren, hos radiochefen om att Arnberg skulle få fortsätta att arbeta enbart med folkmusiken, där hans huvuduppgifter skulle vara:

1. att svara för folkmusikprogram i radio

2. att inventera och samla musikaliskt traditionsmaterial
3. att svara för Sveriges Radios utgivning av grammofonskivor med folkmusik.

Radiochefen biföll ansökan men lät samtidigt skriva in i direktionsprotokollet (7/11-59) "att dessa arbetsuppgifter vid budgetårets utgång skulle vara helt avvecklade varefter Arnberg fr.o.m. den 1 juli 1960 skulle återgå till sin ordinarie tjänst som chef för sektionen för musikbildande program inom musikavdelningen. I detta sammanhang konstaterade direktionen att de av Arnberg utförda arbetsuppgifterna, innebärande i huvudsak insamling och konservering av folkmusikaliskt material, ej låg inom Sveriges Radios ordinarie arbetsuppgifter utan snarare borde utföras av andra institutioner. Därtill kom att finansieringsmöjligheter inom Sveriges Radio för sådana arbeten inte kunde väntas föreligga under de närmaste åren."

Karin Ljungberg (f. 1900), Bruksvallarna, Härjedalen, intervjuas om lockrop och sång i sätern 1960.

Erika Johansson och Karin Norberg, Floen, Bruksvallarna lyssnar tillsammans med Matts Arnberg på en "tagning" under en inspelningsresa i Härjedalen 1960.

Under 60-talet gjorde dock Arnberg fortfarande en del inspelningsresor inom musikavdelningens ordinarie budget. Bl.a. kan nämnas resor till Härjedalen, Hälsingland och Östergötland 1960 (den senare tillsammans med Jan Ling), Västmanland och Skåne 1961, Åland och södra Lappland 1962, Ångermanland 1963 och flera resor i Dalarna 1964.

Från 1962 stod också Arnberg till TV:s förfogande som expert och konsult i frågor rörande folkmusikprogram. Ett samarbete inleddes med TV-producenten Lars Egler och tillsammans genomförde de flera filmexpeditioner. Bland det första man satsade på var en serie spelmansporträtt: Gössa Anders, Orsa och Olof Tillman, Floda (1962), Evert Åhs, Carl-Gustaf Färje och Sväs Anders, Älvdalen (1963), Olle Falk, Offerdal och Eric Nilsson, Mattmar (1964). En del av dessa filmades i samband med en längre expedition 1963 då man dels dokumenterade lockrop, dels polsktraditioner. Polskedans filmades i Dalarna, Jämtland-Härjedalen och Hälsingland. Medhjälpare

var dansforskarna Ingvar Norman och Göran Karlholm.

Några av de största vissångerskorna presenterades också i bild: Lena Larsson, Ulrika Lindholm (1963), Karin Sikström (1964) samt Svea Jansson (1969). En unik dokumentation gjordes också 1964 – en skildring av sålgflöjststillverkning.

Dessa filmexpeditioner får ses som en uppföljning av tidigare ljudinspelningar för radion.

Under de första årens filminspelningar arbetade ett TV-team på 9-10 personer. Betydligt smidigare dokumentationsarbete blev det när Arnberg inledde samarbete med fotografen Pål Nils Nilsson. Detta tvåmannateam – Pål Nils Nilsson skötte filmningen och Matts Arnberg ljudet – gjorde vid 60-talets mitt en film om jojk – *Mannen på Oulavuolie* – samt två filmer från Bingsjö by i Dalarna.

Arnberg sökte sig nu också utomlands för TV-filmning av musikeknografiskt material – Israel (1968), Indien (1969) och Jamaica (1970).¹⁹

Från 1966 blev Matts Arnberg på egen begäran frikopplad från sektionsscheffsuppdraget för att enbart verka inom folkmusikområdet. Efter nästan 20 års arbete med folkmusik avdelades därmed en *tjänst för folkmusikprogram* på musikavdelningen.

Samtidigt växte kraven på en mera systematisk dokumentation av hela landets folkliga musiktraditioner, ett arbete som Sveriges Radio som programproducerande institution rimligen inte kunde åta sig. Tillsammans med Musikhistoriska museet, Svenskt visarkiv och Sveriges spelmans riksförbund lyckades radion genom Samarbetsnämnden för svensk folkmusik driva igenom en riksomfattande inspelningsverksamhet som startade 1968 med Svenskt visarkiv som bas. När Svenskt visarkiv sedan förstärktes 1970 inlemmades inspelningsverksamheten i visarkivets ordinarie arbetsuppgifter.

Därmed kunde folkmusiktjänsten vid Sveriges Radio avlastas från dokumentationsarbetet och i stället koncentrera sig på programverksamheten, som det under 70-

Matts Arnberg och TV-producenten Lars Egler diskuterar en scen under TV-filmning av spelmannen Olof Tillman, Dala Floda. Foto G. Zetterqvist 1962.

talet kom att ställas allt större krav på som en följd av "folkmusikvågen".

Sveriges Radios folkmusiksamling omfattar för närvarande ca 8.000 musiknummer (vokala och instrumentala), spelade och sjungna av traditionsbärare som i de flesta fall nu gått ur tiden. Eller som Arnberg själv uttrycker det: "Även om man idag har kommit igång med en systematisk inventering av den levande traditionen genom Svenskt visarkiv, så representerar våra tidigare inspelningar en annan generation, som haft en närmare kontakt med det samhälle, där denna äldre musik brukades på ett naturligare sätt och där den hade sin ursprungliga funktion kvar. Det är således fråga om ett material som, vid sidan av uppteckningarna, bildar grunden för kännedom om den äldre svenska musiktraditionen."²⁰

Den exotiska kryddan. Folkmusik i radio 1949–1968.

En annan typ av folkmusikprogram började märkas i programtablåerna vid 1940-talets slut. Visserligen fanns det fortfarande program med arrangerad folkmusik – ofta var det Sven Sköld eller Gunnar Hahn som gjorde bearbetningar för orkesterbesättning. Violinister spelande låtar förekom alltmer sällan, medan folkvisor i körsättning eller utförda av konsertsångerskor alltså hade sin givna plats och publik.

Men samtidigt börjar resultaten från Matts Arnbergs inspelningsresor att synas och höras. Dvs. till att börja med märks en viss försiktighet från Arnbergs sida när det gäller att presentera folkmusiken i "originaltappning". I en artikel i Rösterna i Radio 51/1949 – Ut ur muséet – skriver Arnberg:

Vi har inom vårt lands gränser en musik, som för otränade lyssnare verkar nästan lika exotisk och obegriplig som en gamelangorkester från Java... Det är därför utomordentligt vanskligt att presentera den verkligt värdefulla delen av svensk folkmusik i radio. De riktigt gamla låtarna för en eller två fioler är nog strängt taget minst lika exklusiva och svårtillgängliga som modern kammarmusik... För att inte göra folkmusikprogrammen i radio alltför exklusiva måste man ofta tillgripa den utvägen att låta skolade musiker spela låtar i mer eller mindre konstfulla arrangemang. Anrättningen blir på så sätt mera aptitlig för lyssnarna, men musiken förlorar tyvärr det mesta av sin ursprunglighet och egenart. Endast verkliga spelmän med sin egen bygds tradition och dialekt i spelsättet kan göra denna musik full rättvisa...

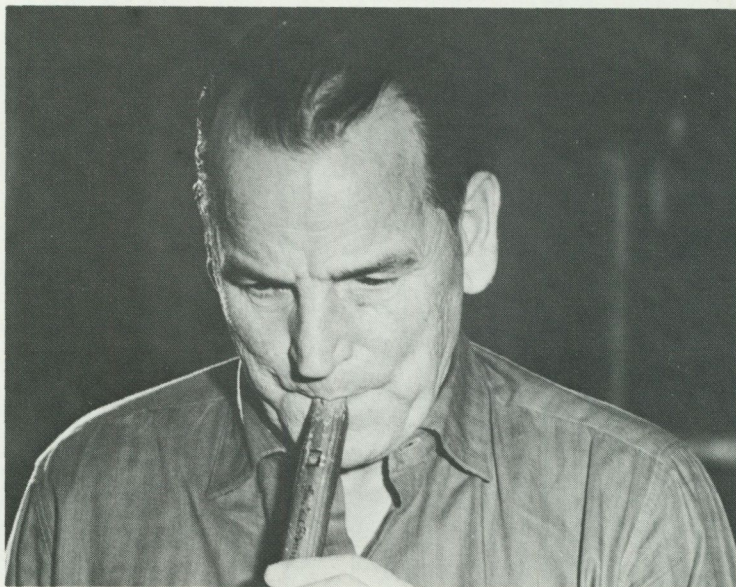
Som tidigare nämnts valde Arnberg att gå vägen över spelmanslagen för att vänja lyssnaröröronen. "Under det senaste året har radiopubliken fått stifta bekantskap med en ny typ av låtprogram, i vilka man kan presentera åtminstone de mera lättillgängliga, inte alltför 'krokiga' låtarna på ett sätt som även otränade lyssnare kan ha

glädje av. Jag tänker här på spelmanslagen..."

Från 1950 och framåt gör Arnberg en typ av spelmansprogram som för oss nu verkar självklara, men som då var något helt nytt. Han presenterar mindre kända eller helt okända spelmän i inspelningar som han gjort vid sina resor i landet. Det blir ett slags *spelmansporträtt* där Arnberg berättar om spelmans bakgrund och miljö och presenterar hans låtar.

Reaktionerna inför de här programmen är naturligtvis blandade och i Arnbergs svarsbrev till spelmansförbund och enskilda, som hört av sig beträffande folkmusikutbudet, redogör han för sina åsikter om hur folkmusiken bör presenteras i radio. "Med det relativt lilla utrymme vi har för folkmusik i radio för närvarande måste vi se till att vi får med bara de allra yppersta och ett absolut krav från min sida är att vi får spelmän som har sin egen bygds dialekt i spelsättet" (1952-05-05). "Du förstår kanske att mitt arbete inte kan ledas av några absoluta kvalitetsbedömningsprinciper, utan att det hela tiden blir tal om kompromisser mellan kvalitet och äkthet och ra-

Kontaktman och medhjälpare vid många inspelningar i Älvdalen var Ewert Åhs, hembygdsforskare och spelman.

diolyssnarnas mottaglighet för sådana delikata kvaliteter." (1951-01-25).

Musikforskaren Bo Wallner uttryckte sig entusiastiskt om spelmansprogrammen i Expressen (1950-05-30): "Det man bjudits på har i flera fall varit så märkligt att jag personligen inte tvekar att nämna dessa nyprogramtillskott bland den gångna säsongens höjdpunkter. Bingsjöspelmännens låtar har särskilt etsat sig in i minnet. Var det någon som efter studium av samlingen 'Svenska låtar' hade tänkt sig att en dalspolska skulle klinga så egenartat 'primitiv' i originalversion? En formlig bisvärm av ornament, ett surr av drillar, förslag, dubbelgrepp, stråkarpeggion som i en musikalisk bikupa!"

I början av 50-talet kom ett fruktbärande samarbete till stånd mellan visforskaren Ulf Peder Olrog och Matts Arnberg. Det är nu programmen om de folkliga visorna

kommer igång. Åren 1952-53 sänder Olrog och Arnberg en serie program om olika visgenrer – kärleksvisor, andliga visor, historiska visor, skämtvisor m.m. Under 1954-55 ytterligare en serie om folkliga visor och schlager. De olika inspelningsresorna ger också upphov till enstaka visprogram och porträtt av traditionsbärare.

1958 – efter Finlandsresan (se s ●●) – vågade man sig på en serie om sex program om *Den medeltida balladen*. Serien byggde helt och hållet på traditionsinspelningar av ballader. Den föregicks av ett inspelningsarbete som var inriktat på just balladgenren. Matts Arnberg beskriver det så här: "Kärleksvisor, skämtvisor och andliga visor hade vi haft nog av i folkmusikarkivet för att kunna ge representativa och intressanta prov på i de tidigare programmen om olika visgenrer. Men till en programserie om den medeltida balladen var våra sam-

Matts Arnberg 1962.
Foto Ulf Strähle,
Röster i radio.

lingar inte representativa nog. För att fylla luckorna fordrades ett direkt på balladerna inriktat insamlingsarbete.”

Ulf Peder Olrog berättar om hur man gick tillväga: ”På visarkivet sökte vi spåra redan upptecknade traditionsbärare, samtidigt som vi gjorde förteckningar över de ballader som fortfarande kunde finnas kvar. Framför allt dessa ballader efterlystes sedan genom radions försorg.”

De största balladfynden gjorde man i svenska Finland under resan där 1957 och detta material blev stommen inte bara i programserien utan också i den skivutgåva om fyra LP-skivor som publicerades 1962 och som var en direkt uppföljning av programserien.

Musikskribenterna lyssnade med både förundran och förtjusning till dessa äldre kvinnor och män som okonstlat och med stor inlevelse sjöng sin ungdoms visor – ofta omedvetna om den månghundraåriga traditionsprocess som ligger bakom dessa ballader.

Alf Thoor skriver i Musiklivet 2/1958: ”Vi håller ju oss med något som i högtidliga sammanhang kallas för ’en folkviseskatt’. Denna folkviseskatt var en gång för decennier sedan en nationell stolthet, något man höll tal om och utfäste sig att främja och vårda.” Alf Thoor lämnar sedan en redogörelse för hur folkvisan spritts i arrangerad form och klätts upp ”för att presenteras bland väluppfostrat folk”. Han kommer så fram till de inspelade visor som presenterats i radioprogrammen och ställer frågan: ”Kan vi nu också hoppas på att de skall ge oss en ny syn på folkvisan? Kan det finnas en möjlighet för oss att ’koppla förbi’ de städade pianofolkvisor som våra klassiska folkvisesamlingar har spritt och istället ge oss kontakt med den tidlösa folkvisan?”

Samarbetet mellan Arnberg och Olrog fortsatte och 1961–62 var tiden mogen för en serie önskeprogram, *Sjung visan för mig*. Man hade en panel bestående av tre folkliga vissångerskor som tillsammans hade en ansevärd repertoar, nämligen Lena Larsson från Bohuslän, Ulrika Lindholm från Jämtland och Svea Jansson från svens-

ka Finland. Programledare var Arnberg och Olrog. Programmen sändes med publik som fick önska sig i stort sett vad de ville av gamla visor som de tre viskunniga kvinnorna kunde sjunga.

Vissångerskorna hamnade alltså på scenen och det gjorde också spelmännen, men i ett helt annat sammanhang. I en av radions offentliga konserter från Moderna museet i Stockholm (6/11 1962) stod både yrkesmusiker och spelmän – konstmusik och folkmusik – på programmet. I sällskap med Edgar Varèses Octandre och Folke Rabes *Pièce* för talkör, uppträdde två dalaspelmän med bingsjö-låtar. ”Skall vi äntligen lyckas befria folkmusiken från knätofsarna?” utropade Alf Thoor i sin recension av konserten (Expressen 10/11 1962). Och han skriver vidare:

... när Sveriges Radio lockade med ”Musik i Moderna museet” i tisdags, stod Nils Agenmark och Pål Oile och spelade låtar i eleganta kavajkostymer med Picasso bakom ryggen. Och de båda svarade enligt min mening för kvällens starkaste inslag: sugande intensiva låtar, virtuost spelade, och med ekon ifrån sekler bakåt, av traditioner och mänsklig erfarenhet och konstskicklighet.

Men starkast lyste det om låtarna. De fick nu, just som konsertnummer, en lyskraft, en laddning som knappt kan ha varit större i något annat sammanhang, och till det då denna slutenhet som gör konsertnummer till individuella konstverk för oss.

Initiativet till den här konserten – ”en händelse med perspektiv framåt” – jämte publiceringen av grammofonutgåvan ”Den medeltida balladen” samma år renderade Arnberg Expressens musikpris ”Spelmanen” år 1962. I motiveringen kunde man läsa att han ”gjort en ovärderlig insats för att rädda en svensk musikkultur som höll på att gå förlorad, och dessutom har han bevisat denna folkmusiks konstnärliga livskraft” (Expressen 1962-12-14).

1963–64 samarbetade Matts Arnberg från musikavdelningen och Ulf Peder Olrog och Håkan Norlén från underhållningsavdelningen i en stort upplagd serie *Den lät-*

ta musiken. Serien var ett försök att kartlägga och beskriva en musikgenre – underhållningsmusiken – som uppskattades av majoriteten av lyssnare, men som blivit sedd över axeln av s.k. seriösa musiker och forskare.

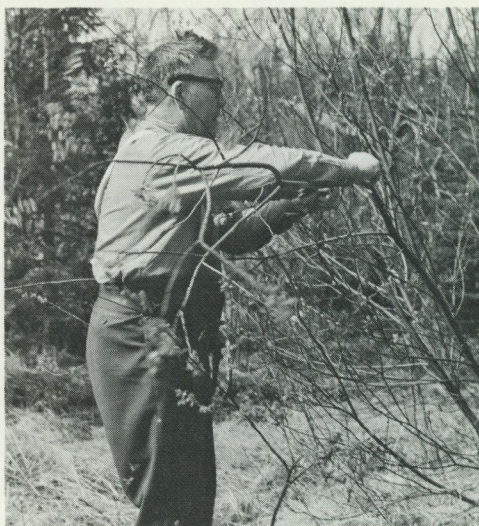
Något år senare tog Arnberg, Olrog och Norlén initiativ till ett program med folkmusik i bearbetning och tolkning av fyra av våra främsta jazzmusiker – Jan Johansson, Georg Riedel, Bengt-Arne Wallin och Bengt Hallberg. Programmet, som producerades av Olle Helander, fick titeln "Le jazz de ville et le jazz des champs" och sändes som tävlingsbidrag till Triumph Variété i Monte Carlo 1965. Och där vann det pris som bästa underhållningsprogram. Delar av programmaterialet publicerades också på grammofon (se s 155). I Rösterna i Radio skriver Herbert Connor: "Det är ett musikaliskt äventyr att höra vad som händer när fyra unga musikertemperament och framstående jazzmusiker konfronteras med ett folklolistiskt stoff som är bundet till en ålderdomlig tradition och en bestämd miljö." Och enligt Connor är det "första gången i den svenska jazzens historia som ursprungsmaterialet presenteras samtidigt med arrangemangen".

Programmet ingick också i en helkväll med folkmusik som sändes måndagen den 15 november 1965 i P2. Kvällens olika inslag såg ut så här:

20.15 Kväll med folkmusik.

Matts Arnberg, Håkan Norlén och Ulf Peder Olrog presenterar:

1. Jazz och folkmusik – ett musikaliskt äventyr. Sveriges vinnande bidrag i tävlingen om Europas bästa underhållningsprogram i anslutning till internationella radioveckan. Intervju med Olle Helander.
2. c:a 21.25 Får man göra så här? Om bearbetad folkmusik. Intervju med Sven Wilson.
3. c:a 21.55 Musiken som försvinner. Illustrationsmaterial ur radions folkmusikarkiv.

En unik filmdokumentation av sälglöjts-tillverkning gjorde Matts Arnberg 1964 hos Eugen Hållkvist i Hammerdal, Jämtland. Foto P. Å. Blidegård.

Lyssnarreaktionerna uteblev inte – tre dagar senare lämnade radions upplysningscentral sin rapport över telefonsamtal från lyssnare: "Önskas i repris av säkert 20-talet vid det här laget. Anses vara ett av de finaste program som getts genom åren. Matts Arnberg är välkommen så ofta som möjligt."

Under rubriken *Så lät det förr* producerade Arnberg under en följd av år på 1960-talet en mängd program om folkliga visor och låtar – program som byggde på inspelningar i folkmusiksamlingen.

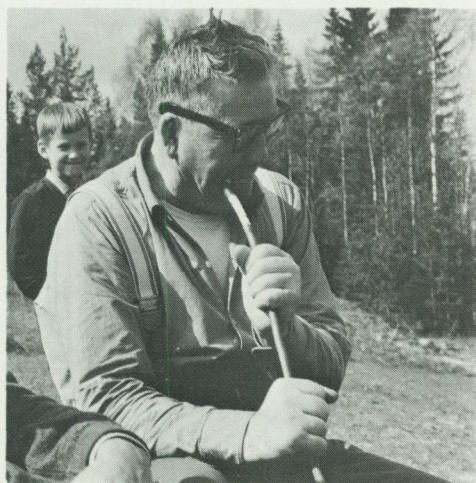
1966 skriver Arnberg i ett brev till dåvarande musikchefen Karl-Birger Blomdahl, att han behöver medhjälpare till produktionen av folkmusikprogram. Han har sett en antydning till den folkmusikvåg som också mycket riktigt kommer med 60-talets sista år och som han tycker bör mötas i programhänseende. Han tror att det växande folkmusikintresset hos lyssnarna till en del "har sin grund i den politik som förts under en lång följd av år beträffande folkmusikprogrammen i radio, och som i stort

gått ut på att ersätta arrangemang med levande tradition och att i presentationerna skala av all falsk romantik och i stället försöka att framhäva de rent musikaliska kvaliteterna i den äkta folkliga musiken. Dessa programformer har möjliggjorts genom den omfattande inspelningsverksamhet, som bedrivits under snart 20 år, och som helt inriktats på den äldre levande traditionen."

Han delar upp folkmusikens publik i följande kategorier:

1. Äldre människor som genom miljö och erfarenhet har direkt affinitet till denna musik.
2. En relativt exklusiv och fördomsfri publik, som annars söker sig till "seriös" musik.
3. Ungdom, som kanske fått sitt intresse väckt via den internationella folkmusikvågen, men som sedan sökt sig vidare mot äkta tradition. Denna publik "spisar folkmusik" på samma hängivna sätt, som jazzpubliken spisar jazz och är minst lika ortodox.

"Den övriga publiken kan man sannolikt nå bäst genom en ökad integrering; det bör vara både möjligt och naturligt att i större block med seriös musik blanda in folkmusik, såväl svensk som utländsk." (ur brev till K-B Blomdahl 1966-01-25)

I dag kan man konstatera att de här önskemålen och spådomarna delvis gått i uppfyllelse. På musikavdelningen finns nu två heltidstjänster för folkmusikprogram samt 1/5 tjänst för utomeuropeisk folkmusik. Folkmusikprogrammen sänds nu i alla kanaler och finns insprängda i de mest skiftande programtyper. Intresset för den folkliga musiken i olika former har ökat lavinartat under 1970-talet. "Risiga" gammelmansprestationer på fiol som för 10 eller 20 år sedan var otänkbara att sända – bereder idag en stor skara fantaster bland lyssnarna högtidsstunder framför radioapparaterna. Musikavdelningen har två år i rad (1977 och 1978) anordnat en folkmusikvecka i gamla riksdagshuset i Stockholm där äldre traditionsbärare och yngre folkmusiker spelat och sjungit sig samman vid direktsända framträdanden.

Sveriges Radio och folkmusikforskningen. Publikationsverksamheten

Inspelning av folkmusikaliskt traditionsmaterial kom igång sent i Sverige, egentligen först 1948 i och med Matts Arnbergs och radions inspelningsverksamhet. Vid de finländska forskningsinstitutionerna t.ex.

hade man varit mer förutseende. Inspelningar gjordes där under tidigt 1900-tal med hjälp av dåtidens inspelningsapparat, fonografen, av bl.a. musikforskarna A. O. Väisänen och Otto Andersson.

Arnberg kommenterar detta så här:

Att man inte kom igång tidigare berodde emellertid endast till en del på bristande ekonomiska och tekniska resurser. Främsta orsaken till dröjsmålet var att man bland fackmännen utgick ifrån, att den värdefulla äldre folkmusiktraditionen redan var helt försvunnen i vårt land.

Det är därför inte särskilt förvånansvärt att fackmän och forskare med några få undantag i förstone intog en rätt avvaktande attityd gentemot radions insamling av musikaliskt traditionsstoff. Så småningom förbyttes emellertid denna passiva inställning bland såväl musikfolk och forskare i ett klart positivt intresse. Numera betraktar man detta klingande traditionsmaterial som en värdefull, för att inte säga nödvändig, komplettering till de tidigare uppteckningarna.²³

Och denna positiva attityd till inspelningarna kan man utläsa av artiklar redan ett par år efter det att Arnberg började sin inspelningsverksamhet.

1951 redogör landets ende professor i musikforskning, Carl Allan Moberg, i Svensk Tidskrift för Musikforskning (STM) för folkmusikinsamlingen i Sverige från äldre tider till nutid.

En redogörelse av detta slag skulle ej vara fullständig, om man förbiginge den *svenska radions* insatser. Både ur organisatorisk, lokalhistorisk och teknisk synpunkt har denna mäktiga institution ingripit på ett avgörande sätt vid bevarandet, studiet av och förståelsen för svensk allmogemusik. För en översikt härav är tiden ännu icke mogen". (Från kämpavisa till locklåt, STM 1951)

Men redan åtta år senare har Moberg insett inspelningarnas betydelse för forskningen:

Viktigare än allt annat på hela det folkmusikaliska studieområdet är f.n. uppteckningen och katalogiseringen av det rika material som föreligger i främst Sveriges Radios inspelningar. Innan dessa föreligger transkriberade kan vi inte

uppnå en någorlunda tillförlitlig översikt av vare sig folkvisans eller den egentliga folkmusikens former och uttrycksmedel. (Om vallåtar II, STM 1959)

Och Ingmar Bengtsson, då docent i musikforskning, skriver samma år i en understreckare i Svenska Dagbladet, att mot äldre tiders uppteckningar av folkmusik "kan vår egen tid ställa *inspelningarnas* trogna bevarande av folkmusikaliska återgivningar in i deras minsta detaljer. Därmed har folkmusikforskningen fått ett ovärderligt material, som kompletterar de äldre uppteckningarna i flera betydelsefulla hänseenden." (Sv D 1959-05-29).

På grund av upphovsrättsliga bestämmelser har större delen av radions inspelade material hittills varit svåråtkomligt för forskare. Därför är det framför allt de inspelningar som givits ut på grammofon som väckt uppmärksamhet hos forskare och fackfolk. Mellan 1949 och 1953 kom 33 stycken 78-varvsskivor med folkmusik (se förteckningen s 157) från Radiotjänst, samtliga producerade av Arnberg. Den första innehöll Rättviks spelmanslag – med bl.a. Gärdeby gånglåt – som blev en försäljningsframgång och som bidrog till att lämna vägen fri för en fortsatt utgivning av folkmusik.

De flesta skivorna upptog spelmansmusik från Dalarna, men spelmän från Skåne, Gotland, Uppland och Hälsingland fick också plats i serien.

Spelmansskivorna gav upphov till en liten debatt i tidningarna mellan musikkritikerna Bo Wallner och Alf Thoor om allspel kontra solospel. Alf Thoor ansåg att allspelet hade ett socialt berättigande som "umgängesform spelmän emellan" men skriver samtidigt:

Därför vore det också önskvärt, att Radiotjänst när folkmusikserien byggs ut inte ger fullt så stor plats åt ensemblespelet som nu i begynnelsen. Rättviks spelmanslag och Nordergutarna är båda utmärkta i sitt slag, men det ligger en avgrund befast mellan vad de spelar och vad som presteras på skivorna med solospelmän! (Ett handtag åt svensk folkmusik, ur Perspektiv 8/1951).

Alf Thoor anser vidare att seriens absoluta toppunkt är Røjås Jonas och Pål Olles utförande av Boda-låtar – ”man vet bara inte vilket man beundrar mest, primstämman eller sekunderingen eller samspelet”. Och Björn Johansson skriver i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning om samma spelmän: ”Inför dem skulle jag vilja buga mig så djupt som inför Johan Sebastian Bach.” (GHT 1960-11-15)

Bland de tidigaste 78-varvsskivorna fanns också ett par som presenterade en annan typ av folkmusik än spelmansmusiken – en skiva med vallmusik på bl.a. kohorn, bockhorn och näverlur och en med de litet ovanligare instrumenten säckpipa och spelpipa. Ture Gudmundsson trakterade dessa instrument. På skivan med vallmusik fanns också de nu så berömda transtrandskulningarna med Karin Edvards och Elin Lisslass som spelades in hösten 1948. Som ett kuriosum kan nämnas att inspelningen skedde i Dalarna via telefonledning till Stockholm där de direktgraverades på matriser. Dessa inspelningar kom att betyda mycket för forskningen kring fä-

bodmusiken och lockropen, något som professor C-A Moberg just då var sysselsatt med.²⁴

På tre skivor publicerades också dalakoraler, insjunga av Kammarkören och insluderade av Eric Ericson. De utsirade koralerna var här unisont framförda till skillnad från vad som dittills varit brukligt i körsammanhang. De sex insjunga koralerna gavs också senare ut i noter på Sveriges Körförbunds förlag.²⁵ Både insjungningarna och notutgåvan har sedan blivit normgivande när det gäller framförande av folkliga koraler.

De flesta 78-varvsinspelningarna återutgavs på Ep-skivor under slutet av 50-talet. Och flera av dem samlades också på Lp-skivor senare (se förteckningen s 157).

På 60-talet svarade radion för tre stora grammofonutgåvor med folkmusik. Samtliga tre kan sägas vara epokgörande i sitt slag, eftersom inget liknande hade givits ut tidigare i Sverige eller ens i Norden. 1962 publicerades *Den medeltida balladen* – 4 LP-skivor samt en bok med kommentarer av Matts Arnberg, Ulf Peder Olrog, Karl-

12 Låtar

för 2 eller 3 fioler
med Gärdebylåten
i Hjort Anders Olssons
originalrättning

URVAL, REDIGERING OCH FÖRORD.
MATTS ARNBERG

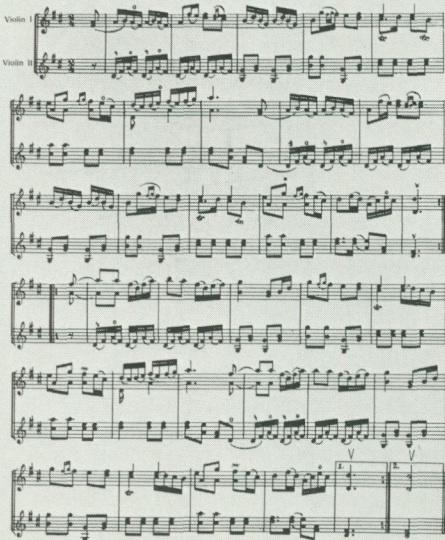
GÄRDEBYLÅTEN	av Hjort Anders Olsson, Rättvik-DALARNA
POLKA FRÅN BODA	efter Björke Erik Andersson, DALARNA
VÅLA FRÅN SJLJÄNNAS OCH RÄTTVIK	efter Rullas Per Andersson, DALARNA
GÖTLANDS BOLLLOPPSMARSH	efter Florin i Burs, GÖTLAND
GURDANSEN	efter Florin i Burs, GÖTLAND
KRAFFARIPOLSKAN	efter Florin i Burs, GÖTLAND
LIP ANDERS POLSKA	efter Jon Erik Hall, Hambo, HALSJÖINGILAND
SLIPSTUGEN	efter Erik Olsson, Orsaaker, HALSJÖINGILAND
BYTOMARSHEN FRÅN JÄMTLAND	JÄMTLAND
POLKA	efter Ola Lann, Rjyng, ÖRÅNE
SVINGEDANS	efter Martin Sjöbeck, Låvestad, ÖRÅNE
VÅLA	efter Ola Lann, Rjyng, ÖRÅNE

Carl Gehrman's Musikförlag, Stockholm.

DALARNA

Gärdebylåten

Gästigt, komponerat av Hjort Anders Olsson, i spelmanssons originalrättning. Inspelat av Rättviks spelmanslag på RA 128

Violin I

Violin II

Copyright 1952 by A.-B. Carl Gehrman's Musikförlag, Stockholm

C. G. 4029

De berömda transtrandskulningarna har dokumenterats både på gram-mofon och TV-film. Ovan Karin Edvardsson Johansson och nedan Elin Lisslass. Foto 1963

Ivar Hildeman, Sture Bergel och Nils L. Wallin. Tre av LP-skivorna innehåller traditionsinspelningar av ballader och den fjärde skivan upptar en rekonstruktion av balladdans med sång av musikstuderande vid Folkliga musikskolan i Ingesund.

Och recensionerna lät inte vänta på sig. Åke Brandel skriver i Aftonbladet under rubriken "Radion och dess praktgummor": "Utgåvan är ett imponerande monument över radions kulturmedvetande när det är som starkast. Den öppnar ovärderliga per-

spektiv på balladen som en genuin del av vårt kulturarv." (1962-02-21)

I detta instämmer också dagspressens övriga recensenter fast i olika ordalag. Men man ställer sig inte enbart högakttningsfull till utgåvan, man har också hittat rent estetiska förtjänster hos balladen och dess utövare. Eller som P. A. Hellquist uttrycker det, att "grundmaterialet i sig självt är fångslande och har ett betydande artistiskt egenvärde" (SvD 1962-02-21). Och i Dagens Nyheter har Folke Hähnel gripits av balladens trollkraft: "Det är en märklig, fantasieggande utgåva. Här gläntas på dörren till en halvt försvunnen värld, som det lönar sig att långsamt tränga in i" (1962-02-21). Utgåvan recenserar inte bara i svenska tidningar utan också i utländska facktidsskrifter. Professorn i musikvetenskap vid Köpenhamns universitet, Nils Schiørring, är förvånad över att balladerna fortfarande lever så starkt i den folkliga sångtraditionen: "... it is indeed striking how much has been collected in a period in which the view was longprevailing that exactly these ballads, which are the oldest evidence of an independent musical tradition in the North, were irretrievably lost, or at least extant only in such faded forms that, broadly speaking, they were of no interest today." Och han framhåller vidare dess värde för den nordiska balladforskningen: "The series *Den medeltida balladen* is of paramount importance for disseminating a knowledge of the Nordic ballad". (Journal of the International Folk Music Council vol XVI, 1964)

Den internationellt ryktbare folkmusikforskaren Erich Stockmann i Berlin skriver i tidskriften *Die Musik-Forschung* (nr XVII, hft 1) om den här utgåvan att den "mit ähnlich sichbaren Erfolg in Europa vorerst ohne Parallele ist".

Den andra skivstatsningen under 60-talet ägnas fäbodmusiken. 1966 publicerade Sveriges Radio en LP med *Locklåtar och musik på horn och pipa*. Till skillnad från de första 78-varvsskivorna med vallmusik som enbart innehöll musik från Dalarna har Arnberg på den här skivan ställt sam-

man lockrop och vallåtar från flera fäbodområden. Där presenteras också för första gången sälglöjten, som man länge trodde var utdöd i Sverige.

Den här skivan har lustigt nog en parallell bland de skriftliga utgåvorna av folkmusik. 120 år tidigare, 1846, publicerade Richard Dybeck lockrop och vallåtar i en bok med titeln *Svenska vallvisor och hornlåtar*. Han var då den förste i Sverige som uppmärksammade den svenska fäbodmusiken.

1969 kom så radions största skivstatsning inte bara på folkmusikområdet, utan överhuvudtaget – och det gällde *Jojk*, en presentation av samernas musik på 7 LP-skivor med tillhörande bok. Detta var första gången samernas musik gjordes tillgänglig på grammofon i Sverige. Och eftersom det var fråga om en relativt okänd sångkonst, svårtillgänglig för många, satsade radion på en utförlig presentation av materialet. Till de sju LP-skivorna följde en bok på drygt 300 sidor med reseberättelse, texter och kommentarer på både svenska och engelska. För utgåvan svarade Matts Arnberg, Håkan Unsgaard och Israel Ruong.

Fältarbetet gjordes vid två inspelnings-expeditioner 1953 (se s 136) och i februari året därpå redigerades och protokollfördes inspelningarna. Men det dröjde ytterligare 15 år innan jojkinspelningarna publicerades på grammofon.

Arnberg skriver i företalet till boken *Jojk*:

I skivserien redovisas allt som spelades in under expeditionerna. Att på ett material som detta lägga musikaliska eller textmässiga kvalitets-synpunkter och göra ett urval, som med nödvändighet måste bli mycket subjektivt, vore att förgripa sig på speglingen av det traditionsmaterial som vi kommit i beröring med.²⁶

Något urval har alltså inte gjorts utan på skivorna finns samtliga jojkinspelningar med som gjordes 1953. Skivserien uppfyller därmed kraven på en vetenskaplig utgåva och både musikforskare och etnologer stryker under i sina omdömen om utgåvan att materialet redovisats på ett föredömligt

sätt både ur musik- och textsynpunkt. I Dansk Musiktidskrift 11/1971 anmäler Erik Dal utgåvan som "en stor och karaktärfull indsats i nordisk musiketnologi". Och musiketnografen och tonsättaren Poul Rovsing Olsen bekänner i en stor upplagd artikel om "Jojk" i Berlingske Tidende (1971-02-07) att "jeg får lyst til atter engang at give udtryk for den med misundelse blanded beundring, som svenskerne kun alt for ofte ved at inspirere os til".

Men enligt recensenterna har utgåvan också andra – inte mindre viktiga – förtjänster. Man anser överlag att Israel Ruongs bidrag till boken är beundransvärt, att han har lyckats med den svåra uppgiften att skildra jojkens funktion och liv och att tolka jojkarnas text till svenska. Flera recenser talar om en stor poetisk upplevelse. Och Pål Nils Nilssons fotoillustrationer anses allmänt ge boken ytterligare en dimension i skildringen av jojkens miljö.

Under 70-talets första år återknyter Arnberg i skivutgivningen på sätt och vis till den allra första utgivningen kring 1950. Då som nu är det i första hand spelmansmusik från Dalarna han satsar på. Men han behöver nu inte gå lika försiktigt tillväga och väja för svårlyssnade låtar. Vid 70-talets början finns en mycket medveten publik som vet vad den vill ha och som törstar efter äktheten hos arkivinspelningarna. Arnberg kan kosta på sig att vara exklusiv i sitt val av spelmän och låtar (se förteckningen s 157).²⁷

Här kan också tilläggas något om Arnbergs och därmed SR:s internationella kontakter på folkmusikområdet. På Ernst Emsheimers tillskyndan blev Arnberg i början av 50-talet "Swedish Liaison Officer" för International Folk Music Council (IFMC), en internationell sammanslutning av folkmusikforskare. Arnberg deltog regelbundet i IFMC:s årliga kongresser på olika håll i världen och knöt på så sätt viktiga internationella kontakter som bl.a. underlättade utbytet av programmaterial.

1967–1977 var han ordförande i den 1952 bildade radio- och arkivkommittén inom IFMC. Sveriges Radio stod som värd för det

första separata mötet för denna kommitté. Mötet hölls i Radiohuset, Stockholm, under tre dagar i september 1965. Ett 20-tal delegater från 18 olika radiostationer deltog i mötet som sedan fått efterföljd. Numera hålls årligen separata möten för denna kommitté med olika radioföretag som värd.

Gärdebylåten och I fjol så gick jag med herrarna i hagen

Om folkmusik som slog – på gott och ont

"Jag skulle vilja se den innehavare av en grammfon som inte blir eld och lågor när han får höra Rättviks spelmanslag spela upp Gärdebylåten! Den brusande stråklången och härliga svikten gör gånglåten full rättvisa. Jag önskar jag vore rik och kunde låta var och en som hos grammfonhandlaren inköper 'Music, Music, Music' få den här spelmansskivan gratis på villkor att jag efter en månad erhölet den av de båda skivorna som vederbörande inte ville behålla. Jag tror att jag skulle få det präktiga nöjet att krossa tiotusentals 'Music, Music, Music' till atomer!"²⁸

Det är den skarpa och fruktade musikkritikern Yngve Flyckt som står för detta hänförelse utrop i en Expressenartikel 1950 om svensk musik på grammfon. Och hans hänförelse gäller förstas Radiotjänsts första folkmusikskiva – Rättviks spelmanslag med bl.a. Gärdebylåten. Och det var inte bara Yngve Flyckt som föll i farstun för Gärdebylåten. Den slog snabbt och blev en försäljningsframgång som bidrog till att Radiotjänst beslöt sig för att fortsätta ge ut folkmusikskivor.

Gehrmans musikförlag nappade snabbt på spelmansmusikens popularitet och gav i samarbete med Matts Arnberg ut tre låthäften med transkriptioner av de låtar som spelats in på grammfon. Detta ställde till ett visst rabalder, eftersom Hjort Anders Olsson stod som Gärdebylåten upphovsman i ett av låthäftena. Hjort Anders hade nämligen uppgivit att han komponerat låten och eftersom man i det läget inte kunde

bevisa motsatsen köpte Gehrman's utgivningsrätten till Gärdebylåten från Hjort Anders. Rättviks spelmannslag gav upp ett ramaskri och menade att Gärdebylåten – eller Gärdeby gånglåt som man föredrog att kalla den – spelats allmänt i Rättvikstrakten och visst inte hade Hjort Anders till upphovsman. Sedermera har också uppgiften om Hjort Anders som upphovsman vederlagts – bland annat tack vare några äldre uppteckningar av gånglåten. Men kvar står att Hjort Anders spelade den mycket vid turnéer och i radio på 30- och 40-talen och på det viset bidrog till låtens popularitet. Det var dock grammofoninspelningen med Rättviks spelmannslag som gjorde den till den verkliga "landsplågan" på 50-talet. Vem har inte till Gärdebylåten's första takter sjungit nidversen "Sätter man på radion hör man Gärdebylåten, stänger man av radion blir man jädrigt belåten"?

Melodins stora popularitet kan också avläsas i det stora antalet arrangemang av Gärdebylåten som spelats in på grammofon ända fram i våra dagar. Men de flesta kom naturligtvis på 50-talet när melodin slog som bäst i underhållningsbranschen. Då kunde man lyssna till den i de mest skiftande arrangemang med t.ex. William Linds glada spelmän, Brita Borg & Flickery Flies, Willard Ringstrands hammondensemble, Bertil Bernadotte & his Dixilanders, Arméns musikkår, KFUM-kören, SAS manskör, The Red shirts skiffle group och – inte minst – Postflickorna.

Just Postflickornas inspelning från 1953 av Gärdebylåten med nyskriven text av Nils Ferlin – "Viljom I så leken vi fiol med varandra" – bidrog starkt till melodins popularitet inte bara här hemma i Sverige utan också utomlands. Och redan vid mitten av 50-talet hade Gärdebylåten hunnit bli internationell genom Helmut Zacharias och Percy Faiths orkestrar. Under 70-talet hade den blivit en favoritlåt bland unga musikgrupper som Grus i Dojjan, Folklynet och Hemkört liksom hos utländska artister som James Last och The McCalmans.

Under Matts Arnbergs inspelningsexpe-

dition till Svensk-Finland 1957 besökte han bl.a. Hilma Ingberg i Bromarf, i sydvästra hörnet av Finland. Denna kvicka och smått ampra 70-åring sjöng in åtskilliga visor – mest äldre skämtvisor – kraftfullt och osentimentalt, allt medan hon bakade kakor och bullar till sitt namnsdagskalas. Bland skämtvisorna fanns "I fjol så gick jag med herrarna i hagen... I år har jag något som sparkar i magen", en mycket spridd visa på motivet "hon dansade en sommar".

I mitten av 60-talet tog Ulf Peder Olrog, Matts Arnberg och Håkan Norlén initiativ till ett större underhållningsprogram för radion (se s 148). Fyra svenska jazzmusiker, Jan Johansson, Georg Riedel, Bengt-Arne Wallin och Bengt Hallberg, fick välja folkliga visor och låtar ur SR:s folkmusiksamling för att sedan göra en jazzbearbetning med utgångspunkt från inspelningarna. Programmet, som vann första pris i en internationell tävling om bästa underhållningsprogram för radion – Triumph Varieté 1965 – publicerades till större delen på grammofon samma år – *Adventures in jazz and folklore*.

Jan Johansson hade bl.a. nappat på Hilma Ingbergs insjungning av "I fjol så gick jag...". I äkta Jan Johanssons anda med känsla och respekt för den folkliga musiken gjorde han en tolkning av visan som inleds med hela originalinspelningen för att sedan låta de olika instrumenten varsamt ta över det melodiska materialet. Via Jan Johansson blev Hilma Ingbergs insjungning av "I fjol så gick jag..." spelad i radio och i många andra sammanhang och togs snart upp av flera unga vissångare. Monica Zetterlund t.ex. turnerade med visan i folkparkerna. Men det dröjde ända till 1969–70 innan intresset för visan började visa sig på grammofonmarknaden. Kören Dammtussarna lanserade den som öppningsnummer på sin skiva i december 1969. Strax efter kom Hootenany Singers med både en EP och en LP med visan arrangerad av två numera välkända herrar, Björn Ulvaeus och Benny Andersson. På den stora Gärdesfesten i Stockholm sommaren 1970

framfördes visan av bl.a. Östan sol, västan måne och under 70-talet har flera både svenska och utländska musikgrupper tagit upp Hilma Ingbergs version av visan. I folksångarkretsar tillhör den numera "standardrepertoaren" och sjungs som allsång vid folksångarstämmor.

"Gärdebylåten" och "I fjol så gick jag med herrarna i hagen" är båda exempel på hur en låt eller visa genom våra dagars massmedia – här alltså radio och grammofoon – kan få ett nytt liv, samtidigt som den hamnar ganska långt från äldre traditionssamband.

Fotnoter

- 1 DN-citaten återgivna efter Hembygden årg. 3, 1929.
- 2 Uppgifterna är hämtade ur SR:s jubileumsbok *Hört och sett*. Radio och television 1925–1974.
- 3 C-A Moberg. De folkliga koralvarianterna på Runö (STM 1939), s 20.
- 4 SVA BA 2938
- 5 Ibid.
- 6 Odat. brev från Olof Andersson till Matts Arnberg.
- 7 SVA BA 2938
- 8 Prod.nr L-B 10.660
- 9 SVA BA 2938
- 10 Prod. nr L-B 12.062
- 11 Prod.nr B 19.920
- 12 Prod.nr B 43.157-58
- 13 Brev från C-A Moberg till Matts Arnberg 1964-11-07 (MA:s privata korrespondens)
- 14 Prod.nr Ma 56/10126
- 15 Ett urval finns tillgängligt på grammofoonskivan *Svea Jansson sjunger visor från Åbolands skärgård* (Caprice CAP 1156), utg. våren 1979.
- 16 Prod.nr MA 57/11142
- 17 Ett urval visor med Lena Larsson och Ulrika Lindholm kommer att publiceras hösten -79 resp. våren -80 på skivmärket Caprice.
- 18 Prod.nr Ma 59/12528
- 19 Av materialet redigerades följande TV-filmer:
Israel (i samarbete med Pål Nils Nilsson)
Att skapa tradition (sändes 1968-05-02)
Indien (i samarbete med Deben Bhattacharya)
Raga jajawanti (sändes 1968-12-30)
Bröllop i Jaipur (sändes 1969-09-30)

Langas, Öknens spelmän (sändes 1969-10-15)

Jamaica

Thank you, Massa (sändes 1970-12-14)

- 20 Ur brev till Magnus Enhörning 1976-01-13
- 21 M Arnberg (red), Den medeltida balladen, Sthlm 1962, s 36.
- 22 Ibid. s 70.
- 23 Ibid. s 32 ff.
- 24 Resultaten av Mobergs forskningar publicerades senare i två artiklar i STM 1955 och 1959 "Om vallåtar".
- 25 Sex dalakoraler för unison kör, sammanställda av M Arnberg, Sthlm 1959.
- 26 Arnberg/Ruong/Unsgaard, Jojk, Sthlm 1969, s 4.
- 27 1978 publicerades ett dubbelalbum med de jämtländska spelmän som Arnberg spelade in 1951: Vall-trall och Lapp Nils-låtar (SRLP 1316–1317).
- 28 Expressen 1950-05-30.

Källor

Här är på sin plats att redovisa att författarens egna iakttagelser och förvärvade kunskaper under anställning vid SR:s inspelningsarkiv 1960–1965 (bl.a. katalogisering av folkmusiksamlingen) och SR:s musikavdelning 1966–1967 har underlättat faktainsamlandet för denna framställning.

Otryckta

Matts Arnberg, Stockholm. Brev och skrivelser. *Svenskt visarkiv* (SVA). Radiotjänsts folkvisepristävling. Förteckningar och sammanträdesprotokoll. SVA acc nr 275.
Intervjuer med Matts Arnberg, inspelade av Märta Ramsten 1976–1977. SVA BA 2938–2945, 2949–2951, 2960–2961.
Sveriges Radio, Radioarkivet. Kortkatalog över folkmusiksamlingen.

Tryckta

Forsén, O., Idyll och aktuellt. Olof Forsén berättar radiominnen. Malmö 1966.
Hört och sett. Radio och television 1925–1974. Sthlm 1974.
Röster i Radio, årg. 1934–1968.
Röster om radio. Kring högtalare och mikrofon. Intryck och erfarenheter av tio års svensk rundradio. Sthlm 1934.
Sjödén, R., Etermediernas publik. En analys av Sveriges Radios publikundersökningar 1943–1966. Sthlm 1967.

Tjugofem år med Sveriges Radio. Sthlm 1949.

Sveriges Radios årsböcker.

Mindre tidnings- och tidskriftsartiklar (se text och fotnoter).

Följande skrifter och artiklar av *Matts Arnberg*:
Ut ur muséet, i Röstern i Radio 51/1949.

Folkmusic and Country Fiddlers in Sweden, i Musikrevy 1954.

Schweden im Volkslied, i Musikrevy 1959.

Inspelningar i folkmusikforskningens tjänst, i Om visor och låtar. Studier tillägnade Sven Salén. Sthlm 1960. (Svenskt visarkivs skrifter. 2).

Fiddles, pipes and herding tunes – Folkmusic in Dalecarlia, i Musikrevy international 1960.

Recording expedition to the Faroe Islands, i Journal of the International Folk Music Council, vol 12 1960.

Att klä upp fattiga släktingar från landet, i Fönstret 6/1962.

(Red.), Den medeltida balladen. En orientering och kommentar till Sveriges Radios inspelningar. Sthlm 1962.

Folkmusic in Sweden. Ireland Festival of Folk Music and Folklore. Sthlm 1966.

Folkmusik – det är fint det. Några reflektioner om folkmusikintresset och insamlingsarbetet, i Spelmansåret 1966 samt i Skansvaktan 1967.

Tills. med *Roung, I.* och *Unsgaard, H.*, Jolk. Sthlm 1969.

SR:s grammofonutgåvor med svensk folkmusik t.o.m. 1975

(samtliga producerade av Matts Arnberg)

RA/RD = 78-varvsskivor (publ. 1949–1953)

RAEP = 45-varvsskivor (publ. 1958–1960)

RAEP/RCLP/SRLP = 33-varvsskivor (publ. åren anges efter varje skiva)

Dalarna

- RA 124 Ture Gudmundsson, spålpipa & säckpipa
- RA 138–139 Rättviks spelmanslag
- RA 140–142 Dalaföreningens spelmanslag
- RA 156–157 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol
- RA 161–162 Carl Gudmundsäter & Sundfors Matts, fiol
- RA 176 Dalaföreningens spelmanslag
- RA 177–178 Rättviks spelmanslag
- RA 179–181 Dalakoraler. Kammarkören
- RA 184–185 Ewert Åhs, fiol & spålpipa
- RA 186–188 Malungs spelmanslag manslag (RAEP 1–2)/1959/
- RA 189–190 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol
- RD 559 Vallåtar och locklåtar
- RAEP 1 Rättviks spelmanslag (RA 138–139)
- RAEP 2 Malungs spelmanslag (RA 186–188)
- RAEP 3 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol (RA 189–190)
- RAEP 11 Røjås Jonas & Pål Olle, fiol (RA 156–157)

- RAEP 12 Sex dalaspelmän
- RAEP 13 Sex dalaspelmän
- RAEP 14 Dalakoraler. Kammarkören (RA 179–181)
- RAEP 15 Dalakoraler. Kammarkören (RA 179–181) & Finn Jonas, sång
- RAEP 18 Ewert Åhs, fiol & spålpipa (RA 184–185)
- RCLP 1001 Rättviks & Malungs spelmanslag (RAEP 1–2)/1959
- REL P 1123 Låtar från Enviken och Ore. Fyra dalaspelmän /1972/
- REL P 1124 Låtar från Orsa. Gössa
- REL P 1125 Anders Andersson, fiol /1972/
- Låtar från Bingsjö. Hjort Anders, Nils Agenmark, Pekkös Helmer och Pekkös Gustaf /1972/
- REL P 1139 Ja hör ni flickor käre (RA 189–190, 156–157, 138–139, RAEP 12) /1971/
- REL P 1206 Låtar från Östbörjka. Pers Erik, Pers Hans, Göras Anders, Göras Leif /1974/
- REL P 1207 Låtar från Blecket och Gärd-sjö. Blank Kalle, Blank Anders, Petters Erik /1974/

Gotland

- RA 158–160 Nordergutarnas spelmanslag
- RAEP 21 Nordergutarnas spelmanslag
- RAEP 22 Svante Pettersson & Sigvard Hultdt, fiol

<i>Hälsingland</i> RA 143-144	Theodor Ohlsson & Erik Öst, fiol	RAEP 17	Eric Sahlström & Gösta Sandström, nyckelharpa
RAEP 8	Theodor Ohlsson & Erik Öst, fiol	<i>Övrig folkmusik</i> RELP 5003-06	Den medeltida balladen, 4 LP + bok /1962/
<i>Skåne</i> RA 174-175	Carl-Eric Berndt & Richard Isacsson, fiol & träskofiol	RELP 5017	Locklåtar och musik på horn och pipa /1966/
RAEP 9	Carl-Erik Berndt & Richard Isacsson, fiol & träskofiol	RELP 1029	Jojk, 7 LP + bok /1969/
		RELP 1146	Svanpolska och andra spel- manslåtar från Gotland, Hälsingland, Skåne och Uppland (RAEP 8, 9, 16 & 22) /1972/
<i>Uppland</i> RA 152-153	Eric Sahlström, nyckelharpa		
RAEP 16	Eric Sahlström, nyckelharpa (RA 152-153)		

Summary

The Swedish Broadcasting Corporation, Matts Arnberg and Folk-Music

Owing to the rapid development within folk-music in the last few years, it is deemed appropriate to study closely an institutional but at the same time personal achievement of importance during an epoch when Swedish folk-music was anything but popular either among common listeners or music professionals.

The folk-musik programmes of the radio up to the 1950's reflect the contemporary attitude to folk-music. Popular music performed by local musicians was considered more or less vulgar. Such music was played by violinists, and folk-songs were sung by concert singers.

That was the situation when one of the young music producers at *Sveriges Radio* (the Swedish Broadcasting Corporation), Matts Arnberg, deliberately ventured to launch Swedish folk-music from 1948 onwards. By recording popular ballads and tunes played by traditional musicians in various parts of the country, he built up the big collection of folk-music that is now stored in the archives of *Sveriges Radio*. A large part of the article is devoted to a study of Matts Arnberg's journeys, how the recording started, technical and economic resources, the planning of various journeys, recording methods, etc.

During the 1960's, Arnberg also documented folk-music by recording it on TV, both in Sweden and abroad.

Starting from his field recordings he then endeavoured, in his programmes, to change people's attitude towards folk-music. Local folk-musicians and bands of folk-musicians were al-

lowed to perform at peak listening time, and in the early -60's items with amateur and professional musicians were interlaced at a concert in the Modern Art Museum in Stockholm, forming part of one of the radio's ordinary concert series.

In collaboration with Ulf Peder Olrog, the folk-song researcher, he also arranged several series of programmes featuring popular ballads, all of them based on field recordings. In 1958, a noted series of such programmes was devoted to the medieval ballad, which also resulted in an edition of grammophone records entitled *Den medeltida balladen* (The Medieval Ballad) - 4 LP-records and a book.

The present article also tells us how important the recorded material is for research, in particular that which has been published in the form of grammophone records or books. The great ventures *Den medeltida balladen* and *Jojk* - a presentation of Sami music on 7 LP-records with a book - have also been noted internationally.

The international contacts of *Sveriges Radio* within this field have been considerable in that Arnberg was, for some ten years, chairman of the IFMC's radio committee. *Sveriges Radio* arranged the first separate conference for this committee in 1965.

Finally, the article treats of two examples of folk-music - the Gärdeby tune and a comic song - which have become extremely popular by having been launched by the radio, and which have then been adapted and arranged in various forms.

Nordiska museet under år 1978

Organisation

I årets budgetproposition framlade departementschefen förslag till ändrad organisation för museet. Förslaget hade utarbetats av en departemental kommitté och innebar att en teknisk avdelning inrättades. Dessutom förstärktes den personaladministrativa verksamheten och ett styresmannens sekretariat tillskapades. Den 1 juli trädde den nya organisationen i kraft.

Samtidigt hade förhandlingarna med staten om ett ändrat huvudmannaskap slutförts. Från statens sida hade framlagts ett förslag till överlåtelseavtal som grund för museets övergång från stiftelse till statlig myndighet. Efter ingående prövning av frågan fann nämnden sig inte kunna acceptera avtalet.

Planerings- och utvecklingsarbete

Arbetet med upprättande av ett lokalbehovsprogram för museet återupptogs under hösten. Programmet avser hela museets behov såväl i Stockholm som på Julita. Eftersom upprustning av museibyggnaden kan beräknas ske först om ett antal år igångsattes planeringen av vissa byggnadsåtgärder som fordrar snabbare genomförande. Sådana åtgärder avser byte av hissar, vissa brandskyddsanordningar, förbättring av elförsörjningen, installerande av ny telefonväxel m m.

Under sommaren beviljade regeringen igångsättningsstillstånd för etapp II av magasinbyggnaderna på Julita till en kostnad av 6,7 mkr. Byggnadsarbetet startade under november månad och byggnadstiden beräknades till ett år.

I Forsbacka, Gästrikland, har museet den Ulfsparriska textilsamlingen inhyst i

bruksherrgården sedan 70-talets början. Lokalerna är inte lämpade för ändamålet, varför arbete pågått för att inom länet finna en bättre lokallösning. Under året nådde frågan en som det synes lycklig lösning genom att Sandvikens kommun erbjöd sig att på Högbo bruk skapa utrymme för samlingen. Det tänkes ske i anslutning till skollokalerna för vävutbildning som redan tidigare finns på bruket. Planerna innebär nybyggnad för magasinering, utställning och studiesamling. Sandvikens kommun kommer att projektera anläggningen och erhöill medel av länsarbetsnämnden för ändamålet.

SAMDOK

Under året har den 1977 startade bulletinen utkommit planenligt med fyra nummer. Regeringen beviljade fortsatta medel för verksamheten och under året genomfördes planerna i hempoolen med att Helsinglands museum dokumenterade ett hem i Hudiksvall.

Undersökningsverksamhet

I museets 10-årsplan "Föremål, bild, data" (1973) påpekas vissa luckor i undersökningsmaterialet, bl a vad beträffar yngre tätorter typ industri- och stations samhällen och dokumentation av arbetsliv. För årets fältarbete hade valts ett litet samhälle i Uppland, Skyttorp, med ca 600 invånare och två industrier samt för 1979 en större ort i Västergötland, Töreboda, med drygt 4 000 invånare och ett 30-tal mindre industrier. I planeringen inför Törebodaundersökningen 1979 har ett samarbete inletts med ortens studieförbund, i första

hand Vuxenskolan, som visat stort intresse att i cirkelform medarbeta i undersökningen.

I Hälsingland har de typiska *sammanbyggda ladugårdarna/bostadshusen* studerats. Uppmätning och noggrann undersökning företogs av en gård i *Forsa sn*. Ytterligare fyra gårdar i samma socken fotograferades och beskrevs med principskisser.

Som ett led i riksantikvarieämbetets utredning till bostadsdepartementet om överledning för vattenkraftsändamål av vatten från Piteälven och Vindelälven dokumenterade museet livsföringen hos *fiskarsamerna kring sjön Tjeggelvas* i Arjeplogs sn, Lappland.

Under våren gjordes en punktundersökning av *långtradarchaufförsyrket* med åtföljande dokumentation av en *åkerirörelse* i Stockholm.

Forskningsprojektet *Anläggarna*, som startade 1976, har som syfte att studera arbets- och levnadsförhållanden bland anläggare främst under 1900-talet. Under året har arbetet framför allt varit inriktat på materialinsamling. Insamlingen av anläggarminnen som påbörjades 1977 har resulterat i ca 3 000 sidor skrivna levnadsberättelser och ca 2 000 foton. Materialet skall ligga till grund för ett nytt band i serien *Svenskt liv och arbete*. Dokumentationen av ytterligare nio anläggningsplatser har skett under året: *Kraftverksbygget i Porjus*, *regleringsdammen i Suorva*, *Lindö kanal*, *Skurubron*, *motorvägen Vätterleden*, *landsvägen Falun-Borlänge*, *Ölandsbron*, *kraftverksbygget i Krångede* samt *anläggarsamhället Messaure*.

De föregående år bedrivna *intensivinventeringarna av samiska kulturlämningar* har under året fortsatt i Sareks och Padjelanta nationalparker i Jokkmokks socken.

Den dokumentation av *monteringsfärdiga trähus* som påbörjades 1977 har fortsatt under 1978, i samarbete med SAMDOK-sekretariatet. I januari besöktes Ernström Modulent AB i Hässleholm. Ett tiotal personer intervjuades, anläggningarna och tillverkningsprocessen fotograferades och man samlade in fotografier, kataloger och

reklamtryck från 1960- och 70-talen samt ett antal modeller av aktuella småhus.

Frågelistverksamhet

Frågelistverksamheten innebär förutom planering och författande av frågelistor en omfattande korrespondens med verksamma och tilltänkta medarbetare.

En frågelista om *semestervanor* NM 203 Semestern, sändes ut i december. Listan om *privatbilismen*, nr 202 Vi och våra bilar, besvarades under året av 58 personer, nr 201 *Barnuppfostran* av 27, nr 200 *Turistsouvenirer* av 6, nr 196 *Krukväxter och snittblommor* av 6 och nr 194 *Tilltalsord* av 3 personer. Äldre listor, inklusive specialfrågelistor och memoarer gav under 1978 38 svar. Museet har under 1978 haft 230 fasta meddelare.

Filmning

I november invigdes museets filmverkstad i provisoriska lokaler i Lusthusportens stallbyggnad. I verkstadens utrustning ingår bla klippbord för 16 mm film, tvåbandsprojektor och redigeringsenhet för 16 mm film, kamera, projektor och redigeringsenhet för super-8 film och en Nagra ljudbandspelare. I december togs den nya utrustningen i bruk för första gången. Med hjälp av super-8 apparaturen dokumentärfilmades smeden Bengt Axelsson i Kungsör i full yrkesutövning. Verkstaden fick också tjäna sitt andra syfte, nämligen att möjliggöra omredigering av museets äldre filmer till moderna visningskopior. Man började stilenligt med Ernst Kleins film *Klockgjutning* i Gustafs. Klein var museets filmpionjär på 1920-talet. Filmen genomgicks noggrant och en ny synopsis utarbetades. Omredigering av filmer planeras fortgå, och arbetet kommer att ske i den utsträckning som medel härför finnes.

Räddningsarbetet med äldre filmer har fortgått under året. Ytterligare 1 404 meter spelfilm på nitratbas har tvättats och renoverats samt överförts på acetatfilm. Därmed har sammanlagt 10 208 meter nitrat-

film räddats och masters eller duplikatnegativ har framställts. Ännu återstår 5 854 filmmetrar att rädda på samma sätt.

Årets räddningsaktion betyder att av museets 48 filmer (hela och fragmentariska) är 37 överförda på acetatbas. Det bör påpekas att framställning av duplikatnegativ eller masters endast utgör ett första steg i det totala räddningsarbetet.

Förvärv av föremål, böcker och arkivalier

De under året registrerade föremålen upptar inventarienummer 301.999–303.667 (= 1 669 nummer) i huvudliggaren. Dessutom har 1 327 invnr ur skolmuseets samlingar och ca 1 200 invnr ur lantbruksmuseet registrerats.

Bland de föremål som föregående år överlämnades av Dalälvarnas flottledsförvaltning till Nordiska museet för att utgöra en grundplåt till det blivande flottningsmuseet i Gysinge fanns en motorvarpbåt m/s Gerdt. Inom ramen för medel anvisade till detta museum har det varit möjligt att genom byte ersätta m/s Gerdt med *ångvarpbåten s/s Laxen*. Två starka skäl förelåg för detta byte, dels var det ångvarpbåtarna som omvandlade flottningen från 1800-talets mitt, dels var Laxen byggd för trafik nedströms Gysinge och intill helt nyligen verksam där.

Ett *verkstadsarbetarhem* från 1890-talet har förvärvats som dödsbo. Paret som anskaffade bohaget gifte sig 1893 och familjen bodde längsta tiden i en enrumslägenhet på Hornsgatan. Tack vare att deras dotter – fröken Edit Andersson – levte hela sitt liv med de möbler och husgeråd som hennes föräldrar anskaffat, har hemmet bevarats. Trots senare flyttningar till olika lägenheter hade tom möbleringsschemat i det närmaste bibehållits. Ett rikt urval har gjorts ur kvarlåtenskapen i detta hem. Fotografier och arkivalier har förvärvats. Några år innan fröken Andersson avled, intervjuades hon om familjens levnadsförhållanden.

Museets bonadssamling har utökats med

en *målning* på papper daterad 1861 och utförd av dalmålaren Mats Anders Olofsson. Denne konstnär är visserligen tidigare företrädd med flera arbeten i våra samlingar men motivet är tämligen ovanligt, vilket motiverade ett inköp.

På Bukowskis vårauktion inköptes en unik *lapsk brudkrona* tillverkad i Karesuando omkring 1800. Kronan har stomme av näverremсор täckta av rött kläde och har en påsydd vit spets nedtill. Dekoren består av silvermaljor och en slät hängknapp i silver.

En *damastduk* från 1840 med 12 servetter, allt vävt av Fredrika Harmans, med 10 olika motiv ur Frithiofs saga hör också till årets intressanta förvärv. Motiven finns inte tidigare representerade i museets annars så rika samling av duktyg i damast.

Bland nutidsförvärven kan särskilt framhållas en *samling kläder* (76 plagg) från Maria Reinholdsson på Nordkoster. De utgör ett representativt urval av hennes klädustrustning under de senaste två åren och är försedda med noggranna tidsangivelser och funktionsbeskrivningar, uppgifter om inköpskälla etc. Maria har nu fyllt 11 år och sammanlagt har museet nu förvärvat ca 300 plagg från henne ända från spädbarnsåldern.

En fin komplettering till en tidigare gåva från Adolf Fredriks arbetsstuga 1971 innebär en samling protokoll, arbetsmaterial, anteckningsböcker m m från arbetsstugans verksamhet 1887–1944.

Bibliotekets katalogiserade samling ökade under året med ca 37 hyllmeter, varav ca 70 % utgjorde gåvor och bytespublikationer från enskilda personer samt från andra institutioner och sammanslutningar i in- och utlandet. Vid en sammanräkning, varvid man betraktar tidskriftsårgångar, enskilda arbeten och broschyrer som jämställda enheter, befines årets katalogiserade accession uppgå till 2 648 mot föregående år 2 902 dvs en minskning om 218 enheter eller med 7,5 %. Det torde få anses betydande för bibliotekets kärva ekonomiska situation att av årets inköp endast ca 200 volymer kan räknas som böcker. Detta

är en synnerligen betänklig siffra, som innebär att samlingarna långt ifrån kan bibehållas vid den standard som gjort biblioteket till ett av Europas ledande i sin bransch.

Förvaring, vård och konservering

Uppordningen av lantbruksföremål i Julita-magasinet har fortgått. Samtliga kataloglappar över handredskap har kopierats och kopiorna finns tillgängliga på Julita. Den successiva överföringen av textilier till Julita har fortgått och främst omfattat dynor och sängutrustning. Överflyttningen har som vanligt medfört en noggrann kontroll och vård av varje enskilt föremål i vårdlokalerna på Julita, och dessutom sedvanlig kollationering och komplettering av kataloglappar.

I magasinet på Fisksjöäng har samlingen av hantverk uppdagnats. I Garnisonen har arbetet med uppdordning av den norska samlingen fortgått under året.

Konserveringsarbetet har till stor del fått koncentreras på material som skulle ingå i den stora utställningen Resa i Sverige.

Bearbetning och forskning

Arbetet med Berchska samlingens textila material har fortsatt. Vid årets slut koncentrerades arbetet på färdigställandet av manuskript. Projektledare har varit Elisabet Hidemark.

Under året har bearbetningen fortsatt av det arekologiska materialet från Elisenhof i Schleswig-Holstein. Projektet bekostas av Deutsche Forschungsgemeinschaft.

Kersti Homquist har tillsammans med f. l. e. intendenten Erik Andrén bedrivit arkivstudier och bearbetat insamlat material för en publikation om svenska guldsmeder under 1800-talets senare del.

Undervisning

Institutet för folklivsforskning vid nordiska museet och Stockholms universitet är ge-

nom överenskommelse mellan museet och universitetet knutet till professuren i etnologi, särskilt europeisk, och utgör universitetets ämnesinstitution. Kostnaderna för institutets verksamhet bestrides av statsmedel genom museet och universitetet samt genom speciella anslag eller gåvor. Under året var totalt 948 personer registrerade under endera eller bägge terminerna under året.

Under året har 847 grupper om 15 419 personer erhållit undervisning i museet. Dessa fördelar sig på 195 grupper om 4 436 elever vid Stockholms skolor, 454 grupper om 7 183 personer, dels elever från skolor utanför Stockholms kommun, dels barn från daghem och fritidshem såväl i som utanför Stockholm, slutligen 198 vuxengrupper om 3 800 personer.

Förutom ovanstående grupper har museet besökts av 1 478 grupper om 17 249 personer, som under ledning av egna lärare eller guider bedrivit undervisning i museet. Dessa fördelar sig på 82 grupper om 1 203 elever från Stockholms skolor, 337 grupper om 6 065 elever från skolor utanför Stockholm samt 360 vuxengrupper om 4 399 personer.

Dessutom tillkommer 226 visningar av olika utställningar för allmänheten med sammanlagt 3 104 deltagare. Av dessa var 40 visningar på engelska med 433 deltagare.

Den sk. ordinarie undervisningsverksamheten för Stockholms kommunala skolor fortsatte under året enligt de principer som tidigare rått. Programmen är planerade för mellanstadiet (åk 5) samt för högstadiet (åk 7-9) och tar två lektionstimmar i anspråk. I besöket ingår visning, grupparbete och redovisning.

Avdelningen har liksom tidigare år även handhaft undervisningen på Skansen för fjärde och sjätte årskursen från Stockholms skolor. 164 klasser ur åk 6 samt 132 klasser ur åk 4 har erhållit undervisning.

Under året startade det etnologiska studiebesöket för gymnasiet på Skansen. 77 klasser från Stockholms län erhöll undervisning.

Utöver den schemalagda undervisningen på Skansen har 193 klasser eller grupper erhållit undervisning, ofta av mer kvalificerad art. Denna undervisning har handhåfts av museets tjänstemän såväl som av museilärarna.

I samarbete med Kursverksamheten arrangerades under våren en föredragsserie om sex torsdagskvällar kring seder och traditioner i olika samhällsklasser under äldre tid.

I samarbete med Kursverksamheten ordnades en kurs i "Möbelkunskap och möbelvård" i anslutning till utställningen Tapetserare i arbete. På grund av det stora intresset dubblerades kursen.

Museets utställningar har i stor utsträckning utnyttjats av olika bildningsorganisationer i anslutning till undervisning i "Svenska för invandrare". Dessa visningar har utförts såväl av museets personal som av bildningsförbundens egna ledare.

Nyckelviksskolan, Konstfackskolan, seminarierna för huslig utbildning i Stockholm, Uppsala och Göteborg, lärarhögskolorna i Stockholm, Uppsala, Karlstad och Linköping, högskolan Gävle-Sandviken, forskollärrarseminariet i Södertälje, Sveriges Radios personalutbildning m fl samt ett stort antal skolor för textil utbildning liksom omskolningskurser i arbetsmarknadsstyrelsens regi är exempel på studiegrupper som kontinuerligt använt museets samlingar i undervisningssyfte. Även de olika folkbildningsorganisationerna liksom föreningar och organisationer av olika slag har på samma sätt brukat museets samlingar.

Barnavdelningen har under året fortsatt arbetet på temat "Torparbarn". Denna utställning och tillhörande verksamhet startade hösten 1977. Verksamheten har dels riktat sig till daghem, deltidsförskolor och fritidshem i Stockholms län, vilka fått göra gruppbesök efter tidsbeställning, dels har barnverkstaden varit en öppen verksamhet för allmänheten under helger och vintersportlov.

Konferenser

Museet svarade för planeringen av den 21:a nordiska etnologkongressen som hölls i Hemse den 12-16 juni.

Den andra stora konferens museet var engagerat i var TICCIM den 30/5-5/6. Museet svarade för merparten av den praktiska planeringen av denna tredje internationella industriminneskonferens. ICOM:s kommitté för dataregistrering, CIDOC, planerades och avhölls på Julita också under maj månad.

Museets gårdar

Julita gård

Museets egen personal har utfört löpande underhållsarbeten på de många byggnaderna. Särskilt kan nämnas omläggning av taket på jaktstugan på Tockenön.

Arbetslösheten inom byggnadssektorn i Katrineholmsområdet medförde att ett 40-tal byggnadsarbetare fick utföra beredskapsarbeten under vintern och våren. Arbeten omfattade stalltakets på huvudarendegården, reparation av Risinge skola och parstuga, torpen Västtorp, Dalhem, Dalbo och Dabergsstugan med tillhörande uthus. Vidare reparerades väderkvarnen, växthuset, Knäppan och mejeriet. För arbetena åtgick 2 820 dagsverken och kostnaderna uppgick till cirka 1,7 mkr.

Matsgården i Östbjörka

Under våren avslutades en markaffär mellan Nordiska museet och Lantbruksnämnden i Falun, vilket möjliggjorde tillskapandet av en parkeringsplats invid Matsgården, något som varit önskvärt under lång tid.

Svindersvik i Nacka

I fruktträdgården har en inventering utförts för att sortbestämma de gamla äpple- och päronträden. Inventeringen skall ligga till grund för ett förnygrings- och bevarandeprogram.

Tyresö slott

Takreparationer har utförts resp påbörjats på följande byggnader: Ekliden, Handelsboden, huvudbyggnaden och flyglarna.

Gångbron till Notholmen och båtbyggnaden har reparerats och justerats.

Flyglarna, som fasadrenoverades 1974, visade sådana skador beträffande avfärgningen, att entreprenören tvingades att inom ramen för sitt garantiåtagande göra om avfärgningen på hela den västra flygeln och på den norra delen av östra flygeln.

Nordiska museets byggnad på Lejonslätten och Villa Lusthusporten

På huvudbyggnaden har fortsättningsvis underhålls- och restaureringsarbeten utförts i byggnadsstyrelsens regi.

Norra risalittornets balustradrestaurering har slutförts under våren 1978.

Den utvändiga restaureringen har fortsatt. Under september påbörjades arbetet med förstärkning av ryttarstatyns postament samt uppfartsrampen, omläggning av skiffertaket i den nordöstra delen samt utbyte av fönsteromfattningar och täckstenar på röstena i den sydvästra delen av byggnaden.

Invändigt har den södra delen av hallen elektrifierats.

Vid Villa Lusthusporten har byggnadsstyrelsen som entreprenadarbete utfört fasadrenovering av Stallet och vaktmästarbostaden.

Sune Zachrisson

Nordiska museets nämnd

Nämnden har under året haft följande ledamöter: riksdagsledamot stadskassör Rune Carlstein, ordf., riksarkivarie Åke Kromnow, vice ordf., professor Erik Anners, styresmannen Sune Zachrisson, överintendent Åke Meyerson (t.o.m. 30 juni), riksdagsledamot Sina Eliasson (fr.o.m. 1 juli), filosofie licentiat Barbro Hedwall (fr.o.m. 1 juli), författaren Birger Norman och rektor Åke Leander (t.o.m. 20 juni). Förste intendent Ingrid Bergman och kansliskrivare Kerstin Kunelius-

Hestrell har varit personalföreträdare i nämnden. Suppleanter för dem har varit intendent Birgitta Conradson, förste byråsekreterare Gun Wreiman (t.o.m. 30 juni) och Ann-Marie Kumlin (fr.o.m. 1 juli).

Fr.o.m. 1 juli är nämnden genom beslut av regeringen inte längre styrelse för livrustkammaren.

Samfundet Nordiska museets Vänner

Vänföreningens styrelse har under året utgjorts av K.K.H. Prins Bertil, ordf., bankdirektör Lars-Erik Thunholm, v.ordf., direktör Rolf Arfwedson, skattmäst., friherrinnan Susan af Ugglas f. Levenhaupt, direktör Erik Elinder, direktör Gillis Tempelman och byggnadsingenjör Lennart Hegerter, de båda sistnämnda som suppleanter. Som sekreterare har museets styresman fungerat.

Inköpsnämnden har bestått av H.K.H. Prins Bertil, direktör Rolf Arfwedson och styresmannen.

Samfundets medlemstal utgjorde den 31 dec. 794 personer.

Besöksstatistik

Nordiska museet har under året haft 154.763 besökare, varav 32.668 i grupper (2.325 st.). Motsvarande siffror 1977 var 156.950, därav 34.643 i 2.517 grupper.

Svindersvik hade under året 1.103 besökare, Julita: Stora huset 12.851, museet 22.535, Tyresö slott 3.841, Härkeberga 3.200, Matsgården 820, Forsbacka 795.

Utställningar

Basutställningar

Möbler och inredning i översta våningens nordöstra sektion stängdes i april och ersattes t.v. med studiesamlingen Svenska möbler, som öppnades den 21 juli i översta våningens sydvästra sektion. Producenter: Maj Nodermann, Teje Colling och Barbro Hovstadius

Tillfälliga utställningar

Kvar fr. föregående år
Hem och hantverk.—hela året.
Sticka mönster.—hela året.
Svenskt krukmakeri.—hela året.

Vem målade bonaderna?—hela året.
Skinnläder.—hela året.
Levande mönster.—hela året.
Från nationaldräkt till byggedräkt.—hela året.
Österbottniska bilder.—26 febr.
Målade bonader.—5 aug.

Nya utställningar

Tapetserare i arbete. 4 maj–16 dec. Stora hallens norra hälft. Producent: Bengt Nyström.
Resa i Sverige. 24 okt.—Stora hallens södra hälft. Projektledare: Elisabet Hidemark. Producent och samordnare: Annette Rosengren.
Lycklig resa. 15 dec.—F.d. kröningsläktaren. Producenter: Barbro Hovstadius, Inga Wintzell och Gunvor Vretblad.

Utställningar utanför museet

Forts. fr. föregående år
Barn i Stan. —28 febr. Stockholms Stadsmuseum
Nejonögonfiske. —hela året. Älvkarleby.

Nya utställningar

Fyra gästrikbönder. 10 juni–10 sept. Julita. Producent: Gävle museum
Ur Hedvig Ulfsparrs textilsamling: Broderier från Thyra Grafströms textilateljé åren 1897–1920 – Flätade avslutningar – Band – Skjortor och yllevävnader. 14 juni– Forsbacka. Producenter: Berit Eldvik och Lena Hassel-Nilsson.

Vandringsutställningar

Forts. fr. föregående år
Handarbetets vänner 100 år. Västerås, Falköping.
Karameller, kola och choklad. Distr. av Riksutställningar: Bålsta, Lidingö, Huddinge, Norrköping, Visby, Nacka, Tingsryd, Hallstavik.
Hembiträdet: Landskrona, Falköping, Borås, Ulricehamn, Strängnäs, Varberg, Karlskrona.
Statare. Distr. av Riksutställningar: Ljungkile, Lomma, Kalmar, Linköping, Sigtuna, Upplands Bro, Örebro, Uppsala, Huddinge, Karlstad, Örnsköldsvik.
Sticka mönster: Sigtuna, Eskilstuna, Nyköping, Borås, Sundsvall, Falköping, Varberg.

Publicering

Från Nordiska museet har utgivits:

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok. 204 s.

I serien Nordiska museets Handlingar
nr 88 Gunnebo I. Egendomen och ägarna, av Arvid Bäckström, red. och utg. av Göran Axel-Nilsson. 150 s. 1977.
Nr 89 Gunnebo II. Herrgården, av Arvid Bäckström, red. och utg. av Göran Axel-Nilsson. 292 s. 1977.
Nr 90 Gunnebo III. Ritningarna, av Arvid Bäckström, red. och utg. av Göran Axel-Nilsson. 305 s. 1977.
Nr 91 Svenska Slöjdföreningen och konstindustrin före 1905, av Gunilla Frick. 315 s.

Forskningsrapporter i forskningsprojektet Migrationen Finland–Sverige (i samarbete med Geografiska institutionen vid Umeå universitet och Etnologiska institutionen vid Jyväskylä universitet).

- 9 "Det hör väl till traditionen..." Rapport om finländska invandrades högtidsseder i Upplands Väsby, av Annika Tyrfelt. 33 s. 1977.
- 10 Migrationen mellan Finland och Sverige åren 1968–74. Några flyttningsmodeller. Varifrån i Finland kommer flyttarna och var i Sverige hamnar man?, av Nils Häggström. 75 s.

Byalag och byaliv, av Sigurd Erixon med förord av Mats Rehnberg. Utg. med stöd av Sigurd Erixon-kommittén. 174 s.

The published writings of Agnes Geijer 1928–1978. Utg. i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum. 47 s.

Resa i Sverige. Om våra resor under 500 år, red. av Elisabet Hidemark och Annette Rosengren. 32 s.

Från nationaldräkt till byggedräkt, av Ingrid Bergman. 1 bl.

Szwecja wczoraj i dziś. Parę gódzin podroży z Polski. 20 s.

Tapetserare i arbete, av Bengt Nyström. 4 s.

Vägledning genom Nordiska museets samlingar. 27 uppl. 32 s.

Führer durch die Sammlungen des Nordiska Museet. 8 Aufl. 36 s.

A guide to Nordiska museet. 14th ed. 32 s.

Nordiska museet [informationsfolder]. 6 s.

Nordiska museet. Program våren 1978. 6 s.

Nordiska museet. Program hösten 1978. 4 s.

Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen, nr 102. 24 s.

Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek, nr 53–55. 125 s.

Samdok. Bulletin från rådet för samtidsdokumentation vid kulturhistoriska museer. 2–5. 32 s.

Market of ideas, nr 15–17. 42 s.

Från Sveriges storhetstid. Franska legationssekreteraren Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634–1635, inledn. av Brynolf Hellner. 139 s. Utg. av LiberFörlag i samarbete med Nordiska museet.

Ur Nerikes folkspråk och folkklif, av G. Djurklou. Facsimileutgåva, med inledn. av Britt-Mari In-sulander. 136 s. Utg. LiberFörlag i samarbete med Nordiska museet.

Jag kan berätta! Arbetarminnen från gamla tid-ers Sverige. Urval och företal av Mats Rehn-berg. 277 s. Utg. av Pogo Press i samarbete med Nordiska museet

The industrial heritage. The third international conference on the conservation of industrial monuments. Sweden 30 May–5 June 1978. Transactions 1. National reports. Europe ex-cept Scandinavia, North America and Japan. Red. av Marie Nisser. 166 s. Utg. i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Tekniska Museet och Industriminnesgruppen.

The industrial heritage in Scandinavia. The third international conference on the conser-vation of industrial monuments. Sweden 30 May–5 June 1978. Transactions 2. Scandina-vian reports. Red. av Marie Nisser och Fredric Bedoire. 96 s. Utg. i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Tekniska Museet och Indu-striminnesgruppen.

Rig, årg. 61. 140 s. Utg. av Föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med Nordiska mu-seet och Folklivsarkivet i Lund.

Stig Appelgren

Reviderat och aktualiserat noterna till en ny uppl. av Charles Ogier, Från Sveriges stor-hetstid, s. 117–139. LiberFörlag i samarbete med Nordiska museet.

Recensioner: Bo Lönnqvist, Folklivsforskning. En bibliografi över Svensksfinland. Hfors 1976. – Rolf Herzog, Index für die Bände 1–99 (1869–1974) der Zeitschrift für Ethnologie. Braun-schweig 1976. *Rig*, årg. 61, s. 25–29. Carin Ullberg, Nyförvärv av nordkalottlitteratur/ Valikoima pohjoiskalottikirjallisuuta. 1966–1973. Luleå 1977. *Rig*, årg. 61, s. 79.

Jonas Berg

Kärror och vagnar; Bagage. *Resa i Sverige*, s. 12, 20.

Industriminneskonferensen TICCIM. *Kultur-minnesvård nr 4*, s. 11–16. Information utg. av riksantikvarieämbetet.

Redigerat och skrivit inledningen till Fataburen. Ingått i redaktionen för Samdok.

Kerstin Berg

Hemmiljö, invandrare, idrott i Göteborg. *Sam-dok 3*, s. 3–5

Dokumentation av monteringsfärdiga trähus. *Samdok 4*, s. 2–3.

Redigerat Samdok.

Ingrid Bergman

Från nationaldräkt till byggedräkt. 1 bl.

Inger Bonge-Bergengren

Ett skjutsväsande organiseras; Med skjuts på 1800-talet. *Resa i Sverige*, s. 4–6, 16–18.

Barbro Bursell

The Builders – an ethnological research project. *The industrial heritage in Scandinavia*. Tran-sactions 2. Red. av Marie Nisser och Fredric Bedoire, s. 90–92.

Teje Colling

Recension: Hilding Mickelsson och Ingemar Svensson, Friargåvor och annat grant. Sthlm 1977. *Hemslöjden nr 4*, s. 11, 32.

Birgitta Conradson

Szwecja wczoraj i dziś. Parę godzin podróży z Polski (utställningskatalog tills. med Lars Hall), 20 s.

Recension av utställning: Barn i stan. *Form 1977*, nr 8, s. 50

Ingått i redaktionen för Samdok.

Sofia Danielson

Nålbindningens historia. *Märta Brodén, Nål-bindning*, 2 uppl., s. 9–18. LT:s förlag.

Berit Eldvik

Reskläder; Cykel och camping. *Resa i Sverige*, s. 21, 29.

Eva Fägerborg

Resa med långtradare; Stationssamhället Skyt-torp. *Meddelanden från Kulturhistoriska un-dersökningen*, nr 102, s. 9–11, 21–23.

Nordiska museet studerar svenska stationssamhällen (tills. med Marianne Olsson och Jan Raihle). *Nord Nytt, ny serie, nr 1*, s. 61–65.
Industridokumentation vid Nordiska museet. *Arbetsliv. Dokumentation av industri och människa* (Bygd och Natur årsbok), s. 32–37.

Börje Hansen

The oikological approach. *Chanse and change*, utg. av Sune Åkerman m.fl., s. 147–158. Odense. (Odense university studies in history and social sciences. 52.)

Notes on household composition and socio-cultural Change. *Ethnologia Europea vol. X, I, 1977/78*, s. 243–262.

Samhällsklasser i de svenska småstäderna under 1850- och 1860-talen. *Historisk tidskrift*, s. 243–262.

Familj, hushåll, släkt. En punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturhistoriska studier. Gidlunds. 308 s.

Recension: Jonas Frykman, Horan i bondesamhället. *Rig, årg. 61*, s. 29–31.

Mats Hellspong

Recensioner: Merike Fridholm m.fl., *Industrialismens rötter*. Sthlm 1976. – Rolf Pålbrant, *Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939*. Upps. 1977. *Rig, årg. 61*, s. 33–34, 66–67. Urbaniseringsprocessen i Norden, red. av Grethe Authén-Blom. *Ethnologia Scandinavica*, s. 177–179.

Kersti Holmquist

Kinesiska lergodskannor med svensk silvermontering. *Röhsska konstslöjdmuseets årsbok 1974–76*, s. 20–29

Hur dokumenterar svenska museer boendet. *Samdok 4*, s.1.

Ingått i redaktionen för Samdok.

Bengt af Klintberg

Harens klagan och andra uppsatser om folklig diktning. 204 s. Pan Norstedts.

Folkloristiska grundfakta. 36 s. Institutet för folklivsforskning.

Brita von Knorring

Redigerat (tills. med Marianne Olsson) *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen* (MKU), nr 102.

Sten Lundwall

Redigerat (med biträde av Margit Stoye) *Bibliografiska meddelanden från Nordiska museets bibliotek*, nr 53–56. 125 s.

Hans Medelius

Om öländska kroppkakor och något om andra. *Öländsk bygd*, s. 13–20. (Tidigare publicerad i *Gastronomisk kalender*, årg. 18.)

Janken Myrdal

Till häst och till fots. *Resa i Sverige*, s. 3.

Hakke (Sverige och Skåne). Art. i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, bd 21, sp. 192–193.

Arkivet för folkens historia. *Nord Nytt, ny serie, nr 1*, s. 73–75.

Recension: Stig Welinder, Prehistoric agriculture in eastern middle Sweden. Lund 1975. *Fornvännen*, s. 51–53.

Ingått i redaktionen för *Meddelanden från Arkivet för folkets historia*.

Bo G. Nilsson

Etnografisk forskning i Albanien. *Rig, årg 61*, s. 57–63.

Vintervägar; Vägvisare och reskartor. *Fataburen*, s. 73–90, 139–162.

Rikets frihet är skrivfrihet. Peter Forskåls kamp för tryckfrihet 1759–60. *Tidskrift för folkets rättigheter 4*, s. 11–15

Vägar; Vintervägar; Vägvisare och kartor. *Resa i Sverige*, s. 7–8, 10–11, 19.

Eva Nordlinder

Folkdans och folkmusik. *Meddelanden från Arkivet för folkets historia*, nr 2, s. 16–21.

Ottonie Nyberg

Anlägggarminnen. *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 102, s. 11–14.

Bengt Nyström

Tapetserare i arbete. 4 s.

Redskapskavalkad. *Meddelanden från Arkivet för folkets historia*, nr 3, s. 21–28.

När ångbåten kom; Sveriges blåa band. *Resa i Sverige*, s. 22, 23.

Enkätsvar om verkstadsindustri. *Samdok 5*, s. 7–8.

Byarna vid Glafs fjorden. *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 102, s. 7–8.

Marianne Olsson

Nordiska museet studerar svenska stationssamhällen (tills. med Eva Fägerborg och Jan Raihle). *Nord nytt, ny serie*, nr 1, s. 61–65.

Redigerat (tills. med Brita von Knorring) och skrivit inledningen till *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 102.

Jan Raihle

Nordiska museet studerar svenska stationssamhällen (tills. med Eva Fägerborg och Marianne Olsson). *Nord nytt, ny serie*, nr 1, s. 61–65.

Ärjemarkskultur i Tjeggelvas; Hälsingska ladugårdskomplex. *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 102, s. 15–17.

Mats Rehnberg

Blå välling och sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor. Ny utg. 255 s. 8 pl.bl. LT i samarbete med Institutet för folklivsforskning.

En folklivsforskares möte med Ovensiljan för 40 år sedan. *Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård 27–28 juni 1977 under medverkan av Kungl. Gustav Adolfs akademien*, s. 15–39.

Janssons frestelse. *Gastronomisk kalender*, årg. 19 (1979), s. 75–94.

Skärgårdsbåtarna. 2 s. *Den gamla ångbåten*. Grafioteket.

Litteratur om dans. *Ernst Klein, Om folkdans*, s. 105–121.

Redigerat och skrivit förord till Ernst Klein, *Om folkdans*. LT:s förlag i samarbete med Institutet för folklivsforskning.

Redigerat och skrivit förord till Jag kan berätta. Arbetarminnen från gamla tidens Sverige. Text och bilder ur Nordiska museets samlingar. Pogo press.

Redigerat och skrivit förord till Sigurd Erixon, *Byalag och byaliv*. Nordiska museet.

Redigerat *Gastronomisk kalender*, årg. 19 (1979). Utg. av Gastronomiska akademien.

Göran Rosander

Introduktion till Heidi Henriksson, *Popular hunting and trapping*. (Early Norrland 6.) Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien. På väg. Färdandets folk under tusen år. *Fataburen*, s. 9–40.

Allmogen på resa; Turismen. *Resa i Sverige*, s. 9, 27–28.

Utåtriktad verksamhet vid svenska museer. Värderingar, verklighet, visioner. *Museumsnytt*, årg. 27, s. 113–122.

Museerna och forskningen. Rapport från en norsk konferens. *Svenska museer*, s. 43–50.

Samla, vårda, visa – eller något mer? Om museernas kulturpolitiska roll. 40 s. Distr.: Kulturrådet.

Annette Rosengren

Resa med tåg; Med bil; Nu är det 1978. *Resa i Sverige*, s. 24–26, 30, 31.

Redigerat (tills. med Elisabet Stavenow-Hidemark) *Resa i Sverige*. Om våra resor under 500 år. 32 s.

Ebbe Schön

Jan Fridegård. Proletärdiktaren och folkkulturen. 246 s. Wahlström & Widstrand.

Ett folkloristiskt projekt. *Meddelanden från Kulturhistoriska undersökningen*, nr 102, s. 9.

Elisabet Stavenow-Hidemark

Varför reser du? Carl Jonas Love Almqvist som resenär. *Fataburen*, s. 41–48.

Resenärer och sevärdheter. *Resa i Sverige*, s. 13–14.

Recension: Gunilla Frick, Slöjdföreningen och konstindustrin före 1905. *Form*, årg. 74, nr 5, s. 34–35.

Redigerat (tills. med Annette Rosengren) *Resa i Sverige*. Om våra resor under 500 år. 32 s.

Mátyás Szabó

Hur drogs tegnebyårret? *Meddelanden från Arkivet för folkets historia*, årg. 6, nr 1, s. 29–32.

Etniskt möte på den kanadensiska prärien. *Etnologiska institutionen vid Uppsala universitet*. *Meddelanden nr 12, HT 1978*, s. 6–15.

Gyula Ortutay 1910–1978. *Arv*, vol. 34, s. 180–185.

Recensioner: Nordiskt fäbodväsen. Förhandlingar vid fäbodseminarium i Älvdalen, Dalarna, 1–3 sept. 1976. Red. av Göran Rosander. 1977; Sigvard Montelius, Fäbodväsendet i övre Dalarna. 1977. *Ethnologia Scandinavica*, s. 214–215.

Jan-Öjvind Swahn

Adolph Ivar Arwidsson, en bortglömd pionjär i svensk kulturhistoria. *Skånska Brand 150 år. 1828–1978*, s. 24–25.

Klapp och tomte genom tiderna. *Bygd och natur*, årg. 59, nr 6, s. 4–11.

Huvudredaktör för Bra böckers lexikon 16–18.

Annika Tyrfelt

IKEA – ”sagan om en man, hans priskurant och hans cykel”. *Samdok 4*, s. 6.

Inga Wintzell

Maria och hennes kläder. *Samdok 2*, s. 7–8.

Annika Österman

KU-medarbetare blir hedersdoktor. *Meddelanden från Kulturhistoriska avdelningen*, nr 102, s. 5–6.

Befattningshavare vid årets utgång

(Siffrorna anger året för inträde i institutionens tjänst)

Styresman

Sune Zachrisson, F.L., 75

Styresmannens sekretariat

Sekreterare (e.assistent) Kerstin Rimmerfeldt, 76

E. intendent Kerstin Berg, F. K. (1/2-tid)

Avd. 1 Näringsliv och samfund

Avdelningschef förste intendent Jonas Berg, F. L., 74

Intendenter

Mátyás Szabó, doc., 67 (tjl.)

Rolf Kjellström, doc., 67

Birgitta Conradson, F. L., 69

Heidi Henriksson, F. L., 69 (tjl. 50 %)

Lajla Benedy, F. K., 64 (deltid)

Vik. intendent

Bengt Nyström, F. D., 65

Janken Myrdal, F. K., 75 (1/2-tid)

Kansliskrivare Kersti Wikström, F. M., 74

Projektanställd

Intendent Barbro Bursell, F. K., 76 (deltid)

Avd. 2 Bostadsskick

Avdelningschef förste intendent Elisabet Hide-mark, doc. 56 (tjl.)

Intendenter

Maj Nodermann, F. L., 64

Eva Lis Bjurman, F. L., 62

Inger Bonge-Bergengren, F. K., 60

Teje Colling, F. K., 62

Per H. Falck, F. L., 76 (tjl.)

Vik. intendent Barbro Hovstadius, F. D., 77 (deltid)

Kansliskrivare Annika Tyrfelt, F. K., 71 (tjl. för vik. som amanuens inom avd.)

Vik. kansliskrivare Hans Johansson, 77

Avd. 3 Textil och dräkt

Avdelningschef förste intendent Ingrid Bergman, F. L. 71

Intendenter

Sofia Danielson, F. K., 65

Inga Wintzell, F. K., 50

E. amanuens Berit Eldvik, F. K., 70

Assistent Karin Haglund, med tjänst förlagd till Forsbacka, 77 (tjl. 50 %)

Vik. assistent Lena Hassel-Nilsson, med tjänst förlagd till Forsbacka, 77 (1/2-tid)

Kansliskrivare Ulla Tegman, 74 (vik. som museiassistent inom avd.)

Vik. kansliskrivare Ingrid Frankow, F.K., 78

Mönsterritare Eva Nordlinder, 78 (1/2-tid)

Museiassistent Ingrid Roos-Björklund, F. K., 74 (tjl. 40 %)

Textilvård

(detacherade från Tekniska avd.):

Museieassistent Karin Pers, 53 (tjl. 25 %)

E. museiassistent Siw Pers, 75 (deltid)

Avd. 4 Kulturhistoriska undersökningen och Nordiska museets arkiv

Avdelningschef förste intendent Göran Rosander, doc., 70

Undersökningssektionen

Intendenter

Marianne Olsson, F. L., 48
Jan Raihle, F. K., 77
Bengt Nyström, F. D. 65 (tjl. för vik på avd.
Näringsliv)

Annika Österman, F. K., 62
Amanuens Annette Rosengren, F. K., 71
E. amanuens Eva Fägerborg, F. K., 76

Assistenter

Birger Grape, F. K., 60 (tjl. 50 % för vik. som
arbetsledare vid folkminnessamlingen)
Ottonie Nyberg, F. K., 71

Förste ritare Brita von Knorring, 65

Kansliskrivare

Birgitta Munthe, 65
Kerstin Kunelius-Hestrell, F. K., 71 (deltid)
Vik. kansliskrivare Britt Sandström, 76 (1/2-tid)

Projektanställd

Intendent Anders Nyman, F. L., 56.

Arkivet

Förste arkivarie Rut Liedgren, F. L., 43

Intendenter

Ebbe Schön, F. D., 78
Åsa Thorbeck, F. K., 74 (tjl. 50 %)
Barbro Barwing, F. K., 67 (avlönad av AMS)
Gunvor Vretblad, F. K., 73 (vik. 1/2-tid, ar-
betsledare, avlönad av AMS 1/2-tid)

Amanuens Eva Nilsson, F. K., 74 (delvis avlönad
av AMS)

Assistent Ann-Marie Kumlin, 71

Vik. assistent Birger Grape, F. K. 60 (1/2-tid,
avlönad av AMS)

Kansliskrivare Christina Andersson, 76 (1/2-tid)

Vik. kansliskrivare Inga-Britt Rosén, F. K., 78
(1/2-tid)

Avd. 5 Undervisningsavdelningen och Nordiska museets bibliotek

Avdelningschef förste intendent Skans Torsten
Nilsson, F. L., 63

Undervisning m.m.

Intendenter

Ernst-Folke Lindberg, F. K., 51 (1/2-tid)
Hans Medelius, F. K., 59
Förlagsredaktör Berit Nordin, F. K., 77 (1/2-tid)
Amanuens Maria Regazzoni Rapp, F. K., 72 (tjl.)

Assistenter

Sigrid Eklund, F. K., 74 (vik. som amanuens
inom avd.)
Eva Olsson, 63
Gunilla Waldetoft, 76 (tjl.)

Vik. assistenter

Roland Lindell, F. K. 78
Sólveig Georgsdóttir, F. K., 77

Kontorister

Bengt Singman, 68
Britt Sandström, 76 (1/2-tid, tjl. för vik. på Kul-
turhistoriska undersökningen)
Karin Söderberg, 77
Vik. Kontorist Britt Jonsson, 77

Biblioteket

Förste bibliotekarie Jan-Öjvind Swahn, F. D., 78

Bibliotekarier

Stig Appelgren, F. L., 70
Anita Larson, F. K., 72

Biblioteksassistenter

Brita Geijer, F. K. 72 (1/2-tid)
Bo. G. Nilsson, F. K., 74 (1/2-tid)
Monika Carlheim-Gyllensköld, F. K., 75 (1/2-
tid)

Vik. biblioteksassistent Lars Ohlsson, 78

Assistent Margit Stoye, 45

Avd. 6 Tekniska avdelningen

Avdelningschef förste intendent Ulf Hamilton,
civ.ing. F. K., 78 (tjl.)

Registrering och nomenklatur

Intendenter

Göran Bergengren, F. K., 62
Kerstin G:son Berg, F. L., 67 (1/2-tid)
Assistent Mona Palmé, 46
Museibiträde Christina Westergren, F. K.,
75

Förrådslag

Förrådsmästare Bertil Granqvist, 47

Förrådsförmän

Kjell Karlsson, 76
Per-Olov Wallgren, 60
Ann-Marie Holm, F. K., 76
Jens Karlsson, 76

Hantverkare Björn Fougner, 78

Museiassistenter

Inger Hålling, 76
Karin Pers, 53
E. museiassistent Siw Pers, 75

Konservering

Textilkonservatorer

Marie Louise Wulfrona-Dagel, HKS, 52
Ingrid Wahlström, vävlärare, 64 (tjl. 50 %)
Inger Nyman-Elofsson, HKS, 71 (1/2-tid)
Vik. textilkonservator Inger Rundström, HKS,
F. K., 75 (1/2-tid)

Möbelkonservatorer

Carl-Axel Holm, 45 (1/2-tid)
Ulf Secher Tendal, 77
Per Westberg, 77 (1/2-tid)

Målerikonserverator Manne Göransson, HKS, 64

Tapetserarkonservator Kent Edström, 76

Fotoateljé

Fototekniker Ulla Wäger, 52
Förste fotograf Birgit Brånwall, 66

Fotografer

Terttu Höglund, 58
Hans Koegel, 65
Bertil Höglund, 76
Eva Aspelin, 72

Fotobiträden

Siv Wenngren, 67
Bengt Nilsson, 72

Vik. fotobiträde Peter Segermark, 76

Utställningar

Förste verkmästare Elov Carlsson, 38
Bitr. verkmästare Tage Johansson, 50

Hantverkare

Bernt Sundberg, 72
Dag Holmberg, 70
Björn Solberg, 72

E. hantverkare Hans Kling, 78

Byggnadssektionen

Vik. intendent Peter Blom, F. K., 77
Amanuens Johan Åkerlund, F. K., 75

Administrativa avdelningen

Avdelningschef Greger Oxhammar, J. K., 75
Byrådirektör Gunvor Wreiman, 46
Förste byråsekreterare Kerstin Asplund, F. K.,
75

Byråassistent Lillemor Kihlskog, 44
E. förste byråsekreterare Eva Molin, J. K., 77
Registrator Anne von Friesendorff, 64
Kansliskrivare Hedda Sandström, 66
Byråassistent Märtha Rudén, 69
Assistent, Inga Skoglund, 73

E. kansliskrivare Ingalena Steinmark, 78
Assistent Eva-Britt Bexelius, 74 (1/2-tid, tjl.)

Vik. assistent Gerd Casslén, 78 (1/2-tid)

Assistent Margareta Wiming, 77 (1/2-tid)

Kontorist Kaija Rissanen, 76

Expeditionsvakter

Olof Kihlskog, 77 (e. städförman inom avd.)

Thore Holmberg, 75

E. byråassistent Jörgen Bothén, 78

Expeditionsförman Arvid Forss, 62

Trädgårdsmästare Harry Karlsson, 68

Museivakter

Ingrid Wahlquist, 62

Eleonora Marlöw, 67

Berndt Eriksson, 74 (tjl.)

Lennart Lindström, 67

Vik. Musievakter

Johan Olsson 78 (1/2-tid)

Julio Ferrer, 78

Göran Hasselström, 78 (1/2-tid)

Ingrid Svensson, 78

Bengt Nilsson, 78

E. Musievakt Börje Sutter, 74

Förstärkningsvakter

Svea Blomberg, 69

Karin Brådhe, 72

Hans Andersson, 70

Karin Hallberg, 72

Anders Waldau, 74

Astrid Sjögren, 77

Lokalvårdare

Doris Bergström, 67

Viola Björnvall, 69

Luis Lope Lacasta, 71

Margit Sundberg, 71

Linnea Åberg, 71

Anna Greta Carlsson, 72

Annie Lindroos, 76

Eivor Wetterström, 74

Mustafa Yigin, 76

Institutet för folklivsforskning

Prefekt professor Mats Rehnberg, F. D. 69

Docent Börje Hansen, F. D., 76 (avlönad av univ.)

Universitetslektor Phebe Fjellström, doc., 76
(tjl.)

Vik. universitetslektor Mats Hellspong, F. L., 74
(avlönad av univ.)

E. universitetslektor Bengt af Klintberg, F. K.,
74 (avlönad av univ.)

Förste assistent Knut Weibust, doc., 69 (avlönad
av univ.)

Studievägledare Berit Rönnestedt, F. K., 70 (av-
lönad av univ.)

Amanuens Ulla Brück, F.K., 68 (tjl.)
Vik. amanuens Dan Waldetoft, F. K., 76
Assistent Solveig Gynther, 70
Kansliskrivare Ragnhild Thorell, F. K. 72
Kansliskrivare Ingrid Vallin, 61
Expeditionsvakt Lars Westberg, F. K., 72 (tjl.)
Vik. expeditonsvakt Johan Silvander, 77

Härkeberga

Platsrepresentant Linnéa Karlsson, 65

Julita

Godsförvaltningen

Byråingenjör Karl-Gustaf Tjulstad, 75
Museiassistent Nils Andersson, 43
Assistent Christina Gustafson, 75
Trädgårdsmästare Roland Nygren, 78

Skogsförvaltningen

Jägmästare Erik Eriksson, 74 (deltid)
Skogvaktare Erik Gotthard, 76

Centralmagasin och verkstäder

Byråingenjör Jan Pettersson, 75
Uppsyningsman Nils Ekroth, 78

Matsgården

Platsrepresentant Margit Björkman, 75

Svindervik

Platsrepresentant Astrid Sandberg, 52

Tyresö

Uppsyningsman Bror Danielsson, 65
Bitr. uppsyningsman Henry Olsson, 78

Nordiska museets arbetsplatser

Kiruna

Arbetsledare Lena Björklund, F. K., 78 (avlönad av AMS)

Gällivare-Malmberget

Arbetsledare Kjell Lööw, F. K., (avlönad av AMS)

Strömstad

Arbetsledare Birger Karlsson, F. K., 77 (avlönad av AMS)

Östersund

Arbetsledare

Raoul Hjertström, F. K., — (deltid, avlönad av AMS)
Ewa Sjögren, F. K., 78 (deltid, avlönad av AMS)

Skansen under år 1978

Kulturhistoriska avdelningen

Nyanläggningar

Skånegården. Återuppförandet av gårdens fyra längor är avslutat och endast smärre detaljer återstår. Under hösten har gårdens insamlade bestånd av jordbruksmaskiner och redskap börjat renoveras för att kunna visas i brukbart skick.

Missionshuset. Tanken att flytta ett missionshus till Skansen har diskuterats vid flera tillfällen sedan 1950-talet men inte lett till påtagligt resultat. 1976 väcktes frågan åter till liv. Genom medverkan från Sveriges Frikyrkoråd fick Skansen under 1977 ett tjugotal förslag på bönhus, som man från olika samfund kunde tänkas ställa till förfogande. Genom aktivt bistånd från Svenska Missionsförbundet erhöll Skansen 1978 Svenshults missionshus från Godegård i Östergötland som gåva av Zinkgruvans församling.

Missionshuset, som byggdes 1898, består av en sal med läktare och ett mindre rum, där ett äkta par bodde hyresfritt mot att tjänstgöra som vaktmästare. Under 1978 har den lilla timmerbyggnaden med tillhörande uthus nedtagits och återuppförts på Skansen i det skick huset hade efter dess stora renovering och fullbordande 1914–16. Missionshuset invigdes på Skansen den andra söndagen i advent, den 10 december 1978, jämnt 80 år efter sin ursprungliga invigning i Svenshult.

Underhållsarbeten

Biologiska museet. Den förra året påbörjade installationen av takvärme i de publika utrymmena har fullföljts.

Finngården. I Rökstugan har ugnen åter murats upp efter nedtagningen 1971, då hela huset tryckimpregnerades.

Gubbyllan. Tak- och verandaräcken har reparerats. Hela huset ommålat utvändigt. Ny linoleummatta inlagd i trappan till övervåningen.

Kronbergs ateljé. Yttertrappa med räcke reparerad och delvis förnyad.

Seglora kyrka. Samtliga takspån på långhus och sakristia har utbytts mot nya, sågade ekspån samtidigt som rötskadade delar av undertaket förnyats och isoleringen av långhuset med mineralull fullföljts. Taket har strukits med en blandning av trä tjära och Falu rödfärg, "rödtjärats".

Vadmalstampen. Vattenhulets yttre lagertapp har fästs i axeln.

Öppethållande, aktiviteter

De kulturhistoriska byggnaderna har detta år hållits öppna i normal omfattning. Bollnässtugan, Gubbyllan, Oktorpsgården, Seglora kyrka och Älvrosgården hölls öppna alla dagar under året, Missionshuset dagligen från invigningen den 10/12. Under juni–augusti har 26 byggnader hållits tillgängliga för publik varje dag. Stugvärdar och värdinnor har svarat för vakthållning, information och demonstration av husliga sysslor såsom kardning, spinning, nålbindning, näversöm.

Öppethållandet av de kulturhistoriska anläggningarna under året framgår av nedanstående uppställning:

Månad	Antal byggnader		Öppet- tider
	vardagar	söndagar	
Jan.-april	5	14	11-15
Maj	14	16	11-15
Juni-augusti	26	26	11-17
September	8	16	11-15
Okt.-december	5	14	11-15

Linberedningsverket hölls i år öppet för allmänheten 1/7-31/8. I Linberedningsverket, som drivs av vattenkraft, visas hur man skäktar lin på mekanisk väg.

Smedjan har också i år varit i kontinuerligt bruk. Verksamheten började i maj och fortsatte över sommaren och in på hösten.

Hantverksdagar i Stads kvarterets verkstäder har under året arrangerats vid 22 tillfällen under medverkan av Skansens Borgerskap. Den förra året påbörjade verksamheten "Pröva hantverk själv" i Novilla fortsatte även i år under 9 söndagar; 4 söndagar 26/2-19/3 och 5 söndagar 1-29/10. Besökarna fick under sakkunnig ledning själva pröva på olika hantverk, tex drejning, schablonmålning, spinning och vävning.

Som vanligt har ett stort antal hemsysslor och hantverk visats i många av gårdarna, tex bakning av tunnbröd i Älvrosgården, rågkakor och skrämmjölkskakor i Ekshäradsgården, knyppling av spetsar i Skogaholm samt flätning av rotkorgar i Moragården.

Årets lindagar var förlagda till Älvrosgården och Linberedningsverket, där den komplicerade beredningen av lin demonstrerades under tre veckoslut från den 25/8.

Demonstration och försäljning av tygtryck, gjorda med gamla tryckstockar, har ägt rum i Garveriet.

Inför och under julmarknaden har, förutom olika aktiviteter i husen och gårdarna, dessa även smyckats till julen på traditionellt sätt. Julbord hade dukats i Ekshäradsgården, Delsbogården, Oktorpsgården och Statarlängan.

De olika aktiviteterna för att levandegöra de kulturhistoriska miljöerna har ar-

rangerats i samarbete med programavdelningen. Den kulturhistoriska programverksamheten redovisas ytterligare i Programavdelningens redogörelse för 1978.

Skansens kulturhistoriska anläggningar har ofta utnyttjats för radio-, TV- och filminspelningar samt för stillbildsfotografering. Under 1978 utfördes ca 60 upptagningar av detta slag.

Undervisning

Nordiska museets undervisningsavdelning har haft visningar för bla Stockholms kommuns skolors årskurs 6. Framför allt har studieområdena "Arbete på en gård", förlagt till Oktorpsgården och "Sverige för 100 år sedan", förlagt till Stads kvarteret och Delsbogården, blivit flitigt utnyttjade.

För lågstadieelever ordnades tillverkning av julgransprydnader i Väla skola 1-15/12.

För ett stort antal klasser har ordnats visningar av Skansens julbord.

Kulturhistoriska enheten har som medarrangör medverkat i följande kurser och studiecirklar förlagda till Skansen: "Köket förr i tiden" (Medborgarskolan), "Stockholm under 100 år" (ABF), "Växtfärgning" samt "Ull- och linspinning". Bland övriga kurser på Skansen kan nämnas: Medborgarskolans kurs i Möbelstilar, Handarbetets Vänners kurs för blivande textilkonsulenter samt kurser i korg- och rotflätning. Konstfackskolan, Sveriges Radio/TV, Personalutbildningen m.fl. har regelbundet förlagt sin undervisning till Skansens kulturhistoriska anläggningar. För de studerande i ämnet folklivsforskning (etnologi) vid Stockholms och Uppsala universitet är Skansen ett ofta utnyttjat studiefält.

Skansens guideverksamhet har administrerats av informationsenheten. Under perioden 12/5-31/8 utgick dagligen sju guidade rundvandringar till de kulturhistoriska anläggningarna från Bollnästorget. Under perioderna 1/4-11/5 samt 1/9-30/9 utgick tre rundvandringar dagligen från Seglora

kyrka. Samtliga turer har varit kostnadsfria och utförts på svenska, engelska, tyska och franska. Guiderna har dessutom tjänstgjort i en informationskiosk samt har haft ett stort antal förbeställda turer mot extra avgift. De har även medverkat vid en rad olika specialarrangemang, t.ex. kongresser och studiebesök. Sammanlagt har ett tiotal guider varit anställda under säsongen.

Beträffande guidade rundvandringar till de zoologiska anläggningarna – se under rubriken Zoologiska avdelningen.

Resor och konferenser

Europeiska friluftsmuseiförbundet höll i år sin 8:e konferens i Wales och England, 4–9 september. Skansen representerades där av intendenterna Björnstad och Janson.

Klädkammaren

Skansens Klädkammare, som fortfarande ligger kvar i Bredablick, har trots de svåra lokalförhållandena fungerat under året. De trånga och otidsenliga lokalerna sliter dock på personal och dräkter. För att visa Klädkammarens betydelse för Skansens programverksamhet och för att demonstrera planerna på ett nybygge för Klädkammaren, anordnades en utställning i Skansens trapphall under februari till juni. Utställningen hette Kläderna gör Skansen och visade bl.a. olika typer av dräkter som normalt används här under året i de olika programmen.

Klädkammaren medverkade också i en utställning i Skandinaviska Enskilda Bankens kontor vid Sergelstorg under december med ett marknadsstånd från sekelskiftet med tidstroget klädda skyltdockor. Under en period visades även ett stjärngosse-tåg med Judas.

Liksom tidigare år följer Klädkammarens verksamhet helt programmets utformning. 950 personer kläddes under året, (en ökning med 50 personer), för medverkan i enstaka program eller anställda för en hel säsong. Förslitningen på dräkter blir

stor och mycket tid ägnas åt underhåll och nysömnad. Omsättningen på tvätt är också imponerande, t.ex. 1120 skjortor, 1510 överdelar och 959 par strumpor.

För Julmarknaden inköptes 18 st. folkdräktpälsar och ett flertal folkdräkter har även inköpts under året. Gåvor i form av dräkter och rekvisita har i stor mängd skänkts till Klädkammaren.

Vad beträffar uthyrningen har omfattningen varit lika stor som föregående år. Det är folkdräkter till de stora folkdanstävlingarna, som fortfarande är de mest efterfrågade. De årligen återkommande bygdespelen är också beroende av att få hyra dräkter från Klädkammaren. TV och olika filmbolag har varit stora låntagare under året. Framförallt har inspelningen av Selma Lagerlöfs "Charlotte Löwensköld" utnyttjat våra dräkter. Många lån av rekvisita har dessutom förekommit.

Vårt bestånd av uniformer, som varit flitigt utnyttjade de senaste åren fick en välbehövlig upprustning i och med ett utlån till Försvarets Frivilligavdelning i Eksjö, där sakkunnig personal gick igenom gevär och läderpersedlar.

En dräktparad i Brunskog, Värmland, hölls i juli under temat "Vi och våra kungar", då ett 30-tal dräkter visades. Paraden anordnades i utökat omfång på Solliden-scenen i augusti med Skansens Folkdanslag som visade dräkterna och dansade stildanser.

När det gäller vården av textilier i de kulturhistoriska byggnaderna ligger ansvaret på Klädkammaren. Under året har åtskilligt arbete lagts ner på kopiering av textilier, som skall ersätta inmärkta musieföremål.

Till Missionshusets invigning syddes nya gardiner och ett flertal andra hus har fått uttjanta gardiner ersatta.

Utställningar

Under året har följande utställningar visats i Rulltrappshallen:

Kläderna gör Skansen, 26/2–21/5. En utställning om Skansens Klädkammare och

dess projekterade flyttning till en ny byggnad på platsen för Djurgårdens ridhus nedanför Stadskvarteret samt om Klädkammarens betydelse för Skansens programverksamhet.

Vi flyttade en skånegård, 10/6–24/9. En exposé i bild och text om hur det gick till att finna en ersättning för den nedbrunna Ravlundagården och hur flyttningen av Hög 18 verkställdes.

Tre industrimiljöer, 7/10–3/12. I anslutning till industriminnesåret producerade Tobaksmuseet en utställning om tre industrimiljöer inom tobaksbranschen 1890–1920, nämligen Strängbergs fabrik i Härnösand och Hellgrens resp. Tobaksmonopolets fabriker i Stockholm.

Missionshus, 10/12–. En utställning om frikyrkobyggandets historia och aktuella frågor samt om flyttningen av Svenshults missionshus till Skansen. Producerad av Arkitekturmuseum i samarbete med Skansen.

Biologiska Museet

Biologiska Museet har under året hållits öppet under april–september kl 10–16 och oktober–mars kl 10–15 utom under januari–februari, då museet hölls stängt på grund av reparation. Museet besöktes under året av 49.783 personer.

Programavdelningen

Söndagar i januari, november och december bjöd Skansens hästar och stallflickor på Barncirkus i Bragehallen, presenterad av Ulf-Håkan Jansson.

Varje lördag och söndag fr.o.m. 28 januari t.o.m. 19 mars samt 30 september t.o.m. 10 december röktes böckling och sik samt halstrades sotare av Evald Wikstrand från Möja.

I februari inleddes den kulturhistoriska programverksamheten med hemsysslor och hantverk i hus och gårdar som sedan pågått

hela året. Hantverksdagarna inleddes den 5 februari och pågick varje söndag t.o.m. 19 mars, lördagarna 1 juli–12 augusti och söndagarna i oktober då Skansens Borgerskap var i full verksamhet i Stadskvarteret och demonstrerade sina hantverk. Söndagarna 26 februari–19 mars samt söndagarna i oktober var det även "Pröva hantverk själv" i Novilla. (Se vidare under Kulturhistoriska avdelningen).

Under skolorgdomens vinterlov 13–17 februari bjöds en rad aktiviteter bl.a. olika hantverkssysslor i hus och gårdar. I samarbete med Ungdomskorpen och Idrottsförbundet ordnades skidtävlingar och den 12 februari var det Barnens Vasalopp.

Övriga evenemang med idrottsanknytning under våren var: Sjöscoutdagen den 9 april, Sleipners terränglöpning den 16 april och Hellasdagen den 23 april.

Under påsklovsveckan den 20–24 mars arrangerades i samarbete med Ungdomskorpen en bildorientering och en frågetävling. I Novilla vid Huvudingången var det påskpyssel för både stora och små.

Valborgsmässoaftonen firades på sedvanligt vis med sång av Stockholms Studentsångarförbund, dirigent Lars Blohm, och tal till våren av Carl-Uno Sjöblom. Regionmusiken som "Flottans Musikkår" konserterade på Sollidenscenen och efter den traditionella leken "Slå katten ur tunnan" sjöng Par Bricoles sångkör under ledning av Gustaf Hellblom vid Valborgsmässoålet. Kvällen avslutades med stort festfyrverkeri på Sollidenplanen.

Den 29–30 april och 1 maj hade Sällskapen Stallbröderna och Stallfåglarna sin sedvanliga "Vårgalopp" på Skansen, i år för sjunde året. Bland de uppträdande artisterna under de tre dagarna märktes Västerås Flickgarde, Lars Berghagen, Eva By-sing, Tore Skogman m.fl.

Kristi Himmelsfärdsdag den 4 maj firades Folknykterhetens dag arrangerad av De Kristna Samfundens Nykterhetsrörelse i Stockholms län. I högtidsmötet deltog bl.a. statsrådet Ola Ullsten.

7 maj var det "Fäboddag" i samarbete med Ärteråsens fäbod och Furudal-Ore-

bygdens Turistförening med fäbodsysslor och hantverk, sång, musik och auktion på Fäbodvallen.

Kaspar-teater har spelats lördagar och söndagar och vissa helgdagar 7 maj–30 september, i oktober endast söndagar, och som tidigare har Kasper gestaltats av Ulf-Håkan Jansson.

Norges nationaldag den 17 maj firades med norsk gudstjänst, barntåg, norska lekar för barnen och festprogram där Elisabeth Hult och Atle Grahl-Madsen talade och Kolbjörn Höiseith sjöng.

Den 20 maj arrangerades Hjärtats Dag i samarbete med Föreningen för Hjärt- och Lungsjuka i Stockholms län.

Den 21 maj var det Sparbankens Dag och Svenska Dagbladets stafett, som i år arrangerades för 66:e året, och underhållning på Sollidenscenen av Sigge Fürst, Kjerstin Dellert, Eva Bysing m.fl.

Svenska Ungdomsringens Dag den 27 maj arrangerades tillsammans med Svenska Ungdomsringen för bygdekultur med bl.a. festtåg, folkdansuppvinnar, folkmusik och lekar. Samma dag firade Svenska Metallindustriarbetareförbundet "Metall 90 år". På Sollidenscenen medverkade bl.a. Tre Profiler, Folkvind, Eva Bysing, Bert-Åke Varg, Gunnar Sträng och Monica Nielsen.

Spårvägens Dag hölls söndagen den 28 maj med idrottsuppvinnar i brottning, motionsgymnastik samt underhållningsprogram på Sollidenscenen med bl.a. Stockholms Spårvägs-mäns Musikkår, SL:s Manskör, Martin Ljung, Spårvägens Damkör m.fl.

Den 31 maj var det Musikskolans dag då ensembler och solister som vanligt konserterade på scener och i hus och gårdar runt om på Skansen.

Lördagen den 3 juni bjöd Mini- och Midi-Funkarna på familjeunderhållning på Sollidenscenen.

Söndagen den 5 juni arrangerade Lions Club Djurgården sin årliga dag på Skansen, även detta år till förmån för SOS barnbyar. Förutom försäljning och lotterier bjöds flera underhållningsprogram.

Den 6 juni firades Svenska Flaggans Dag med flaggfest på Sollidenplanen i närvaro av Konungen och Drottningen. Konungen delade ut fanor till olika Korporationer och föreningar. Högtidstalet hölls av utrikesminister Karin Söder och Rolf Björling medverkade som solist.

Lördagen den 10 juni gavs en konsertdag, "Takt och Ton till tusen", med medverkande från Stockholms Musikförening och Riksförbundet Sveriges Amatörorkestrar, RSAO.

Den 11 juni hölls Finlands Dag med bl.a. stort högtidsprogram på Sollidenscenen. Dagen arrangerades i samarbete med Finska Föreningen i Stockholm.

Söndagen den 18 juni anordnades en Folkmusikdag med folkmusik på olika platser på Skansen. Personer med musikinstrument hade fri entré.

Den 21 juni höll Stockholms Filharmoniska orkester sin avslutningskonsert för säsongen på Sollidenscenen. Dirigent var Martin Turnovski och som solister medverkade Britt-Marie Aruhn och Christer Solén.

Midsommarfirandet på Skansen skedde enligt traditionella former i dagarna tre den 23–25 juni. Majstången restes på Tingsvallen där man dansade i flera omgångar. På Sollidenscenen spelade Stockholms Spårvägs-mäns Musikkår under Harry Sernklefs ledning. Skansens Folkdanslag, Skansens Ringleksbarn och Skansens spelmanslag medverkade alla dagarna och även i midsommardagens och söndagens sång- och dansspel "I Midsommartid".

I likhet med tidigare år har biodling demonstrerats vid Väla skola lördagar och söndagar juni–augusti, i år av Skansens egen personal.

Den 16 juli uppträdde Vietnams Stats-trupp på Sollidenscenen med sång, dans och akrobatik.

Söndagen den 24 juli firades Bellman över hela Skansen med bl.a. sång, musik, dans och teater samt helstekning av lamm i Balderslunden.

Den 29 och 30 juli var det Ålands-dagar med en rad åländska hantverkare som vi-

sade sitt kunskande.

Den 6 augusti hölls Svensk-Amerikanernas dag. Årets svensk-amerikan Robert O. Andersson, ambassadör Tore Tallroth och Swedish Cowboys medverkade. Scener ur Rune Lindströms "Himlaspel" framfördes. Programmet fick på grund av regn förläggas till Seglora kyrka.

Lördagen den 12 och söndagen den 13 augusti framförde Sällskapet Wermlänningarna från Arvika traditionsenligt sånglustspelet Värmlänningarna.

På Kägelbanan nere vid Gubbhyllan spelades SM i antik kägel lördagen och söndagen den 19 och 20 augusti, arrangerat i samarbete med Kägelklubben Bataljon, Skultuna. Senare på söndagen presenterade Skansens Klädkammare en dräktparad under mottot "Vi och våra kungar". Ann Resare var konferencier och medlemmar ur Skansens Folkdanslag visade stildanser.

Måndagen den 21 och tisdagen den 22 augusti skedde uttagningarna till Barnens Dags riksomfattande talangtävling "Nya Ansikten". Finalen gick av stapeln den 26 augusti.

Stockholms kommuns pensionärsdag anordnades i år torsdagen den 24 augusti med promenad- och schacktävling samt underhållningsprogram på Sollidenscenen med bl.a. sång- och dansgruppen Triolerna, Berit Bohm och Skansens Folkdanslag.

LO-dagen söndagen 27 augusti hade som huvudpunkt ett festprogram på Sollidenscenen där riksdagsman Kjell-Olof Feldt talade och Arja Saijonmaa uppträdde. I övrigt medverkade Unga Örnar, ABF och Skådebanan.

Den 30 augusti var det Pensionärsdag arrangerad av Solna-Sollentuna Pensionärsverksamhet med gammeldans på Bollnästorget och underhållning på Sollidenscenen.

Kyrkornas dag arrangerades söndagen den 3 september i samarbete med Stockholms Frikyrkoråd och Stiftsrådet i Stockholms stift. Ur det som vanligt mycket rikhaltiga programmet kan nämnas det stora högtidsmötet på Sollidenscenen, vilket också sändes direkt i televisionen.

Den 9 och 10 september arrangerades Fiskdagar i samarbete med organisationer inom fiskerinäringen med information, demonstration, utställningar och provsmakning av fisk på Tingsvallen. Söndagen den 10 september var det även riksfinal i Veteranvetartävlingen som arrangerats i samarbete med PRO och RESO. Tävlingsledare var Bosse Larsson och domare Lenart Edberg. Jan Sparring och Norlins underhöll.

Den 16 och 17 september anordnade Östsvenska Terrierklubben en 75-års jubileumsutställning. Prinsessan Christina förrättade prisutdelning i de olika klasserna.

Motionsloppet "Djurgårdsrundan" arrangerades den 24 september i samarbete med SOIK Hellas och Trygg-Hansa. Start från Galärvarvet och mål på Sollidenplanen på Skansen.

Trafikens dag den 1 oktober arrangerades av Stockholms läns Trafiksäkerhetsförbund, Stockholms Trafiksäkerhetsförening, Polisen, Brandkåren, Röda Korset, Riksföreningen för Trafik- och polioskadade (RTP), KAK, Stockholms Kvinnliga Bilkår och Motorcykelorganisationerna.

Den 3 november var det 25-öres dag, då entrén och en rad aktiviteter endast kostade 25 öre.

Den 3-6 november anordnades en bildorientering i samarbete med Ungdomskorpen.

Söndagen den 12 november var det Folkmusikdag då det spelades folkmusik i de flesta av Skansens hus och gårdar.

Serieprogram

Från slutet av juni till slutet av augusti har följande serieprogram ägt rum: Måndagarna har för 20:e året i följd bjudit på Skogholmskonserter med dubbla framträdanden. Konserterna inleddes den 3 juli med "Romantisk Soaré" med sångare, diktare och instrumentalister. Vård var Karl-Eric Andersson. Så följde "Gluntafon" den 10 juli med Rickard Ringmar, Carl-Olof Jacobsson och Håkan Sund. Den 17 juli konserterade Sven-Göran Hägglund, Claes

Hellman och Hans Ahlborg. För "Musik från Bellmans tid" svarade Musica Viva den 24 juli. Den 31 juli var det ingen konsert i Skogaholms herrgård men istället gav Musikhögskolans Kammarkör en konsert på Sollidenscenen under ledning av Eric Ericson. Årets amerikanska och svenska Jenny Lind-stipendiater avslutade den 7 augusti serien med Skogaholmskonserter.

Tisdagskvällarna under tiden 11 juli–8 augusti bjöd på TV-programmet "Högtryck" på Sollidenscenen med svenska och utländska artister presenterade av sång- och dansgruppen Stjärnfall. Kapellmästare för husbandet var Anders Berglund. Programmet sändes i TV 2 på torsdagskvällarna.

Radioprogrammet "Grannland" sändes även i år på onsdagar den 28 juni–26 juli, men utökades i år även med en förmiddags-sändning från Skansen. På eftermiddagen direktsändes Grannland som vanligt från Sollidenscenen i samsändning med Finlands Rundradio. Programledare var Lars Berghagen. Bland de medverkande fanns Ann-Kristin Hedmark, Bert-Åke Varg, Ann-Louise Hanson, Sune Mangs, Mats Rådberg, Iggesundsgänget, Tomas Ledin, Git Sköld och Viktor Klimenko.

Torsdagskvällarna under tiden 13 juli–17 augusti ägnades åt jazzkonserter på Sollidenscenen under rubriken "Jazz på Skansen" med Arne Domnéus orkester och solister. Den 3 augusti svarade Illinois Jacquets Quartet för programmet.

Lördagskvällarna under tiden 1 juli–5 augusti bjöd Bosse Larsson och Lasse Olssons kvartett på allsång från Sollidenscenen.

Söndagskvällarnas Augustimusik på Sollidenscenen inleddes den 6 augusti med en konsert av Käbi Laretei. P.g.a. regn fick konserten flyttas till Skogaholms herrgård. Följande söndagar hölls konserter av Håkan Hagegård och Thomas Schuback, Kårsdraget samt Rolf Björling med Oswald Löpare vid flygeln.

Konserter i Seglora har hållits på tisdagar 28 februari–21 mars och 7 november–5

december med Stockholmsensemblen med Mats Liljefors, Stockholms Kammarblåsare och Ilona Maros, Freskkvartetten, Britt-Marie Aruhn och Carl Otto Erasmie, Cyn-dee Peters och Peter Singers, Crafoordkvartetten, Käbi Laretei samt Stockholms Gosskör under ledning av Roland Nilsson.

Övriga musikprogram samt dans

Skansens Vaktparad under Sture Englunds ledning har spelat lördagar och söndagar 22 april–11 juni och 19 augusti–1 oktober samt söndagarna 8 och 15 oktober.

Dans för allmänheten på Bollnästorget har hållits onsdagarna 24 maj–30 augusti, med Axel Andereds kapell och torsdagar 6 juli–31 augusti, fredagar 23 juni–1 september och lördagar 20 maj–2 september med Skäggmanslaget och Delsbopojkarna.

På söndagarna 2 juli–27 augusti har följande orkestrar spelat: Åsa-Pärs, Söderkisarna, Bröderna Almkvist, Nyköpingshus Spelmansgille, Norrtälje Elitkapell, Bryggarkvintetten, Åkarna, Tage Öst och Fyrklang samt Roynes.

Modern dans på Galejan har i år ägt rum i samarbete med Nordiska Musikcirkeln torsdagar 25 maj–15 juni och 27 juli–31 augusti. Följande orkestrar medverkade: Wisex, Thor-Erics, Säwes, Tonix, Curt-Haagers, Aramis och Donalds, Janne Önnérud & Co, Christers, Curt-Görans, Bröderna Roos.

Skansens Folkdanslag har dansat 30 april, sön- och helgdagar 1–21 maj, alla dagar 22 maj–3 september samt 10, 17 och 24 september och även givit dagliga uppvisningar på restaurang Solliden. Skansens spelmän har spelat vid eller i Bollnässtugan söndagar i april samt 1, 4 och 7 maj och måndag-lördag 22 maj–2 september, och likaså vid Folkdanslagets framträdanden. För Folkdanslaget har Sigbritt Jacobsson ansvarat och för spelmännen Axel Myrman.

Skansens Ringleksbarn, som uppträtt lördagar och söndagar 20 maj–25 juni och 5 augusti–24 september, har letts av Gunilla Adolfsson och Torbjörn Attersand.

Gästande Folkdanslag utom de tidigare nämnda har varit:

Lycksele Folkdanslag, Husnes ungdomslag, Finska Föreningens Folkdanslag, Trachtenverein e.V. Kirchheim unter Teck, Nätragillet, Pjeremachockel från Holland, Järfälla Folkdansgille, Kultur- och Trachtenverein Saarbrücken, Reviscol Gascou, Philochoros, Iglauer Singkreis Nord från Tyskland, Portugisiska folkdansare, Bornholms Folkdansare.

Följande körer, orkestrar och solister har utom de tidigare nämnda gjort egna framträdanden under året:

Musikkåror ur Frälsningsarmén, orkestrar ur Stockholms Musikkörening, "Brunnssextetten" ur Regionmusiken, Gisela May, Kris Kristofferson och Rita Coolidge, Royal Marine Band, Gospelgruppen Living Sound, Hemvärnets Musikkåror i Lycksele och Handen, Pargas Sängen, Renhornen Umeå, Wermlandssextetten, Stockholms Brassensemble, Barnkören Futurum, Orvålskole Melodikaorkester, Kvindeliga Studenters Sangforening, Gran Pike- och Guttemusikkorps, Stockholms Mässingsextett, Stockholmspolisens Musikkår, Solna-Spånga Blåsorkester, Schülerblasorchester des Gymnasiums Arneldinum, Svenskarnas Dags ungdomskör från Minneapolis, Huntington Chorale från New York, Saab-Scanias Musikkår, FBU Musikkår, Aga-Musiksällskap-Tullorkestern, Joan Baez, Hemvärnets Musikkår, Botkyrka- och Gotlands Kommunal Musikskola.

Seglora kyrka

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje söndag och helgdag varvid huvudsakligen präster från Stockholms stift officierat. Fr.o.m. 25 maj t.o.m. 27 augusti har aftonbönen hållits varje dag i samarbete med Stockholms Kyrkobrödrakår. Ansvar för genomförandet av dessa aftonböner har åvilat kyrkans kantor Gustaf Hellblom samman med klockaren Hagvin Tiderman. I medeltal har 43 personer deltagit i aftonbönerna varje kväll. 52 vigslar har under året ägt rum i kyrkan. Under sommarhalv-

året har kyrkan upplåtits 17 söndagar för eftermiddagsgudstjänster i Stockholms Frikyrkoråds regi som även svarat för konventiklar i Bollnässtugan söndagar 4 juni-27 augusti. Särskilt anordnade nattvardsgudstjänster har ägt rum vid 6 tillfällen. Konfirmation har ägt rum 3 gånger. Beträffande övrig verksamhet i kyrkan, se under rubriken Serieprogram.

Missionshuset

Missionshuset från Svenshult återinvigdes den 10 december av statsrådet Jan-Erik Wikström. Vid tillfället medverkade även flera musikensembler och talare. Varje söndag och helgdag har sedan hållits gudstjänst. Denna verksamhet genomföres i samarbete med Stockholms frikyrkoråd.

Julmarknad, Lucia och nyår

Skansens julmarknad hölls i år för 75:e året och ägde rum söndagarna 26 november, 3 och 10 december med alla traditionella inslag som t.ex. Lill-Stintan, Birgit Leander, som berättade och sjöng i Delsborggården, dans kring granen på Bollnässtorget med medlemmar ur Skansens Folkdanslag, barncirkus i Bragehallen, kringvandrande musikanterna Hai och Topsy, Wälfseppetten och musik i Seglora kyrka med Par Bricoles sångkör och Stockholms Kommunal Musikskola.

I de kulturhistoriska byggnaderna har det traditionsenligt både inför och under julmarknaden förekommit bl.a. ljusstöping, bakning och halmslöjd.

Luciafirande i samarbete med Året Runt ägde rum den 13 december på Bollnässtorget, då statsminister Ola Ullsten kröntes Sveriges Lucia 1978. Stockholms Flickkör sjöng under ledning av Mary Wallskog och Lars Berghagen var konferencier.

Den 23 december var det julkappsletning för alla under 16 år, ett arrangemang i samarbete med Ungdomskorpen. Skansens stjärngossar under Stig Carlssons ledning har sjungit under julhelgen i hus och gårdar.

Julpyssel i Novilla ägde rum 16–21 december där barn och vuxna tillsammans kunde göra julgranskarameller, julgranshjärtan, baka pepparkakor, forma marsipanfigurer m.m.

Nyårsaftonen firades även i år med att Georg Rydeberg vid tolvslaget läste Tennysons "Nyårsklockan" från Sollidenscenen, varefter avbrändes ett stort festfyverkeri. Programmet direktsändes i TV 2.

Som programvärd på Skansen har Olle Björklund varit anställd 24 april–3 september.

Alla program med kulturhistorisk anknytning som hantverksdagar och aktiviteter i de kulturhistoriska anläggningarna har genomförts i samarbete med kulturhistoriska avdelningen. På samma sätt har andra aktiviteter ägt rum i samarbete med andra avdelningar inom Skansen.

Försäljningsavdelningen

Fem fasta försäljningsställen har hållits öppna under olika perioder: souvenirbutiken vid Huvudingången, Skansenbutiken i övre rulltrappshallen, Bollnäsboden och Kyrkboden på Marknadsgatan samt souvenirbutiken vid Hazeliussporten. Avdelningen har dessutom svarat för försäljningen i Vaktstugan och i Handelsboden i Stads kvarteret.

I egen regi har drivits fem lotterier och genom arrendatorer sex. Även övriga arrendatorer inom försäljningssektorn sorterar under försäljningsavdelningen.

Skansens julmarknad firade i år sitt 75-årsjubileum och inföll söndagarna 26 november samt 3 och 10 december. 63 försäljningsställen hölls öppna, bl.a. ett "jubileumsstånd" med gammaldags varor, av vilka många var specialgjorda för jubiléet. På marknaden såldes, förutom ett rikhaltigt sortiment av hantverks- och hemslöjdsvaror, en mängd julprydnader och andra traditionella julvaror samt många olika matvaror med anknytning till det svenska julfirandet. Framställningen av varor skedde som vanligt till en icke ringa del på Skansen. T.ex. tillverkades efter gammalt recept

ca 160 kg senap, som fylldes på specialtillverkade glasburkar och porslinskrukor. Omkring 50 liter lavendelvatten blandades och fylldes på specialgjorda glasflaskor. 800 lavendelpåsar syddes och fylldes. Tillverkningen av senap och lavendelvatten skedde med hovapotekare Gunnar Krook som kontrollant. Den försålda honungen kom från Skansens egna biodlingar. Förutom de redan nämnda varorna tillkommer en rad andra hantverksmässigt framställda och förpackade varor på Skansen. Många matvaror har dessutom tillverkats på beställning och enligt Skansens intentioner, bl.a. pepparkakor efter både eget recept och enligt Kajsa Warg, julbröd efter förebilder från Nordiska museet samt limpor och korvar enligt gamla recept.

Sammanlagt tjänstgjorde ca 200 personer i försäljningsstånden under de tre söndagarna, många med decenniers erfarenhet av detta arbete.

75-årsjubiléet inleddes med en presslunch den 21 november, då intendenten Stern berättade om Skansens julmarknader genom åren och även visade en liten specialarrangerad utställning över marknadsvarorna. Vid detta tillfälle medverkade också några personer som deltagit i Skansens julmarknader alltsedan 1920-talet.

Varje marknadsöndag blåstes in av två härolder som även uppläste "Julfredslýsning" på Marknadsgatan.

I samarbete med bl.a. informationsavdelningen hade i Skandinaviska Enskilda Banken vid Hamngatan/Sveavägen anordnats en utställning med traditionellt julmarknadsstånd från tiden kring sekelskiftet. Olika hantverk demonstrerades också dagligen av personal från Skansen.

Jubiléet avslutades med middag på Hög- och Nyloften för ca 225 personer, av vilka de som deltagit i Skansens julmarknader 25 år och längre särskilt honorerades.

Zoologiska avdelningen

Anläggningarna

Inga nyanläggningar har utförts detta år. I

stället har tyngdpunkten lagts på underhåll och förbättringar av befintliga anläggningar; en viss eftersläpning härvidlag från tidigare år har därför i stor utsträckning kunnat inhämtas.

Bland verkställda åtgärder kan nämnas att pingvinanläggningen på djurvårdarnas initiativ fått en mer naturenlig utformning med strand av sten och grus i stället för betong och en jordkulle med häckningshål. Förändringen togs väl emot av anläggningens inhysningar – mer därom under "Djurbeståndet".

Hos sjölejonen har försök med vattenrening genom mineralullfilter pågått under större delen av året. Grovreningen av vatten har visat sig fungera tillfredsställande och lett till minskad vattenförbrukning. En viss grumling genom mycket små partiklar har dock kvarstått och kan troligen endast bekämpas med någon form av biologiskt filter. Ett sådant – också mineralullsbaseerat – är under utprovning.

Elefanthuset har målats invändigt och i tropikhuset har arbetena huvudsakligen inriktats på att förstärka underdimensionerade konstruktioner i schimpansutrymmena.

Hos vargarna har en viloplattform byggts upp av fyllningsmaterial mot en stödmur. Avsikten är att vargarna där skulle komma upp mer i nivå med publiken – anläggningen i övrigt ligger nämligen en bra bit nedanför åskådarplanet, vilket tidvis tycks irritera djuren. Bakom plattformen bildas dessutom ett mindre utrymme där djuren helt kan dra sig undan publikens blickar i händelse av stress.

Den största av sälbassängerna har försetts med ett skyddsräcke på den väl låga muren.

Järvanläggningen har berikats med en murad badbassäng och i en av "björnbarnkamrarna" har ett ide iordningsållts med speciell hänsyn till isbjörn. Denna art föder i naturen i en snögrotta vars inre är föga större än honan själv; i de klassiska björngrottorna med galler och högt i tak misslyckas fortplantningen oftast, men vi tror att den nya "björnholken" skall tillfreds-

ställa isbjörnmammans krav på litet utrymme, mörker och tystnad.

På förekommen anledning har älghägnat fått tätare mellan slanorna nedtill så att inte kalvarna kan ta sig ut. I den större hagen har också insatts en körgrind så att även denna del kan nås av traktor och lastbil.

För de vilda småfåglarnas trevnad uppsattes under vårvintern ett 40-tal holkar, av vilka många blev bebodda redan denna säsong.

Djurbeståndet

Skansens djurbestånd utgjordes under 1978 av över 400 individer tillhörande 57 arter. Nya arter för året är fjällgås, ejder och knubbsäl.

Den nordiska fågelfaunan har representerats av följande arter: vit stork, grågås, fjällgås, spetsbergsgås, vitkindad gås, gravand, brunand, knipa, ejder, rörhöna och berguv. (Av vilda andfåglar har dessutom gräsand och vigg häckat framgångsrikt i fågeldammarna).

Av nordiska däggdjur märks utter, järv, brun- och isbjörn, röd- och fjällräv, varg, lodjur, gråsäl, knubbsäl, vildsvin, kron- och dovhjort, ren, älg och visent. Härtill kommer husdjuren ss. 3 hönsraser, skånegås, svensk blå anka, gutefår, svensk lantget, fjällko och ko av låglandsras samt nord-svensk häst. (På Lill-Skansens dessutom dvärggetter, marsvin och vädurkaniner.)

De exotiska djuren utgörs av påfågel, 3 pingvinarter, krabbmakak, lar (en gibbonapa), schimpans, kaliforniskt sjölejon och indisk elefant samt på Lill-Skansen sköldpaddor och papegojor.

Som ovan nämnts gavs pingvinanläggningen under våren ett mindre artificiellt utseende och försågs med bättre häckningsmöjligheter. På detta svarade Humboldt-pingvinerna omedelbart genom att för första gången på flera år skrida till häckning och dra upp en unge som artat sig väl.

De fritt flygande hägrarna häckade i år med minst 22 par. Av de likaledes frifly-

gande vitkindade gässen återkom från vinterkvarteret 76 fåglar jämte två omärkta och en som bar British Museums ring och märkts i Skottland. 23 par gick till häckning på Skansen; nykolonisation försöktes av ett par på Kastellholmen (med framgång) resp. Fjäderholmarna (där häckningen misslyckades). 39 ungar ringmärktes och flocken anträdde flyttningen till Holland den 21 november – ovanligt sent på grund av den milda hösten.

Berguvparet häckade som vanligt framgångsrikt – ytterligare två uvhonor kunde alltså på eftersommaren tillföras Projekt Berguv Sydväst för avel och utsättning.

I samband med en förkylningsepidemi som började hos schimpanserna och spred sig till gibbonaporna, avled vår ende gibbonhane i lunginflammation men kunde lyckligtvis snart ersättas av en 7-årig hane från Parken Zoo, Eskilstuna. I samband med inträdande könsmognad hos några av de yngre honorna har vissa misshäligheter uppstått inom gruppen, dock ännu ej av allvarligare slag.

I januari anlände från Skånes djurpark en tvåårig vargtik, Laika, som efterträdde Ulvira, efter vilken vi aldrig fått några valpar. (Då två obesläktade varghonor ej kan samsas, sändes Ulvira med returtransporten till Skånes djurpark, som har ackommodationer för fler vargar än Skansen). Hanen Ulf accepterade utan vidare sin nya maka, parning iaktogs den 20/3 och Laika valpade den 22/5. En eller två döda valpar bars småningom ut av föräldrarna, men en tikvalp har överlevt och artar sig väl och representerar därmed den första lyckade vargfödelsen på Skansen sedan pappa Ulf kom till världen 1973.

Hos loar och brunbjörnar uteblev däremot barnafödandet, men genom bistånd från Lycksele djurpark kunde vårbesöket på Skansen ändå räddas åt alla björnungens genom att vi fick hyra Skansen-födda björnhonan Alice med ungarna Elis och Elsa.

I slutet av januari kunde vi välkomna en tvåårig isbjörnshane, djurparksfödd i Omaha, Nebraska, som genom namnpris-

tävling i Svenska Dagbladet sedermera fått namnet Isak. Isak placerades i karantän, men visade där alla tecken på svår depression – säkerligen beroende på att han nyligen skilts från sin mor. För att inte riskera ynglingens fysiska och psykiska hälsa, tog vi risken av en ev. smittspridning och gav honom yngsta honan Snötass som sällskap. Åtgärden resulterade omedelbart i Isaks förvandling från deppande, apatisk björn till en aktiv, lekfull och matfrisk.

Tyvärr har Isak under sommaren drabbats av en hudåkomma med stark klåda, vars orsak ännu ej kunnat fastställas – varken kvalster-, svamp- eller bakterieinfektion tycks föreligga. Prov med olika slags medicinering, bl.a. allmänt klädstillande medel, pågår därför ännu.

Vår 14-åriga gråsälhona födde även i år (den 28/3) en unge som vid födelsen var död. Uppenbarligen beror detta på att modern påverkats av miljögiftet PCB från den strömning hon tidigare utfodrats med – från och med i år har Skansen emellertid gått över nästan helt till utfodring av säldjur och pingviner med Nordsjö-fisk, som är avsevärt mindre giftbelastad än den svenska strömningen. Vi hoppas härigenom på sikt kunna "avgifta" den äldre sälhonan och samtidigt hålla hennes nu 3-åriga dotter giftfri tills hon om ett par år når könsmognad.

Skansens renflock har under året till stor del förnyats genom att flera vajor dött eller måst avlivas på grund av stark tandförlust till följd av hög ålder. Inköp av 3 nya vajor av skogsrentyp från Lycksele jämte en födsel balanserar förlusten.

För första gången på flera år föddes en kalv också i kronhjorthägnen. Då kalven under hösten uppvisade balansrubbningsar måste den emellertid avlivas, varvid det kunde konstateras att rubbningsarna orsakats av en parasitisk trädmask av släktet *Elaphostromylus*, som haft sitt säte mellan hjärnhinnorna. – Som ett led i vår strävan att få en kronhjortgrupp av enbart den i Sverige ursprungliga skånska rasen, har handjuret bytts mot en hjort från Skånes djurpark.

Också hos älgarna har en viss förnyelse av beståndet ägt rum i det att tre kalvar fötts och den nära 15-årige tjuren Putte måst avlivas på grund av svår bakkbensstelhet, utan tvivel betingad av hans med älgmått mått höga ålder.

De två vildsvinssuggorna i visenthagen födde tillsammans 19 ungar. Hela den ena kullen om 10 dog emellertid inom ett dygn på grund av en livmoderinfektion hos modersuggan. 7 ungar har dock överlevt och verksamt bidragit till att fylla det stora hägnet med liv.

Hos visenterna däremot såg det ut att bli klen beställt med förnyringen, då sommaren gick utan att någon kalv fötts. Stor blev vår glädje och överraskning därför när Avi den 16/11 nedkom med en välskapt kvigkalv. I Skansens visentgrupp ingår nu en ko i reproduktiv ålder och två döttrar till denna, som snart skall vara könsmogna. För att då undvika inavel har en ny ungtjur från Polen beställts.

Forskning

Den fritt flygande flocken av vitkindade gäss har även i år varit föremål för populationsekologiska och etologiska studier. Tre beteendeforskare från Stockholms universitet har undersökt gässens reviretablering och andra beteenden under häckningstid resp. furageringsstrategin hos Skansens fritt häckande hägrar.

Publikkontakt och undervisning

Turistguidningarna har under året pågått i normal omfattning, d.v.s. 2-3 turer dagligen under maj-augusti samt under helgerna vår och höst. Den av intendenten ledda kursen Djur i det svenska landskapet (Kursverksamheten) har givits en gång.

Efter en kort försöksperiod våren -77 provades under april och maj i år f.f.g. i full skala ett studiepaket i etologi för gymnasieskolan. Paketet centreras kring ett halvdagsbesök på Skansen. Som förberedelse utsänds till läraren en stencilerad handledning och en diabildserie med de ak-

tuella djuren. Efter en kort introduktion på Skansen studerar eleverna gruppvis olika arters beteende och samlas sedan för sammanfattning och diskussion. Intresset från skolornas sida har varit mycket stort och omdömena om studiepaketet genomgående positiva. Som lärare fungerade fil.kand. Bengt-Ove Karlsson.

Många studiegrupper från andra djurparker, skolor, museer och föreningar har under året gästade zoologiska avdelningen. Intendent Palm har också medverkat vid undervisningsmoment på Skansen för kurser från universiteten i Stockholm och Uppsala samt Linköpings högskola.

Övrig verksamhet

Skansen stod för värdskapet vid Sveriges Djurparks Samarbetsorganisations vårmöte den 13-14 mars och sände självt representanter till höstens möte i Lycksele. Intendent Palm, ekonomidirektör Johnson och djurvårdarformän Glemmefors har också gjort ett givande studiebesök till Högholmens djurgård i Helsingfors. Bland utländska djurparkskolleger som besökt Skansen kan nämnas parkerna i Duisburg, Rostock, Gdansk och Köpenhamn samt en gruppresa från sällskapet Wildlife Acacia i USA.

Korta reportage från Skansens zoologiska avdelning har vid två tillfällen givits i Naturtimmen, TV 1. En utställning, "Berguv", framställd av Göteborgs naturhistoriska museum för Projekt Berguv Sydväst, har under sommaren visats på Biologiska museet.

Skansens Akvarium

Skansens Akvarium invigdes av Konungen den 19 april. Anläggningen inryms i det gamla djurhuset som genomgått en fullständig ombyggnad. Byggnaden är uppdelad i två delar; dels ett akvarium och dels ett terrarium. Akvariedelen är utformad som en stor droppstensgrotta med en upplyst krokodildamm i mitten, där grönska och porlande vattenfall ger liv åt grottan. Genom en låg "grottöppning" kommer man

in i terrariedelen med högt i tak och skylights samt inredd med djungelgrönska och friflygande tropiska fåglar.

Bland de många sevärigheterna märks här t.ex. världens minsta apor – dvärgsilkesapa – från Sydamerika. Strax före Akvariets invigning nedkom honan med två ungar, något som kan betraktas som en världssensation. Terrariet inrymmer vidare bl.a. flera exemplar av de utrotningshotade strålsköldpaddorna från Madagaskar, en art som Skansens Akvarium försöker rädda och som under året parat sig flera gånger. Terrarierna (16 st.) hyser också ett hundratal reptiler av ca 30 olika arter, bland dem en av världens längsta ormar i fångenskap – en nätpytonorm på närmare 7 meter samt ett 30-tal friflygande tropiska fåglar av fem olika arter.

Akvariedelen omfattar 10 akvarier med havsvatten (ca 18.000 liter) samt 11 akvarier med sötvatten (ca 13.000 liter). Här finns bl.a. fiskarter från Stockholms ström i ett fem meter långt akvarium och krokodildammen med ca 20.000 liter vatten och en landdel på 60 m². Ett hundratal havsvattenfiskar fördelade på ett 50-tal arter samt ett stort antal ryggradslösa djur och drygt 150 sötvattensfiskar av ca 50 olika arter ryms i akvarierna. I krokodildammen finns 9 krokodildjur av 4 olika arter jämte ett antal sköldpaddor av 9 olika arter.

Anläggningen drivs av Jonas Wahlström som till hjälp har fyra anställda, varav två är djurvårdare. Dessutom verkar professor Karl Borg, SVA, som veterinärkonsult och F. K. Hans-Ove Larsson vid Stockholms Universitets zoologiska institution som zoologisk vetenskaplig konsult.

H-O Larsson har under hösten medverkat i EUAC-mötet för akvariekuratorer i Bergen, Norge. Resor för införskaffande av olika djur har företagits av Jonas Wahlström till Fjärran Östern och Sri Lanka samt av djurvårdare John Hontalas till Sri Lanka.

Skansens Akvarium har under året (fr.o.m. 20/4) besökts av nära 400.000 personer.

Nils Erik Baehrendtz

Skansens styrelse

Skansenstyrelsen har under året haft följande ledamöter:

landshövding Nils Hörjel, ordförande, (fr.o.m. 1/7 riksdagsman Bertil Lidgard), f. borgarrådet Wilhelm Forsberg, vice ordförande, riksdagsledamoten, stadskassör Rune Carlstein, landstingsrådet Sven Johansson, (fr.o.m. 1/7 direktör Rutger Palme), författaren Per Anders Fogelström, professor Mats Rehnberg, styresmannen, fil.lic. Sune Zachrisson, assistenten Berit Hertzberg (personalföreträdare) och verkställaren Rune Sagström (personalföreträdare). Suppleanter har varit: fru Ulla Johansson, ombudsmannen Lars Ulander, riksarkivarien Åke Kromnow, landstingsrådet Nils Hallerby, (fr.o.m. 1/7 fil.lic. Barbro Hedvall), folketshuschefen Bengt Göransson, redaktören Roland Hjelte, (fr.o.m. 1/7 fil.kand. Elisabet Söderström), professor Erik Anners, förste djurvårdaren Henry Mähl (personalföreträdare) och assistenten Kerstin Röckner (personalföreträdare).

Besöksstatistik

Skansen har under året haft 1.871.016 besökare och Biologiska Museet 49.783 besökare.

Publicering

Från Skansen har utgivits:

Skansen, Stockholm, Kort vägledning över fri-luftsmuseet och de zoologiska anläggningarna. Red. Christina Westberg. 76 s.

Skansen, Stockholm, Petit guide pour les visiteurs du musée de plein air et de section du zoo. Red. Christina Westberg. 80 s.

The Biological Museum, Djurgården, Stockholm. Red. Christina Westberg. 33 s.

Nils Erik Baehrendtz

Översättning och bearbetning av Cowboys, förf. William H. Forbis. Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs. 238 s.

Lägenheten Skansen och dess invånare. Billbergs Bokhandel AB. 38 s.

Div. artiklar i dags- och veckopress.

Arne Biörnstad

Das Dokumentieren von Gebäuden in Freilichtmuseen. (Keeping Records of the Buildings in Open Air Museums) i Verband europäischer Freilichtmuseen, Tagungsbericht etc. Sthlm 1976, Köln 1978, s. 125–134.

Ingemar Liman

„Unterhaltung“ als Bestandteil edukativer Arbeit. („Entertainment“ as a part of our educational program) i Verband Europäischer Freilichtmuseen, Tagungsbericht etc. Stockholm 1976, Köln 1978.

Helmut Pinter

Den orangeäckig filfiske Oxymonacanthos longirostris, i Akvariet, årg. 52, s. 471–472.

Keine Zeit für das Züchten von Aquarienfischen, i Aquarien Terrarien, 24. Jahrg., s. 92–95.

Salmersucht im Daueransatz, i Aquarien Magazin, vol. 15, s. 124–127.

Überraschungen mit Papageienplatys, i Aquarien Magazin, vol. 15, s. 262.

Über die Eingewöhnung von Feilenfischen, i Die Aquarien und Terrarienzeitschrift, vol. 31, s. 430–431.

Befattningshavare vid årets utgång

(Siffrorna anger året för inträde i institutionens tjänst)

Verkställande direktör Nils Erik Baehrendtz, F. D. docent, 60

Sekreterare Margit Schüssler, 64

Konsult, direktör Karl-Erik Nygren, J. K., 62 (deltid).

Ekonomi- och personalavdelningen

Ekonomidirektör, tillika VD:s ställföreträdare, Åke Johnson, 72

Sekreterare Ulla Mähl, 70

Assistent Gunvor Adamsson, 71

Kassör Inga-Stina Landström, 66

Assister

Karin Frisk, 56

Kerstin Röckner, 72

Ingeborg Olsson, 73

Viveka Holmberg, 77

Kansliskrivare

Maj-Lis Hassel, 78

Monica Södergren, 78

Telefonister

Birgit Lindström, 39

Inez Mattsson, 68

Kulturhistoriska avdelningen

Förste intendent Arne Björnstad, F. L., 52

Intendent Mats O. Janson, F. K., 74

Amanuens Inga Arnö-Berg, F. K., 77

Assistent Berit Hertzberg, 65

Kansliskrivare Ann-Sofie Berg, 77

Reparatör Per Majjgren, 71

Klädkammaren

Intendent Ann Resare, F. K., 71 (deltid)

Assistent Maj-Britt Hemlin, 60

Biträde Maria Kings-Eriksson, 42

Sömmerskor

Berit Lindén, 69

Helena Tirkkonen, 73

Tvätterska Gerd Eriksson, 71

Vaktstugan

Kansliskrivare Lilly Sandgren, 75

Biologiska museet

Kassör Marta Arvind, 70

Zoologiska avdelningen

Förste intendent Per-Olof Palm, F. L., 75

Konsult, professor Karl Borg, 54 (deltid)

Djurvårdarförman Tore Glemmefors, 32

Vice djurvårdarförman

Åke Nordh, 54

Helmut Pinter, 58

Förste djurvårdare

Anders Wiklund, 57

Ingvar Nylund, 61

Bernt Malmqvist, 65

Henry Mähl, 65

Mats Berg, 71

Tommy Lambrell, 74

Djurvårdare

Kerstin Johansson, 75

Leif Wicksell, 75

Pontus Kronborg, 76

Bill Hemberg, 77

Lill Larsson, 78

Programavdelningen

Programchef Ingemar Liman, F. L., 66

Programsekreterare Siw Östgren, 75

Kansliskrivare Elizabeth Jansson, 78

Seglora kyrka och Missionshuset

Kantor Gustaf Hellblom, 51

Informationsenheten

Redaktör Christina Westberg, F. K., 71

Assistent Anne-Marie Gnista, 71

Försäljningsavdelningen

Intendent Britt Stern, 63
Assistent Ulla Hedström, 75
Kansliskrivare Ulla Emnerud, 78

Park- och trädgårdsavdelningen

Trädgårdsmästare Rolf Bergström, 78
Trädgårdsförman Yngve Hopstadius, 66
Trädgårdsbiträden
Leif Johansson, 63 (tjl.)
Aalhøj Hansen, 75
Dan Larsson, 76
Henry Harnesk, 77
Christine Lundbäck, 78
Parkbiträden
Bernt Lindqvist, 68
Stephan Jarkelius, 78

Intendenturavdelningen

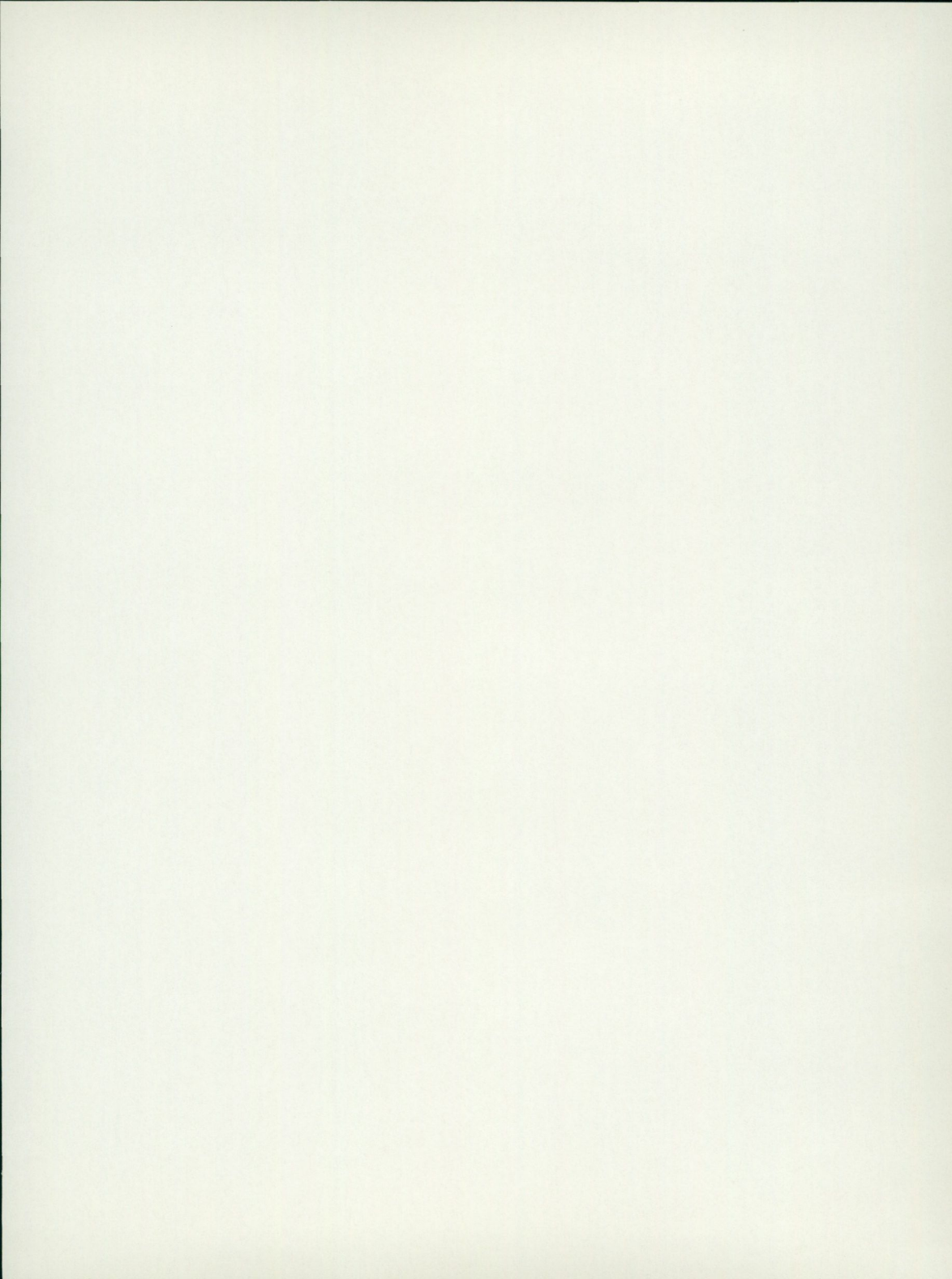
Intendent Sten Blomquist, 66
Vaktförman Tore Bergsten, 41
Förste vaktmästare
Karl-Erik Andersson, 56
Åke Nilsson, 57
Sven Hörnfelt, 63
Rune Kirsch, 64
Folke Boqvist, 66
Bengt Krantz, 66
Kjell Mattsson, 69
Leif Färlén, 71
Sixten Sirén, 72
Björn Engström, 73 (vik.)
Stallchef Per-Otto Södergren, 66

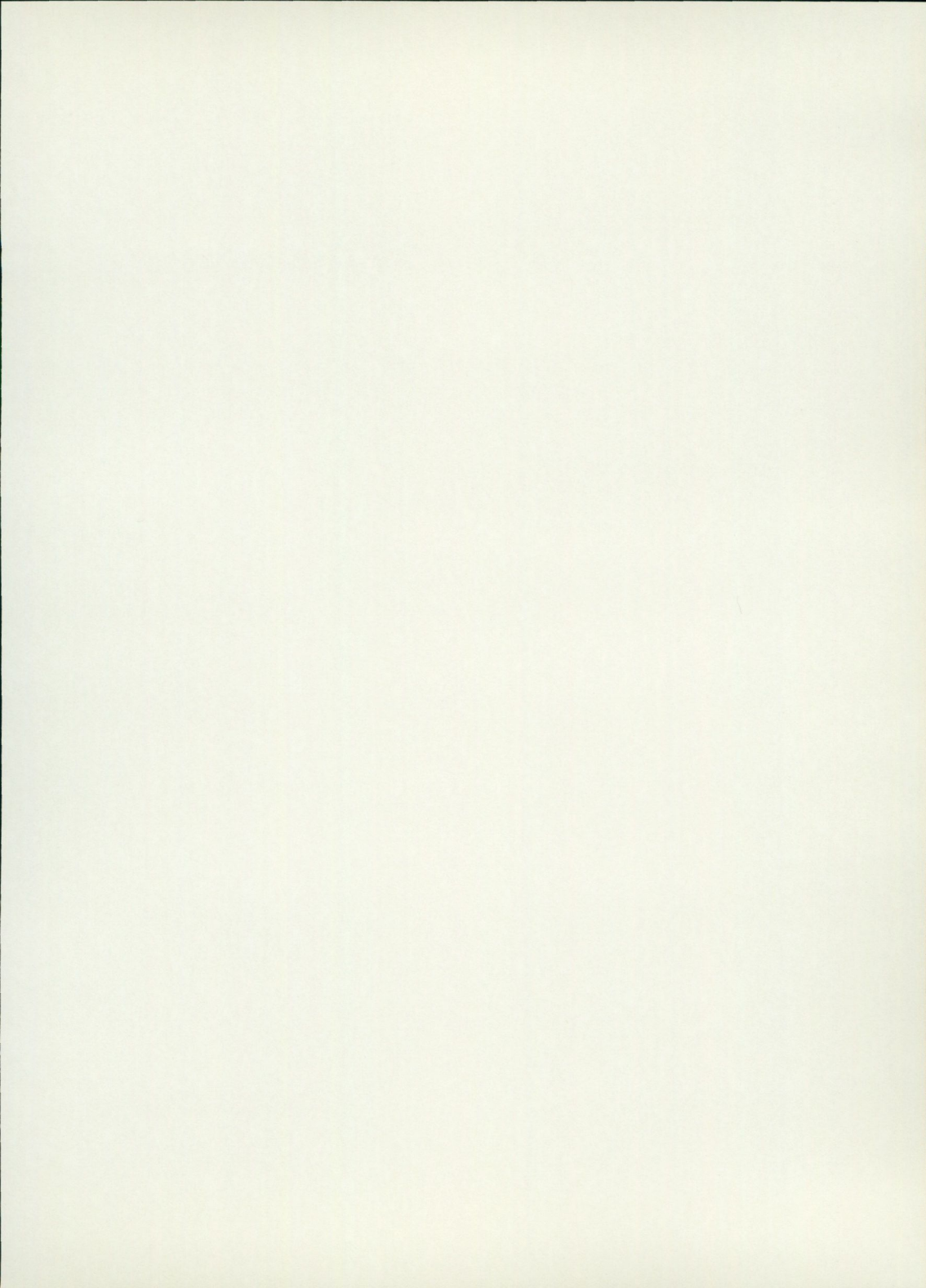
Djurvårdare

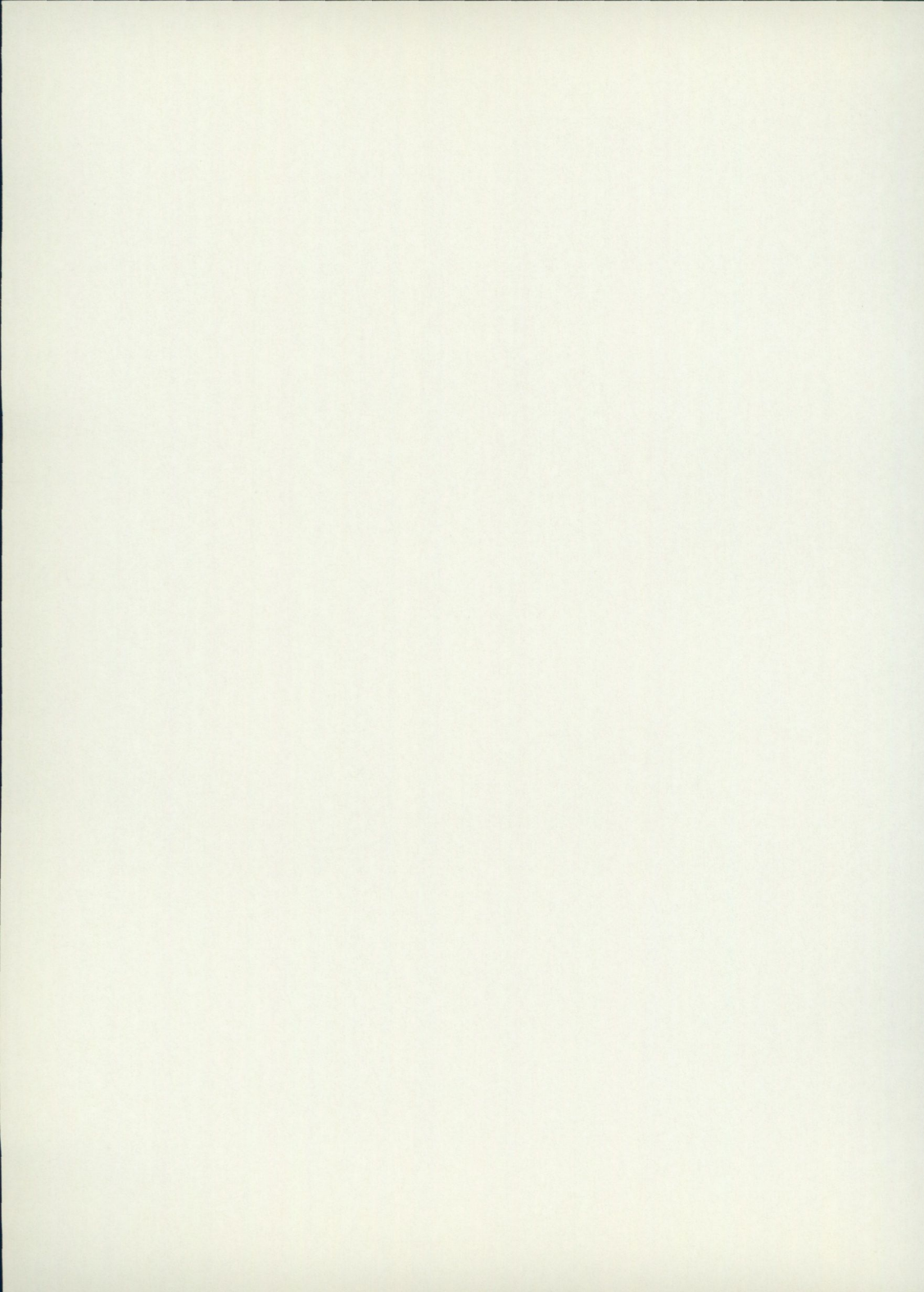
Gunilla Söderlund, 71 (tjl.)
Yvonne Jonsson, 73

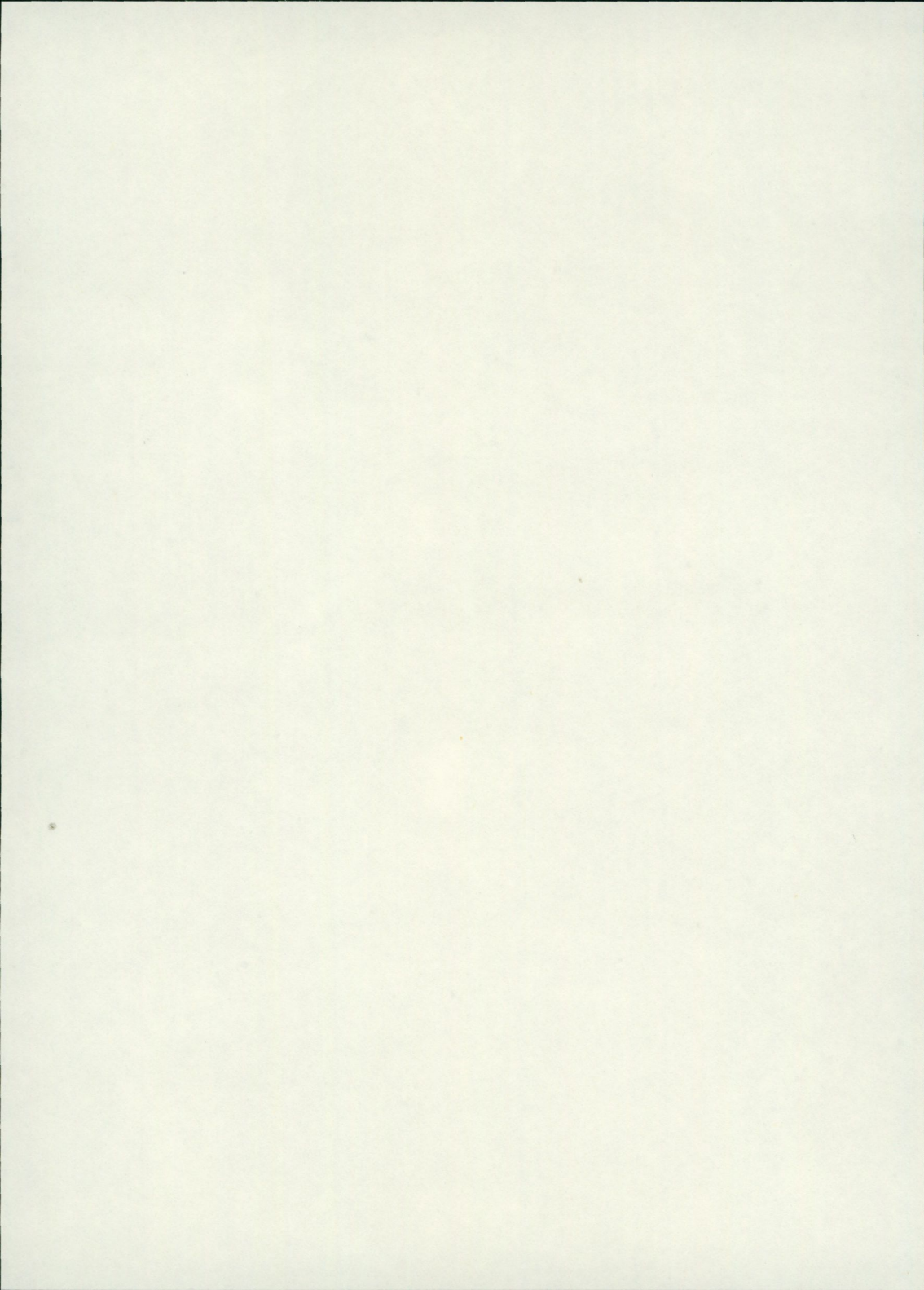
Byggnadsavdelningen

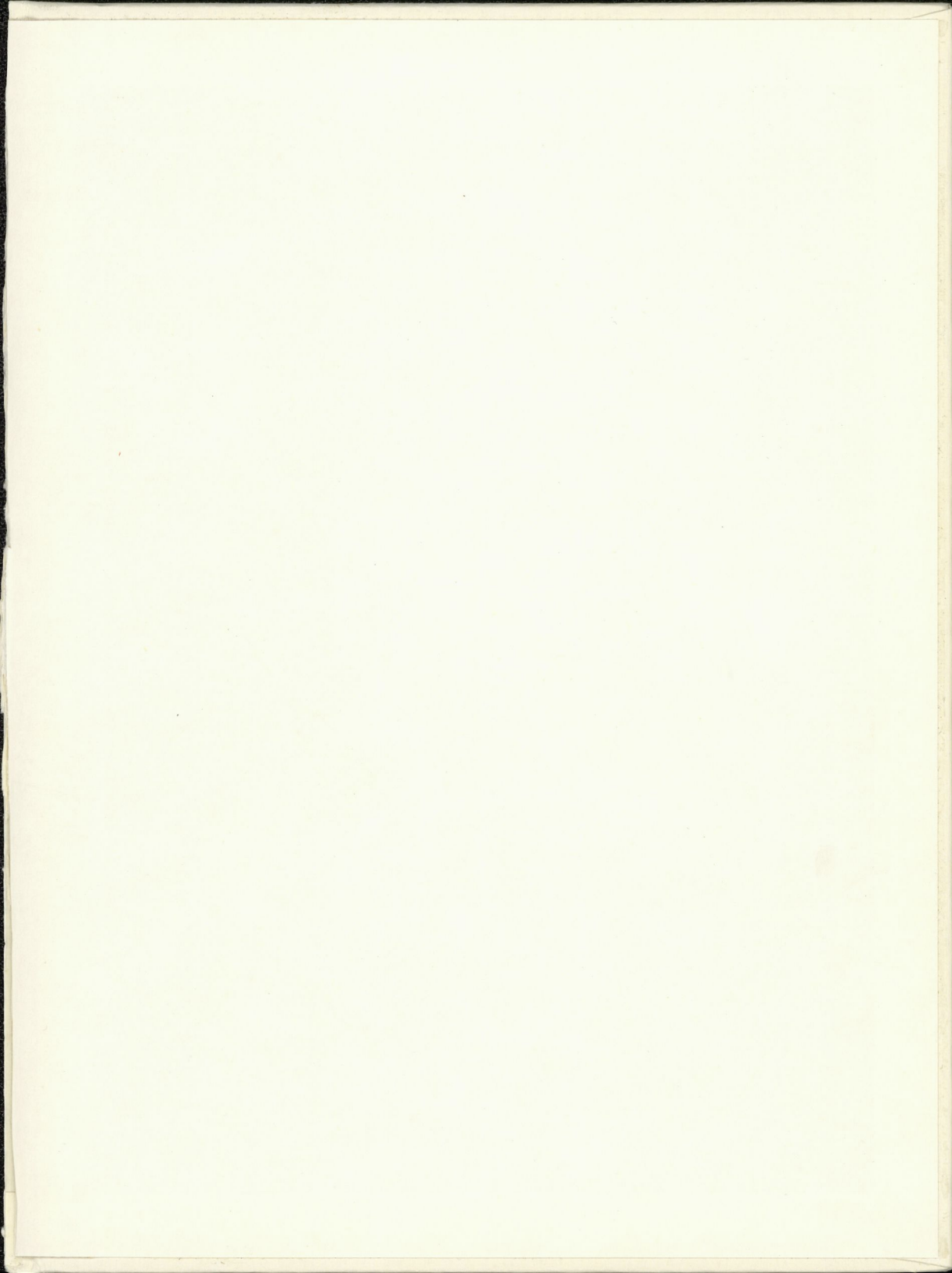
Byggmästare Bo Kumerius, 67
Förste verkmästare Rolf Bengtsberg, 78
Assistent Margit Franzén, 75
Förste reparatörer
Lars Pettersson, 59
Simon Renemar, 66
Åke Degerman, 72
Eino Luoma, 74
Bene Janos, 76
Bengt Linderholm, 77
Krister Svärd, 77
Elverkmästare Rune Sagström, 70
Förste montör Börje Boman, 62
Maskinist Ingvar Jonsson, 74
Chaufför Anders Thonberg, 66
Traktorförare Lars Thonberg, 76
Reparatörer
Erik Larsson, 71
Lennart Rundqvist, 74
Kjell Holm, 76
Ivan Törnblom, 77
Förste lokalvårdare Bengt Olsson, 78
Lokalvårdare
Sigrid Larsson, 70
Margareta Larsson, 71 (tjl.)
Mirjami Tolvanen, 72
Erik Nilsson, 76
Britt-Marie Steen, 78
Birgitta Söderlund, 78

Folkmusik

**i Nordiska museets och Skansens
årsbok**

Fataburen 1979 innehåller sju rikt illustrerade
artiklar om folkmusik:

Folkmusik – en brygd

Folkmusiken på Skansen

Om rim och ramsor förr och nu

Utsikt från en jämtstämma

Visor och spelmansmiljö på Orust

Karl Lärkas spelmansporträtt

Sveriges Radio, Matts Arnberg och folkmusiken

Nordiska museet

ISBN 91 7108 175 5